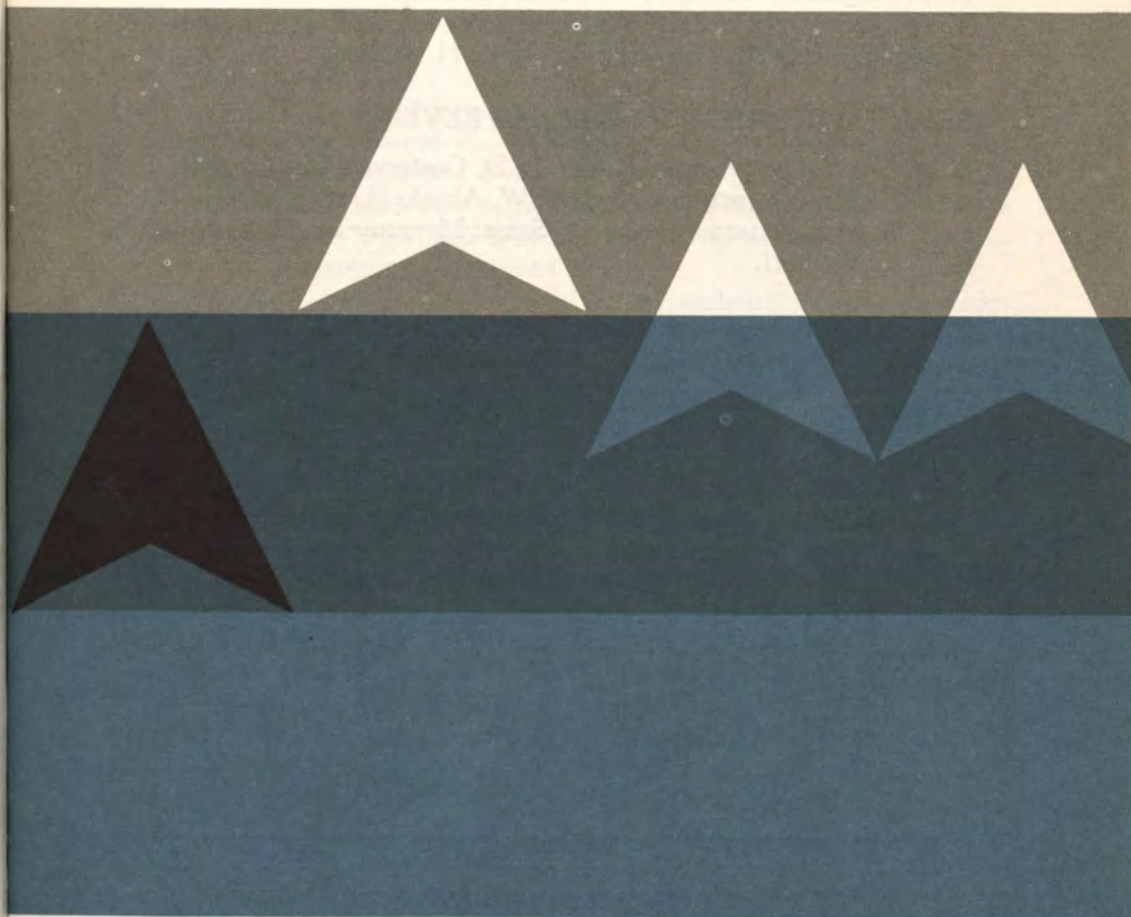

SOC. GE.
AMC

Liberaal reveil

D'66 serieus regeringskandidaat - mr. P. O. Numans

Groningen: een voldoende - Mieke Hubert-Hage

Vondeling, de bovenmeester van de roode school - H. F. Heijmans

De groep van 71 - A. Kappeyne

Recht op informatie en de openbaarheid van overheidsdocumenten -
H. Wiegel

12e jaargang nr. 1 - mei 1969

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); Mejuffrouw mr. A. Kappeyne van de Coppello; mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

dr. E. Nordlohne (voorzitter); drs. L. D. Oosterveld (secretaris);
mr. H. E. Koning (penningmeester); W. Altink; H. H. Jacobse;
F. H. A. M. Lauxtermann; drs. A. Szasz; Mevrouw mr. E. Veder-Smit;
H. J. L. Vonhoff.

Redactie-adres: Binnenhof 1A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,- per jaar; studenten-
abonnement: f 9,50 per jaar; losse nummers
f 3,-.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Van de nieuwe redactie	1
D'66 serieus regeringskandidaat - mr. P. O. Numans	3
Groningen: een voldoende - Mieke Hubert-Hage	6
Vondeling, de bovenmeester van de roode school - H. F. Heijmans	9
De groep van 71 - A. Kappeyne	12
Recht op informatie en de openbaarheid van overheidsdocumenten - H. Wiegel	18
Medewerkers in vogelvlucht	23

Van de nieuwe redactie

Met dit nummer van *Liberaal Reveil*, het eerste van de twaalfde jaargang, stelt een grotendeels vernieuwde, verjongde en enigszins uitgebreide redactie zich aan u voor. Persoonlijke bijzonderheden over de meeste redactieleden zijn te vinden in de rubriek *Medewerkers in Vogelvlucht*. Bij wijze van kennismaking is dit nummer namelijk geheel door redacteuren geschreven.

Dat wordt geen regel. Evenals in het verleden hopen wij medewerkers van buiten onze kring - soms ook van buiten de liberale gelederen - bereid te vinden voor ons blad te schrijven. Daarnaast zullen wij zelf een deel van de inhoud verzorgen. Wij handhaven het gebruik dat ongesigneerde artikelen de mening van de gehele redactie weergeven.

De verschijning van dit nummer valt samen met de buitengewone ledenvergadering van de VVD, gewijd aan de afwerking van het rapport *Kiezer-gekozene*. In enkele vraagstukken, die daar aan de orde komen, hebben sommigen onzer inspiratie gevonden voor een aantal artikelen die volgen.

Wij zullen er ook in de toekomst naar streven zoveel mogelijk actualiteit te betrachten, voor zover dat mogelijk is in een tijdschrift dat zesmaal per jaar verschijnt.

Het is onze bedoeling voornamelijk artikelen van beschouwende aard te publiceren. Wij zijn er ons daarbij van bewust, dat de bondigheid de leesbaarheid bevordert. Hoewel onze belangstelling in de eerste plaats op de politiek gericht zal blijven, strekt zij zich tot het gehele maatschappelijke gebeuren uit.

Ook de huidige redactie van *Liberaal Reveil* meent, dat er behoefte bestaat aan een onafhankelijk liberaal tijdschrift naast 'Vrijheid en Democratie', het partij-orgaan van de VVD. We zijn ervan overtuigd dat het Nederlandse liberalisme zijn zuiverste gestalte vindt in de VVD. Een onafhankelijk en kritisch oordeel behoort echter tot het wezen van het liberalisme. Wij zullen dit blad dan ook voor afwijkende opinies en voor kritiek op het doen en laten van de partij in al haar geledingen blijven openstellen.

Er zal in de komende jaren voor de Nederlandse liberalen veel werk - niet in de laatste plaats denkwerk - te verzetten zijn. Individuele

vrijheid en verantwoordelijkheid dreigen door allerlei oorzaken, zoals de toenemende bevolkingsdichtheid, het streven naar steeds grotere economische en staatkundige eenheden en de steeds verder gaande ingewikkeldheid van vele onderdelen van ons bestaan, voortdurend ernstiger belaagd te worden.

Ons aller verdraagzaamheid wordt door deze en andere verschijnselen zwaar op de proef gesteld. De sociale gerechtigheid loopt door eenzijdige toepassing gevaar te verstarren.

Het is tegen de achtergrond van die en dergelijke ontwikkelingen dat Liberaal Reveil wil blijven trachten een bijdrage te leveren aan de liberale opinievorming over allerlei principiële en praktische vraagstukken waar wij in Nederland en elders mee worstelen of die wij op ons af zien komen. In de hoop dat wij daarmee een steeds groter aantal lezers zullen bereiken, is dat een taak, die wij graag en met geestdrift aanvaarden.

D'66 serieus regeringskandidaat

P. O. Numans

Sinds de debatavond tussen de heren Van Mierlo en Toxopeus in Den Haag, gehouden op 28 februari jl., is één van de belangrijkste belemmeringen voor D'66 om na de Kamerverkiezingen van 1971 deel te gaan uitmaken van de regering, komen te vervallen. Want de fractieleider van de Democraten heeft op die avond de staatsrechtelijke hoofdpunten van zijn partij als het ware naar de ijskast verwezen, als het gaat om de opstelling van de voorwaarden waaronder hij bereid zou zijn in een kabinet plaats te nemen.

Voor mr. Van Mierlo (hij zei nl. uitdrukkelijk voor zichzelf te spreken) zijn de gekozen minister-president en de invoering van een meervoudig districtenstelsel niet langer punten, waarvan hij de al of niet deelneming van D'66 aan een regeringscoalitie wil laten afhangen. Hij gaf er ook een zeer pragmatisch argument voor aan: deze twee staatsrechtelijke verlangens uit het programma van D'66 zouden waarschijnlijk niet aanvaardbaar zijn voor eventuele coalitiegenoten in een kabinet. Met die stelling taxeert hij, naar het ons voorkomt, de politieke realiteit in ons land op de juiste wijze. Immers buiten de kring van Van Mierlo's aanhangers is het enthousiasme voor de gekozen minister-president nimmer overtuigend groot geweest en over het nut van een meervoudig districtenstelsel bestaat ook bij velen twijfel.

Dat neemt niet weg dat het toch wel een belangrijke herwaardering betekent van de doelstellingen van D'66. Bij de Kamerverkiezingen van februari 1967 vormden de gekozen minister-president en het districtenstelsel duidelijk de paradepaardjes waarmee D'66 de politieke verhoudingen in ons land dacht te kunnen doorbreken.

Kennelijk zijn de Democraten daar langzamerhand wat van teruggekomen. Een ontwikkeling die zich op het Leidse congres van D'66 in september 1968 al begon af te tekenen, toen Van Mierlo daar zo met nadruk zijn thema's van de internationale gerichtheid en de open deelneming in de maatschappij etaleerde. En op het Arnhemse staatsrechtcongres van dezelfde partij werd die lijn voortgezet door de ver-

klaring van de voorzitter van haar commissie-staatsrecht, die toen de opmerking maakte dat de twee staatsrechtelijke hoofdpunten voor D'66 'geen wet van Meden en Perzen' vormden.

Van Mierlo heeft in Den Haag die lijn nu verder doorgetrokken en wij mogen wel aannemen, dat zijn nog als persoonlijk gepresenteerde visie te zijner tijd de visie van zijn partij zal worden. Want de visie van Van Mierlo bepaalt nog steeds in hoge mate de visie van D'66.

Hierdoor is D'66 een serieuzer regeringskandidaat geworden dan zij tot nu toe was. Een belangrijk struikelblok om het met andere partijen eens te worden over een programma voor een volgende regering zal immers zijn weggenomen, als de ledenvergadering van D'66 wellicht een half jaar voor de komende Kamerverkiezingen het standpunt van Van Mierlo overneemt.

Dat zij tot een standpuntbepaling zal moeten overgaan, wordt met de dag duidelijker. Want D'66 windt er langzamerhand geen doekjes meer om dat zij in haar eentje aan de Staten- en raadsverkiezingen van 1970 en aan de Kamerverkiezingen van 1971 wil gaan meedoen. Al blijkt dat dan nog niet uit een officiële verklaring, haar gedragingen ten opzichte van het Progressief Akkoord, waaraan zij onder geen beding wil deelnemen, spreken in dit verband boekdelen.

Trouwens, wie zou het een politieke partij kwalijk kunnen nemen, dat zij haar eigen identiteit wil bewaren, als daar de meeste stemmenwinst mee valt te behalen? En de verkiezingsonderzoeken van eind vorig jaar en begin van dit jaar beloven D'66 een gouden toekomst.

De zetelwinst zou volgens deze voorspellingen wel eens zo groot kunnen zijn, dat D'66 daarmee in één klap de derde partij van het land kan worden (niet in ledental, maar wat betreft het aantal Kamerzetels). Diezelfde Kamerzetels zullen het echter zijn, die de kansen voor D'66 om in een volgende regering zitting te nemen, in hoge mate zullen bepalen. Hoe ook de uitslagen in 1971 worden, vooralsnog mag wel worden aangenomen dat er een coalitie van partijen nodig zal zijn om een regeringsmeerderheid in de Tweede Kamer mogelijk te maken. De door drs. Schmelzer geopperde gedachte van een confessionele minderheidsregering lijkt op het ogenblik te weinig reëel om als mogelijkheid aan te houden. En dan lijkt het niet gewaagd vast te stellen dat D'66 zeer nauw betrokken kan raken bij de kabinetsformatie van 1971, als zij er inderdaad in mocht slagen met een fikse zetelwinst uit de stembusstrijd te voorschijn te komen. Bij welke coalitie dan ook gaat het tenslotte altijd om de steun, die zij in de Tweede Kamer kan krijgen. D'66 zou dan best eens door haar zetelaantal in een wippositie kunnen komen, die haar noodgedwongen tot een begeerde regeringspartner maakt.

Verder heeft het op dit moment - nog ruim twee jaar vóór de komende Kamerverkiezingen - weinig zin om reeds speculaties te gaan be-

drijven over de mogelijke samenstelling van het kabinet na De Jong. De Nederlandse politiek is daarvoor te zeer in beweging, alle concentratiegesprekken in de Groep van Achttien en in het PAK ten spijt. En bovendien mag een voortijdige kabinetscrisis niet geheel en al worden uitgesloten.

Van Mierlo heeft in Den Haag op die in het begin van ons artikel vermelde debatavond ook nog gezegd dat zijn partij een stuk of tien voorwaarden voor deelneming aan een regering zal dienen op te stellen. Het zou verbazingwekkend zijn geweest als hij anders zou hebben betoogd. Maar dat hij zijn twee staatsrechtelijke stokpaardjes kennelijk op stal wil zetten, vormt een duidelijke aanwijzing voor de juistheid van de stelling, die hoofdredacteur Brugsma van de Haagse Post in zijn blad van 18 januari jl. neerschreef, nl. dat pragmatici concrete oplossingen willen voor concrete problemen en dat die oplossingen vanuit een vereeuwigde oppositie niet zijn te bereiken. Kennelijk is Van Mierlo dat hartgrondig met hem eens.

Groningen: een voldoende

Mieke Hubert-Hage

De afgrijselijke VVD-jaarvergadering in Maastricht was gelukkig niets anders dan een toevallige inzinking. Dat kunnen we met een gerust hart constateren na de algemene ledenvergadering in Groningen, die een waardige afsluiting vormde van een verenigingsjaar dat onder andere de geslaagde congressen 'Kiezer en gekozene I' en 'Structuur van de onderneming I' bracht.

Zeker, de zaal van Huize Maas was véél te vol en te warm. Bovendien ontbraken de bij VVD-vergaderingen altijd zo functionele wandelgangen, waardoor veel van de (niet-politieke) conversatie zich noodgedwongen in de vergaderzaal afspeelde. Deze storende factoren zouden een mislukt congres afdoende kunnen excuseren, maar dat is allerminst nodig. Het congres is helemaal niet mislukt en verdient - als geheel gezien - een voldoende. En of dat nu een 6+ of een 7- moet zijn, hangt er van af welk gedeelte van de vergadering je het zwaarst laat wegen. Wie de huishoudelijke agendapunten groot gewicht toekent, zal moeite hebben om aan een 6 te komen, maar wie de rede van de nieuwe voorzitter de doorslag laat geven, komt aan een ruime 7.

Terwijl we daar vrijdagavond in de oven van Huize Maas zaten te luisteren naar de oninteressante en ongeïnteresseerde discussie over contributie-inning en -verhoging, vroegen we ons af of dit wel erg huishoudelijke gedeelte van de vergadering eigenlijk wel thuishoorde direct na de politieke rede van Toxopeus. De genodigden zaten duidelijk op het puntje van hun stoel te wachten op het moment dat zij met goed fatsoen die vervelende discussie de rug konden toekeren en vele leden die niet bij het debat waren betrokken, zochten hun toevlucht bij het bier in de koele bar. Zulke warrige toestanden zijn niet goed voor ons imago. Dat voorzitter Van der Pols dit tijdens de zaterdagochtend-vergadering ook opmerkte trouwens evenmin. We vonden die opmerking terug in vele kranten.

Nee, het moet echt anders: politiek op de vrijdagavond en de zaterdagmiddag, huishoudelijke punten op de zaterdagochtend.

Er is erg veel gelachen in Groningen. Dat begon al met het begrotingswoord van burgemeester Berger, die duidelijk liet blijken dat de ontwikkelingen in zijn eigen Partij van de Arbeid hem niet erg bevielen. En wie op een VVD-vergadering de gek steekt met de PvdA kan op succes rekenen. Daar moeten we toch eens af. De groep binnen onze partij die meent, dat liberalisme in de eerste plaats anti-socialisme betekent is betreurenswaardig groot en té veel vooraanstaande VVD-ers maken daar (vooral bij spreekbeurten in de provincie) handig gebruik van.

Er was daverende hilariteit nadat ir. Schreuder uit Breda het spreekgestoelte had beklommen. Aan het 'hoi' van de vergadering na iedere door de Bredenaar op luide toon uitgesproken zin deed zelfs mr. Van Riel (zittend op een bankje tussen toneel en bar) enthousiast mee. De volgende dag zei de aanvoerder van de senaatsfractie, dat hij graag geluiden als die van ir. Schreuder hoort. . . . Gelachen is er ook veel bij het inluiden van Haya van Someren-Downer als de nieuwe voorzitter van de partij en bij de benoeming tot ere-lid van ir. Van der Pols en Sidney van den Bergh.

Maar waarom moet een congres, waar de stemming goed is en waar veel wordt gelachen nou direct 'oubollig' worden genoemd? Die oubolligheid is ons in nogal wat perscommentaren kwalijk genomen. Een partijvergadering in een gemoedelijke sfeer schijnt al laakbaar te zijn. Er gebeurt echt wel het een en ander in de VVD. De aankondiging door mr. Toxopeus van een studie van de te verwachten maatschappelijke ontwikkelingen met als resultaat een concreet liberaal toekomstbeeld, de rede van de nieuwe voorzitter waarin de VVD werd gekenschetst als 'toekomstpartij' en de aanbieding van een LDC-discussienota over interne partij-structuur wijzen toch niet op een gebrek aan activiteit.

Ook bij de verkiezing van nieuwe hoofdbestuursleden ging het levendig toe. De kamercentrale Zwolle bracht verandering in de gebruikelijke saaiheid bij dit agendapunt. Het was leuk de strijd te volgen tussen de aanhangers van de heer Vogely en de heer Stikker. Er waren zelfs stencils met biografieën van de beide kandidaten. Deze 'verkiezingsstrijd' bracht leven en spanning in de vergadering.

De vragen over het beleid van de kamerfracties staken in gunstige zin af bij die van verleden jaar in Maastricht. Er waren méér en belangrijker vragen. Jammer was dat bij de vraagstelling met betrekking tot de belastingverlaging een aantal afgevaardigden wat uit de principiële rails liepen en zich duidelijk ontpopten als 'portemonnee-liberalen'.

Absoluut hoogtepunt van het congres was de rede van mevrouw Van Someren. Zij gaf blijk van een zo duidelijke en zo liberale visie op de toekomst, dat wij alleen maar mogen hopen, dat de leden van de VVD

het haar bij de verwezenlijking van haar vele plannen niet al te moeilijk zullen maken en dat haar enthousiasme na haar voorgenomen bezoeken aan alle kamercentrales niet zal zijn aangetast. Dán kunnen we met een gerust hart uitzien naar de jaarvergadering in Breda, de laatste vóór het verkiezingsjaar 1970. Een vergadering die mede zal moeten bijdragen tot het imago van de VVD als toekomstpartij. Veel zal bij de bepaling van dat imago ook afhangen van het speciale congres dat nog vóór 1971 zal worden gewijd aan de resultaten van het Liberaal Beraad. Maar gezien de resultaten van de laatste VVD-congressen hoeven we ook voor die vergadering niet bang te zijn.

Vondeling, de bovenmeester van de roode school

H. F. Heijmans

Het is een hachelijke zaak om een analyse te geven van de situatie bij de Partij van de Arbeid, als men weet dat die analyse pas over enkele weken wordt afgedrukt. Er kan immers in zeer korte tijd zeer veel gebeuren; dat hebben de laatste maanden wel geleerd!

En als er in luttele weken al zoveel kan gebeuren, wat dan al niet op langere termijn?

Daarmee zitten we meteen in de kern van de zaak. In onze partijpolitiek, die toch al zoveel vragen oproept, moet achter de Partij van de Arbeid het grootste vraagteken worden gezet. We willen hier dan ook volstaan met het maken van enkele kanttekeningen.

In de eerste plaats: het in maart gehouden congres. Bijna alom is gezegd dat het een slecht congres was. Dit is ook zo. Toch zaten er ook wel goede kanten aan.

—Het was bijvoorbeeld bijzonder levendig. Er werd fel, soms misschien al te fel, gediscussieerd over zaken van wezenlijk politiek belang. Deze constatering houdt uiteraard niet in dat we het met de genomen beslissingen eens zijn. Die levendigheid, dat geëngageerd zijn met fundamentele vraagstukken, missen we helaas te veel op bijeenkomsten van andere partijen.

Een ander resultaat van het congres is, dat het een nieuwe voorzitter heeft opgeleverd. De vriendelijke, te soepele en daardoor vaak te veel weifelende Tans heeft plaats gemaakt voor Vondeling, die de indruk maakt als een bovenmeester zijn roerige klas met de plak tot kalmte te willen brengen. Hierover straks.

Vervolgens de motie uit Doniawerstal, die de fractie maant tot een hardere oppositie. We moeten constateren dat Den Uyl en de zijnen braaf luisteren naar het bevel uit de Friese grietenij! Het terugroepen van de Tweede Kamer tijdens het Paasreces en de nogal paniekerige reactie van het kabinet aan de vooravond ervan is - het moet eerlijk worden gezegd - beslist geen onaardig resultaat van die hardere lijn.

Een zekerheid van het congres, die echter in de toekomst tot

grote ongewisheden kan leiden, is de uitslag van de bestuursverkiezing: negen mensen van Nieuw Links in het van 23 tot 21 leden teruggebrachte partijbestuur. Er zitten bovendien nog twee 'twijfelaars' bij - onder wie vice-voorzitter Eysink - en als het een beetje wil (of niet wil!) heeft Nieuw Links dus zelfs de absolute meerderheid.

Tenslotte een beslissing met een zeer duidelijke politieke betekenis, hoewel men deze ook weer niet mag overschatten. We doelen op de resolutie, waarin staat dat de Partij van de Arbeid met de huidige KVP in 1971 niet in zee wil. Het betekent dat deze combinatie voorlopig dus wel van de baan zal zijn. We weten het echter niet geheel zeker. Wat is de 'huidige KVP'? Wie wil kan er alle kanten mee uit, en het 'Algemeen Handelsblad' schreef dan ook niet ten onrechte: een motie, Schmelzer waardig.

Wat betekent dit alles nu voor de (meer nabije) toekomst? Onze eerste indruk is, dat de knoet van Vondeling tot nu toe niet slecht werkt. Ogenschijnlijk althans is de eendracht in het partijbestuur hersteld. Nieuw Links heeft beloofd zich netjes te zullen gedragen*. Democratisch Appèl, dat overigens geen vertegenwoordigers in het bestuur heeft, koos prof. Mazure tot voorzitter. Hierbij is het voor buitenstaanders gebleven.

De levensgrote vraag is: zal Vondeling het houden? Zal hij zich niet laten verleiden tot politieke uitspraken, die een nieuwe storm doen ontstaan?

Hij heeft zijn partij in ieder geval al verder geïsoleerd door te zeggen dat er met D'66 na de verkiezingen geen samenwerking mogelijk is. We vinden het een schriële honorering voor de democratische Tweedekamerfractie die braaf en slaafs achter de socialisten aanholt. In ieder geval heeft Vondeling zijn partij weer wat verder in het isolement gedreven.

Wat wil hij dan? Zijn troetelkind is bekend: een progressieve volkspartij. Als hij dit idee weer eens lanceert zou hij wel eens van meer kanten kritiek kunnen krijgen. Van der Louw bijvoorbeeld heeft wel beloofd dat hij niet meer zal dansen; hij heeft, bij ons weten, niet gezegd dat hij nooit meer zal grommen. En om een citaat uit een heel andere hoek te nemen: mr. Burger sprak in een interview over 'de kleurloze massa waar Vondeling mee speelt'.

Wij geloven in ieder geval dat het Vondeling heel wat zweetdruppeltjes zal kosten om enige lijn in zijn partij te brengen. Dit is des te moeilijker omdat de meningen verdeeld zijn over het fundament: de taak van het socialisme nu en straks. Dat bleek onlangs duidelijk in een televisie-uitzending, waarin vijf leden van de Partij van de Arbeid en één pacifistisch-socialist over dat socialisme discussieerden. Het is

* En toch maakt Ten Cate al ruzie met Den Uyl!

niet overdreven om te zeggen dat niemand het met een ander eens was. Er werd zelfs zo heftig gedebatteerd over de betekenis van socialisme in vroeger tijden en nu dat, ondanks herhaalde verzoeken daartoe, nauwelijks een visie op de toekomstige taak van het socialisme werd gegeven. En dat is wel symptomatisch!

De groep van 71

A. Kappeyne

Er wordt tegenwoordig geklaagd over de onduidelijkheid van politieke partijen, een verwijt dat enerzijds voortvloeit uit het nog steeds toenemend aantal partijen en anderzijds uit hun wat betreft concrete politieke eisen weinig van elkaar verschillende programma's.

Wat is een politieke partij? Haar definitie is niet eenvoudig en derhalve een struikelblok bijv. voor een regeling van subsidiëring van politieke partijen, indien men daartoe zou willen overgaan. In de praktijk worden als politieke partijen door-gaans beschouwd die politieke organisaties, die er in geslaagd zijn of er vermoedelijk in zullen slagen zetels in volksvertegenwoordigende organen door hun aanhangers al dan niet onder intussen gewijzigde politieke vlag te doen innemen.

De zetelverdeling in de Tweede Kamer levert op dit moment het rijk geschakeerde beeld op van 14 fracties. Voor wie in geen dezer fracties vertrouwen wil stellen, moge het bericht in de Staatscourant van 6 maart 1969, dat onder nr. 70 het Nationaal Evangelisch Verband, aanduiding NEV, en onder nr. 71 de Partij Nieuw Rechts, aanduiding PNR, in het door de Kiesraad ingevolge artikel G1 der Kieswet bij te houden register zijn ingeschreven, voorshands onverwacht wijde perspectieven openen.

Aan het in ons land vaak beoefende gezelschapsspel van het tot leven brengen van politieke partijen zijn in de loop der jaren een aantal spelregels opgelegd. Tussen het stichten van een (kies)vereniging en het als politieke partij verwerven van een aantal zetels in volksvertegenwoordigende lichamen ligt veelal een lange weg. Een van de tussenfases daarvan vormt het doen inschrijven van de naam en/of aanduiding van een politieke groepering in het betreffende register van de Kiesraad met als daaruit voortvloeiende bevoegdheid die naam of aanduiding te plaatsen boven de lijst van de ter gelegenheid van een Kamerverkiezing in te leveren kandidatenlijst.

De registratie geschiedt allerminst automatisch. De Kiesraad kan

afwijzend op een verzoek tot inschrijving beschikken indien: a. daartoe redenen, verband houdende met de openbare orde of de goede zeden aanwezig zijn; b. de aanduiding meer dan 35 letters bevat (de aanduiding 'Chr. Nat. V.P. vóór monarchale democratie' spant met 32 letters, de leestekens niet meegerekend, tot nog toe de kroon); c. de naam der politieke groepering dan wel de aanduiding daarvan geheel of in hoofdzaak overeenstemt met een reeds geregistreerde naam of aanduiding ener andere politieke groepering, en daardoor verwarring te duchten is. Met betrekking tot de plaatsing van de naam van de politieke groepering boven de kandidatenlijst geldt eenzelfde beperking als ten aanzien van haar aanduiding in het register van de Kiesraad: een maximum van 35 letters. Als men een lange partijnaam kiest, doet men er goed aan een kortere aanduiding tegelijkertijd te laten inschrijven.

Tot nog toe is slechts éénmaal een verzoek tot registratie niet ingewilligd, niet op de hierboven genoemde gronden a-c vermeld in artikel G 1, 2e lid, maar krachtens het 1e lid van artikel G 1 der Kieswet. De door mij als gezelschapsspel aangeduide activiteit veronderstelt in beginsel het bestaan van een gezelschap. De heer N. Verlaan, thans Kamerlid voor de Boerenpartij, behorend tot de drie-mansfractie van de heer Koekoek, is zijn politieke carrière begonnen met een vergeefse poging om de door hem opgerichte 'liberale belangenvereniging van middenstanders en werknemers' als eenmanspartij te doen registreren onder de naam 'Sociaal Democratisch Centrum'. Blijkens de Staatscourant van 21 februari 1963 was de Kiesraad van oordeel 'dat de inschrijving in het register, bedoeld in artikel G 1, eerste lid, der Kieswet, evenwel slechts kan plaatsvinden op verzoek en ten behoeve van een politieke groepering; dat uit het woord "groepering" volgt dat daarbij meer dan één persoon betrokken moet zijn; dat een eenmanspartij mitsdien niet als een groepering in de zin van artikel G 1, eerste lid, der Kieswet kan worden aangemerkt'. En daarmee werd het 'Sociaal Democratisch Centrum' als eenmanspartij van de heer Verlaan in de politieke kiem gesmoord.

Een enkele keer moest de Kiesraad een verzoek om registratie buiten beschouwing laten. Het is n.l. niet voldoende dat men zich als gezelschap aandient; de spelers moeten tevens een zekere wilsovereenstemming bereikt hebben. De Staatscourant van 22 februari 1966 vermeldt het drama in nuchtere bewoordingen. Op 22 december 1965 dienden de heren A, B, C en mevrouw D een verzoek tot registratie van de Republikeinse Partij bij de Kiesraad in. Op 7 januari 1966 stuurde de heer A een concept-beginselprogramma van die partij met de mededeling dat hij en de dames en heren E t/m H oprichters waren. Op 10 januari telegrafeerde de heer B dat hij sinds 5 januari geen deel meer uitmaakte van de nieuwe partij. Op 6 januari schreven de heer

C en mevrouw D dat met ingang van die datum de heer A geen deel meer uitmaakte van het hoofdbestuur van de Republikeinse Partij. Op 20 januari schreef de heer A dat noch de heer C noch mevrouw D lid van de Republikeinse Partij waren of voor deze partij konden optreden. De Kiesraad constateerde 'dat de personen, die het verzoek ondertekenden, de onderlinge samenwerking inmiddels weer hebben verbroken; dat derhalve onzeker is geworden of de door de ondertekenaars van het verzoek opgerichte Republikeinse Partij nog bestaat en, zo dit het geval mocht zijn, wie bevoegd zijn namens deze partij een verzoek om registratie bij de Kiesraad in te dienen'. Lang duurde het Republikeinse vacuum overigens niet: onder nr. 39 werd de Republikeinse Partij geregistreerd, onder nr. 41 de Democratisch-Republikeinse Partij.

Intussen betekent het oplopen van de nummering tot 71 niet dat ook inderdaad op dit moment 71 politieke groeperingen in het register van de Kiesraad ingeschreven staan, en nog minder dat zij alle betrekking hebben op 71 verschillende groeperingen.

De Kiesraad schrapt in 3 gevallen de naam en/of aanduiding van een politieke groepering in het register. Het eerste geval doet zich voor indien de politieke groepering ophoudt te bestaan. In de praktijk lijkt het moeilijk te ontdekken of de toestand van te hebben opgehouden te bestaan is ingetreden: 'papieren' groeperingen kunnen een taai leven leiden.

Het tweede geval is aanwezig indien een politieke groepering een verzoek tot schrapping doet. Dit verzoek kan ingegeven worden door haar opheffing en bijv. opgaan in een andere politieke groepering, maar ook door de wens tot wijziging van haar naam en/of aanduiding. Zo liet de Pacifistisch Socialistische Partij, aanvankelijk ingeschreven onder nr. 12, de aanduiding PSP toevoegen onder nr. 36. De groep-Aarden in de Tweede Kamer liet zich eerst onder nr. 66 inschrijven als Radicalen (RAD), maar wijzigde haar naam in Politieke Partij Radicalen (PPR) onder nr. 67.

Het derde geval vormt de zeer logische en noodzakelijke schrapping indien de politieke groepering voor een verkiezing van de leden van de Tweede Kamer geen gebruik gemaakt heeft van de bevoegdheid om de geregistreerde naam of aanduiding boven een door haar in te dienen kandidatenlijst te plaatsen. Het politieke gezelschapsspel, zo onschuldig begonnen, heeft niettemin de vervelende tendens in zijn latere fasen erg duur te kunnen worden. Bij het indienen van een kandidatenlijst in een kieskring moet een som van f 1000,- gestort worden in de consignatiekas, welke som aan de Staat vervalt indien het stemcijfer van de lijst bij de verkiezingsuitslag lager dan 75% van de kiesdeler blijkt te zijn. Wil men in alle kieskringen lijsten indienen dan moet men over f 18.000,- kunnen beschikken. Het is niet ondenkbaar dat een aantal

politieke groeperingen voor het verlies van een dergelijke som terugschrikken. Niets belet hen overigens zich na de verkiezingen opnieuw onder dezelfde naam en aanduiding in het register van de Kiesraad te doen inschrijven.

Van de 71 inschrijvingen zijn er op dit ogenblik 37 geschrapt. Behalve de twee hierboven genoemde naams- en aanduidingswijzigingen en 5 dubbele inschrijvingen zijn derhalve 30 groeperingen uit het politieke spectrum verdwenen. Louter afgaande op de namen (de programma's, voor zover door die groeperingen geformuleerd, bezit ik helaas niet) zou ik een oppervlakkige rubricering willen maken.

Tot een christelijke rubriek konden gerekend worden de Nationale Unie op Algemeen Christelijke Grondslag, de Positief Christelijke Nationale Unie, de Christelijk-Nationale Volkspartij, de Europese Christelijk Democratische Unie en de Nationale Christelijke Unie.

In socialistische sfeer figureerde eenzaam de Socialistische Unie. Aan liberale zijde schaarden zich de Liberale Staatspartij, de Liberale Unie en de Liberale Partij van Vrije Burgers. Voegt men daar de ingrediënten 'vrij' en 'democratisch' bij dan kan men tot deze groep tevens rekenen de Partij van Vrije Burgers en de Vrij Democratische Unie.

Tot de groeperingen die kennelijk wijziging in ons staatsbestel wens-ten behoorden de Republikeinse Partij, de Democratisch-Republikeinse partij en de Lobby-groep: Referendum & Initiatief.

Groeperingen die bepaalde belangen wilden behartigen waren de Partij voor Overheidspersoneel, het Legioen Gepensioneerden en Bejaarden, Veilig Verkeer en 100.000 woningen per jaar, de Partij Woningbouw, de Boeren- en Middenstandspartij en het Democratisch Agrarisch Front.

Tot een algemene rest behoorden de Nederlandse Oppositie Unie, de Nationale Unie, de Partij Economisch Appel, het Senioren-Comité, de Onafhankelijke Partij, de Partij van de Daad, Progressief Rechts, de Partij voor de Gewone Man, Welstaat en de Nationale Federatie.

Men zou het heengaan van deze 30 kunnen betreuren. In die situatie moge als troost dienen het feit dat thans nog 34 overige groeperingen in het register van de Kiesraad ingeschreven staan.

Daaronder bevinden zich allereerst de 'gevestigde partijen', d.w.z. de 11 partijen die bij de verkiezing van de Tweede Kamer in 1967 zetels wisten te verwerven, nl. de Katholieke Volkspartij, de Partij van de Arbeid, de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, de Anti-Revolutionaire Partij, de Christelijk-Historische Unie, de Boeren-Partij, Democraten '66, de Communistische Partij van Nederland, de Pacifistisch Socialistische Partij, de Staatkundig Gereformeerde Partij en het Gereformeerd Politiek Verbond. Sindsdien hebben zich enkele parlementariërs van hun partijen afgescheiden. De groep-Aarden liet

zich tenslotte inschrijven als Politieke Partij Radikalen, de groep-Harmsen koos de naam Binding Rechts.

De heer Kronenburg, voormalig Kamerlid voor de Boerenpartij, heeft, voor zover uit de Staatscourant valt af te leiden en op andere wijze bekend, nog geen poging gedaan om ter institutionalisering van zijn eventuele achterban een politieke groepering te laten registreren. Zonder twijfel bewandelt hij daarmee de minst moeilijke weg. Tenslotte is het voor een (hernieuwde) kandidaatstelling voor de Tweede Kamer voldoende dat 25 kiezers per kieskring hun handtekening zetten. Registratie als politieke groepering is niet nodig en zou bovendien in dit geval de heer Kronenburg voor dezelfde 'eenmanspartij'-complicaties stellen als de heer Verlaan indertijd met zijn Sociaal Democratisch Centrum. Daarentegen zal de heer Kronenburg er rekening mee moeten houden dat, indien de 'eenmanslijst-Kronenburg' in alle kiesdistricten bij een volgende Kamerverkiezing wordt ingediend hij, in het m.i. voor hem gunstigste geval slechts in zijn eigen kieskring 75% van de kiesdeler behaalt en derhalve f 17.000,- van de in de consignatiekas gestorte gelden aan de Staat zullen vervallen.

Naast het establishment zouden voor de volgende verkiezingen 21 politieke groeperingen als alternatief kunnen gelden. De hierboven gehanteerde rubricering volgend reken ik tot een christelijke groep de Christen-Democraten Unie (weggesnoept vóór een fusie van KVP, AR en CHU), de Christelijke Nationale Volkspartij vóór monarchale democratie en het Nationaal Evangelisch Verband. Het liberaal-democratische kamp is uitgedund tot de Liberale Volkspartij en de Nieuw-Democratische Unie.

Tot de staatkundige vernieuwers behoren de Republikeins Democraten Nederland, de Partij voor Volkswil en Referendum, de Democraten Referendum Partij, de Referendum Partij voor de Arbeiders, de Referendum Partij voor de Middenstand en Referendum Legalisatie Hardspelen. De systematiek van naamgeving bij de laatste groeperingen doet welhaast eenzelfde stichter vermoeden. Indien hij kandidaten stelt in de verschillende kieskringen, is het niet uitgesloten dat de Staat flink aan hem zal verdienen.

De belangengroeperingen beperken zich tot de Partij voor Landbouw en Middenstand, en de Bejaarden en Arbeiders Partij. Als algemene rest mogen aangemerkt worden de Partij voor Ongehuwden, de Noodraad, de Partij van het Recht, Landsbelangen, de Praktische Partij Volksfront, de Nationale Volkspartij, De Nationale Partij en de Partij Nieuw Rechts.

Dit is slechts een staalkaart van de huidige ingeschreven politieke groeperingen. Onvoorziene ontwikkelingen uitgezonderd zullen de eerstvolgende Kamerverkiezingen in 1971 plaatsvinden. Tegelijk met het opstellen van kandidatenlijsten zal het politieke jachtseizoen binnen

afzienbare tijd heropend worden. Enige nieuwe registraties zullen wel in het verschiep liggen, alle concentratiepogingen tussen de gevestigde partijen ten spijt.

Tenslotte mag ik als wetenswaardigheid niet onvermeld laten dat onder nummer 1 in het register van de Kiesraad ingeschreven staat de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie met als aanduiding VVD. Feitelijk is nog niet geheel komen vast te staan welk een geniale toekomstvisie de VVD op dit punt ten toon gespreid heeft.

Recht op informatie en de openbaarheid van overheidsdocumenten

H. Wiegel

Via resolutie 26, opgenomen in het blauwe boekje van Geertsema kan de VVD zich op 9 en 10 mei onder meer uitspreken voor 'een principiële formulering van een recht op informatie tegenover de overheid als grondrecht van de burger' en voor 'een systematische wettelijke regeling van de vraag welke overheidsdocumenten openbaar zijn en welke niet'.

In beide voorstellen van de commissie-kiezer/gekozene heb ik, zoals in het bericht van de nieuwe redactie te lezen is, mijn inspiratie tot het schrijven van dit artikel gevonden.

Allereerst over het *recht op informatie*.

Door de regering is bij brief van 17 november 1966 aan de Persraad verzocht advies uit te brengen over de herziening van de grondwet. In zijn op 22 maart 1968 verschenen rapport bepleit de Persraad ongewijzigde opneming van het huidige artikel 7: 'Niemand heeft voorafgaand verlof nodig om door de drukpers gedachten of gevoelens te openbaren, behoudens ieders verantwoordelijkheid voor de wet' in de nieuwe grondwet.

Deze bepaling waarborgt naar het oordeel van de raad de vrije meningsuiting echter niet afdoende. Naast het drukpersartikel zou daarom artikel 10 van de Europese conventie voor de rechten van de mens: 'ieder heeft het recht van vrije meningsuiting, daaronder begrepen het recht inlichtingen te vergaren en door te geven, behoudens zijn verantwoordelijkheid volgens de wet' - dat van wijder strekking is dan artikel 7 van de huidige grondwet - naar de mening van de Persraad in de nieuwe grondwet moeten worden opgenomen.

Opneming van èn artikel 7 van de huidige grondwet èn artikel 10 uit de conventie van Rome acht de raad ongewenst omdat - naar in de proeve van een nieuwe grondwet (blz. 51) terecht wordt geconstateerd - de grondrechten welke thans in de grondwet voorkomen een grotere waarborg inhouden voor de burger dan het Verdrag van Rome en ook vanwege het feit dat het grondwetsartikel over de drukpersvrijheid

een historisch gegroeid rechtsgoed is geworden.

In een advies, door de Persraad een aantal jaren geleden over de verhouding overheid-pers aan de regering uitgebracht, is onder meer de opvatting van een door de Federatie van Nederlandse Journalisten ingestelde 'commissie inzake recht op informatie' vermeld, als zou artikel 10 van de Europese conventie de vrijheid van nieuwsgaring impliceren in die zin dat er - onder bepaalde reserves - voor de overheid een rechtsplicht tot antwoorden zou bestaan.

Daartegenover staat de opvatting, door prof. mr. dr. M. Rooij in zijn oratie tot uitdrukking gebracht, dat het bestaan van een rechtsplicht tot informatie door de overheid uit de conventie niet kan worden gelezen.

De regering deelt, naar Minister Klompé op 19 april 1968 aan de Tweede Kamer meedeelde, het standpunt van prof. Rooij. Uit het hier te lande geldende recht valt de opvatting dat de overheid de plicht heeft alle gevraagde inlichtingen te verstrekken niet af te leiden. Voor deze zienswijze vindt de regering ook steun in een advies over deze vraag door de hoogleraren G. E. Langemeijer, C. H. F. Polak en A. J. P. Tammes uitgebracht.

Waarom - dat terzijde - de regering maar liefst acht jaar nodig heeft gehad, eer zij durfde besluiten het betreffende advies van de Persraad, dat dateert van 29 februari 1960, aan de volksvertegenwoordiging toe te zenden, is overigens volstrekt onbegrijpelijk. Zeker omdat de regering - citaat uit de brief van Dr. Klompé van 19 april 1968 - de verhandeling van de Persraad 'als een waardevolle bijdrage tot de discussie' beschouwt, zou enige verklaring voor een zo langzaam malen van de departementale molens toch wel nuttig geweest zijn!

Valt de wettelijke plicht tot informatie dus naar de mening van de regering - en ik deel die opvatting - niet uit artikel 10 van de Europese conventie te construeren, wel kan worden gesteld dat uit oogpunt van behoorlijk bestuur voortvloeit dat de overheid de toegankelijkheid van het nieuws zoveel mogelijk dient te vergemakkelijken. Daarover zal geen verschil van mening bestaan.

Vraag is of dit aspect van de door liberalen steeds vurig bepleite openbaarheid van bestuur in de beleidssfeer moet blijven liggen, of in de rechtssfeer dient te worden getrokken.

Door Mr. A. Kappeyne van de Coppello wordt in Liberaal Reveil van maart 1967 gesteld dat 'zeer wel een recht op informatie door de overheid zou kunnen worden geschapen'. En Prof. Rooij heeft op een in december 1967 door het Instituut voor Bestuurswetenschappen georganiseerde conferentie gepleit voor een wettelijke regeling van een algemene voorlichtingsplicht voor de overheid. Ik ben het daarmee eens en heb daarom op 15 februari 1968 schriftelijk aan de Minister-President gevraagd om aan de commissie tot bestudering van de open-

heid van het bestuur (de commissie-Biesheuvel) ook op te dragen zich te beraden over de vraag of tot een wettelijke regeling van een algemene voorlichtingsplicht voor de overheid zou moeten worden gekomen. Op 24 april 1968 heeft premier De Jong daar tot mijn vreugde bevestigend op geantwoord. Op 23 december 1968 is bij de installatie van de commissie-Biesheuvel door de regering aan de commissie gevraagd om over ongeveer één jaar rapport uit te brengen. Een half jaar nadat de Algemene Vergadering van de VVD zich half mei over het voorstel van de commissie-kiezer/gekozene, om als grondrecht van de burger het recht op informatie tegenover de overheid principieel te formuleren, zal hebben uitgesproken, zal de regering het advies van de commissie-Biesheuvel hieromtrent dus hebben ontvangen. Ik neem aan dat een Kamerlid niet nu reeds de schriftelijke vraag 'of de regering bereid is het rapport van deze commissie te publiceren' behoeft te concipiëren!

Ook over de *openbaarheid van overheidsdocumenten* is door de Persraad aan de regering gerapporteerd.

In zijn, op 15 april 1965 uitgebracht en op 22 maart 1968 gepubliceerd advies betoogt de raad dat in het overheidsbeleid grotere openbaarheid noodzakelijk is.

De voorlichtingsmedia dienen voor een goede vervulling van hun taak te kunnen beschikken over de documenten die de grondslag van het beleid vormen. Deze documenten zijn voor een deel openbaar, maar worden voor een ander deel, met name voor zover zij niet de besluiten zelf en de toelichting daarop behelzen, niet gepubliceerd.

De Persraad beschrijft in zijn advies in het kort de praktijk in enkele met Nederland vergelijkbare landen. Uit het rapport van de raad spreekt duidelijk dat de meest principiële en ook de meest vergaande wetgeving op dit terrein bestaat in Zweden. Daar geldt sinds 1766 - met een onderbreking van 1772 tot 1809 - een wettelijke regeling volgens welke in beginsel ieder overheidsdocument voor iedereen beschikbaar is. Voor documenten betreffende: de veiligheid van het rijk en de buitenlandse betrekkingen van de overheid op het gebied van inspectie, controle en overig toezicht, de bescherming van de economische belangen van overheid en particulieren en de bescherming van de privé-sfeer, persoonlijke veiligheid en de zedelijkheid, bestaan bepalingen van min of meer beperkende aard.

In zijn conclusie beperkt de Persraad zich ten aanzien van het vraagstuk van de wettelijke regeling voor de toegankelijkheid van overheidsdocumenten tot het uitspreken van de wens, dat het bureau grondwetszaken van het Ministerie van Binnenlandse Zaken de wetgeving, zoals deze terzake in het buitenland bestaat, bestudeert.

Daarnaast, maar hierover - omdat ik mij in dit artikel wil beperken tot enkele opmerkingen over de eerste twee van de in resolutie 26

van het rapport-kiezer/gekozene neergelegde wensen - slechts kort, bepleit de Persraad een grotere openbaarheid van de adviezen van de Raad van State en van de vaste colleges van advies en bijstand en een grotere mededeelzaamheid over het verhandelde in de Ministerraad.

Ook ware het naar het oordeel van de raad onder de aandacht van het ambtelijk apparaat te brengen dat de bevoegdheid tot geheimhouding geen plicht tot geheimhouding impliceert en dat inzage van documenten slechts om gewichtige redenen moet worden geweigerd. Een hartekreet waar ik het graag mee eens ben. Op 22 november 1967 heb ik het bij het debat dat de Vaste Commissie voor Financiën in openbare vergadering wijdde aan het wetsontwerp tot vaststelling van Hoofdstuk III (Algemene Zaken) der Rijksbegroting voor het dienstjaar 1968 als volgt geformuleerd: 'Ik heb de indruk dat in Nederland veel geheim wordt gehouden, niet omdat het geheim is, maar omdat men graag geheimzinnig wil doen. Hoe geheimzinniger men doet, des te belangrijker lijkt het. Ik meen dat dit funest is voor het goed functioneren van de democratie. De burgers hebben recht op zoveel mogelijk informatie'.

Vóórdat het advies van de Persraad openbaar werd gemaakt is door het Liberaal Democratisch Centrum - in 'Vrijheid en Democratie' van 16 december 1966 - het verlangen geuit dat meer stukken en adviezen gepubliceerd moeten worden; dat minder dan tot dusver met de publicatie van ontvangen adviezen gewacht zou moeten worden tot het ogenblik waarop de besluitvorming geëindigd is; en dat na verloop van tien jaar alle stukken en bescheiden op zodanige wijze in archieven opgeborgen dienen te worden, dat zij door een ieder zouden kunnen worden geraadpleegd.

Net als de Persraad heeft Prof. Rooij in zijn in dit artikel reeds eerder geciteerde referaat op het congres van het Instituut voor Bestuurswetenschappen zich uitgesproken voor een ernstige bezinning op de vraag of wij in ons land moeten komen tot een systematische wettelijke regeling van de vraag welke overheidsdocumenten openbaar zullen zijn en welke niet. Die bezinning zal zich - zo wordt zowel door het Liberaal Democratisch Centrum als door Prof. Rooij gesteld - met name moeten richten op de vraag of overheidsbeslissingen reeds in het stadium van de voorbereiding aan de openbaarheid moeten worden prijsgegeven. Prof. Rooij signaleert dat verzet hiertegen te verwachten is; verzet omdat - ik citeer het verslag van dit congres, gepubliceerd in 'De Nederlandse Gemeente' van 2 februari 1968 - bij vele overheidsfunctionarissen tegenzin bestaat tegen 'pottekijkerij'. De geheimhouding geeft naar het oordeel van de heer Rooij de burger echter het gevoel dat overheidsbeslissingen 'panklaar' in de openbaarheid komen en dat op de totstandkoming daarvan geen enkele wezenlijke invloed meer kan worden uitgeoefend. Dit leidt tot gevoelens van on-

macht en onlust en derhalve tot frustraties.

Onder de titel 'Openbaarheid van overheidsdocumenten' is op 18 oktober 1968 door de rector magnificus van de Nijmeegse Universiteit, Prof. Mr. S. F. L. Baron van Wijnbergen een rede gehouden waarin hij, in navolging van Prof. Rooij, een pleidooi voert voor openbaarheid van overheidsdocumenten zoals in Zweden en de Verenigde Staten bestaat.

In 'De Nederlandse Gemeente' van 21 februari 1969 somt G. van der Flier een aantal bezwaren op tegen het betoog van Prof. Van Wijnbergen.

In de eerste plaats acht de heer Van der Flier het bijzonder te betreuren dat in de oratie van Prof. Van Wijnbergen geen aandacht is gegeven aan het feit, dat de twee landen welke het aanbevolen systeem toepassen, het systeem van de ministeriële verantwoordelijkheid in die zin zoals deze in ons land bestaat, niet kennen.

Ook zal, wanneer de overheidsdocumenten in beginsel openbaar zullen zijn, de verhouding tussen de verantwoordelijke bestuurder en zijn ambtenaar ernstig worden geschaad.

En tenslotte zouden volgens de heer Van der Flier bij de praktische toepassing zoveel uitzonderingen moeten worden gemaakt dat de algemene regel er onder begraven zou worden.

Gemakkelijk tot stand te brengen zal de verwezenlijking van de door de commissie-kiezer/gekozene bepleite systematische wettelijke regeling betreffende de openbaarheid van overheidsdocumenten zeker niet zijn.

De commissie-Biesheuvel die zich, naar de premier in antwoord op een door mij schriftelijk gestelde vraag mededeelde, ook zal moeten beraden over het tot stand brengen van regelingen met betrekking tot de toegankelijkheid van ambtelijke documenten, zal daar een fikse kluit aan hebben.

Als de VVD zich op 9 en 10 mei voor het principe van een zo groot mogelijke openbaarheid van ambtelijke stukken uitspreekt, zal dat voor de commissie-overheidsvoorlichting naar ik hoop een goede stimulans zijn haar arbeid die, om haar voorzitter Mr. Biesheuvel te citeren 'zich zal richten op de openheid en de vrijheid die de burger van onze tijd in welk maatschappelijk bestel dan ook, steeds meer ervaart als vaste levensbehoefte' enthousiast voort te zetten.

Medewerkers in vogelvlucht

H. Wiegel werd in 1941 in Amsterdam geboren, deed in 1959 eindexamen Gymnasium-B te Hilversum en in 1965 kandidaatsexamen sociale en politieke wetenschappen aan de universiteit van Amsterdam.

Werd in 1961 lid van de Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie, was van 1961 tot 1966 redacteur van het JOVD-maandblad 'De Driemaster', van 1962 tot 1964 lid van het hoofdbestuur en van 1965 tot 1966 landelijk voorzitter van deze vereniging.

Werd in 1964 lid van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, is sinds maart 1967 lid van het hoofdbestuur van deze partij en sinds april 1967 lid van de Tweede Kamer.

Annelien Kappeyne van de Coppello werd in 1936 geboren, volgde gymasiaal onderwijs in Utrecht, studeerde rechten in Leiden, waar zij in 1966 de meestertitel behaalde. In datzelfde jaar trad zij als algemeen medewerkster in dienst bij de VVD-fractie in de Tweede Kamer en werd gekozen tot lid van de gemeenteraad van Leiden.

H. F. Heijmans, geboren in 1927 te Steenberg, studeerde enige jaren Nederlandse letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden; was daarna werkzaam in de journalistiek. Van 1955-1961 was hij hoofdredacteur van het bureau gemeentelijke voorlichting te Almelo, daarna chef van de Haagse redactie van het Algemeen Dagblad. Is sinds december 1966 parlementair redacteur van hetzelfde dagblad.

Mieke Hubert-Hage werd op 6 oktober 1943 in Boskoop geboren. Trad na mulo en hbs-a in 1962 in dienst van het dagblad de Goudsche Courant. Is sinds 1965 verbonden aan de redactie van de Toeristenkampioen van de ANWB. Bekleedde verscheidene functies in de JOVD. Was o.a. secretaresse van het district Zuid-West van deze organisatie en maakte deel uit van de redactie van 'De Driemaster'.

Mr. P. O. Numans werd geboren in 1933 te Djokjakarta in het voormalige Nederlands-Indië en studeerde, na gymasiaal onderwijs te hebben gevolgd in Velsen, rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Oud-bestuurslid van de Liberale Studentenvereniging Amsterdam. Sinds 1966 werkzaam bij de Nieuwe Rotterdamse Courant, vanaf 1 juli 1968 als parlementair redacteur.

Keur der sociologie

bijdragen uit de internationale sociologie
onder redactie van
prof. dr. J. A. A. van Doorn
prof. dr. A. van Braam

(Nederlandse Economische Hogeschool / Rotterdam)

prof. dr. E. Leemans
drs. L. van Outrive

(Katholieke Universiteit / Leuven)

De reeks valt uiteen in drie groepen:
'Modernen' waarin recente publicaties zijn opgenomen,
'Klassieken' waarin belangrijke werken van ouder datum
een plaats krijgen, en
'Themata' een aantal beknopte 'readers' op specialistisch
terrein.

Keur der sociologie is een gezamenlijke uitgave van de

Universitaire Pers Rotterdam
Standaard Wetenschappelijke
Uitgeverij / Antwerpen

Verkrijgbaar in de boekhandel

'*Keur der sociologie*' is een zorgvuldige selectie van teksten van klassieke en moderne sociologen uit binnen- en buitenland. Deze selectie zal soms bestaan uit een keuze uit het werk van een belangrijk socioloog, dat in het Nederlandse taalgebied nog te weinig onder de aandacht is gekomen. Een andere keer zal een bepaald onderwerp of thema aan de orde worden gesteld waarbij bijdragen van verschillende auteurs worden gebundeld (Themata).

Karakteristiek voor de opzet van deze reeks is dat elk deel zal worden voorafgegaan door een uitgebreide introductie tot het werk, waarin de betekenis van de auteur voor de sociologie wordt geschetst, of waarin een verantwoording wordt gegeven van de keuze van de artikelen. Een aantal bekende Nederlandse en Vlaamse sociologen hebben hun medewerking hieraan reeds toegezegd.

Door de combinatie van selecties en inleidingen zal het werk van sommige auteurs wellicht voor velen gemakkelijker toegankelijk worden.

De eerste twee delen zijn inmiddels verschenen:

- Robert Michels
Klassieken DEMOCRATIE EN ORGANISATIE
Een klassieke theorie
Ingeleid door Prof. dr. J. A. A. van Doorn
Vertaald door drs. P. A. de Ruiter
De these van de onverenigbaarheid van democratie en doelmatige organisatie opnieuw getoetst en op actualiteit onderzocht.
Verkorte bewerking van 'Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie' (1911).
Omvang 196 blz. Prijs f 15,— (incl. BTW)/220 fr.
- Alva Myrdal en Viola Klein
Modernen DE WERKENDE VROUW
Een sociologische studie over de spanning tussen gezinstaat en beroep
Ingeleid door mevr. prof. dr. H. M. in 't Veld-Langeveld
Vertaald door A. de Groot en J. C. de Groot-Pasman
Een breed opgezette analyse van de dualistische rol van de vrouw in de moderne industriële samenleving. Een veelheid van gegevens sociologisch geïnterpreteerd en op beleidsconsequenties bekeken.
(Women's two Roles, 1956/1968).
Omvang 240 blz. Prijs f 15,— (incl. BTW)/220 fr.

Een prospectus waarin het publikatieprogramma voor 1969 en 1970 is opgenomen wordt U op verzoek gaarne toegezonden door de Universitaire Pers Rotterdam, Postbus 1474, Rotterdam.

N.V. W. A. HOEK'S

**MACHINE- EN ZUURSTOFFFABRIEK
SCHIEDAM**

HAVENSTRAAT 19 — TELEFOON (010) 69061

H.D. COMPRESSOREN

**APPARATEN VOOR
AUTOGENE
METAALBEWERKING**

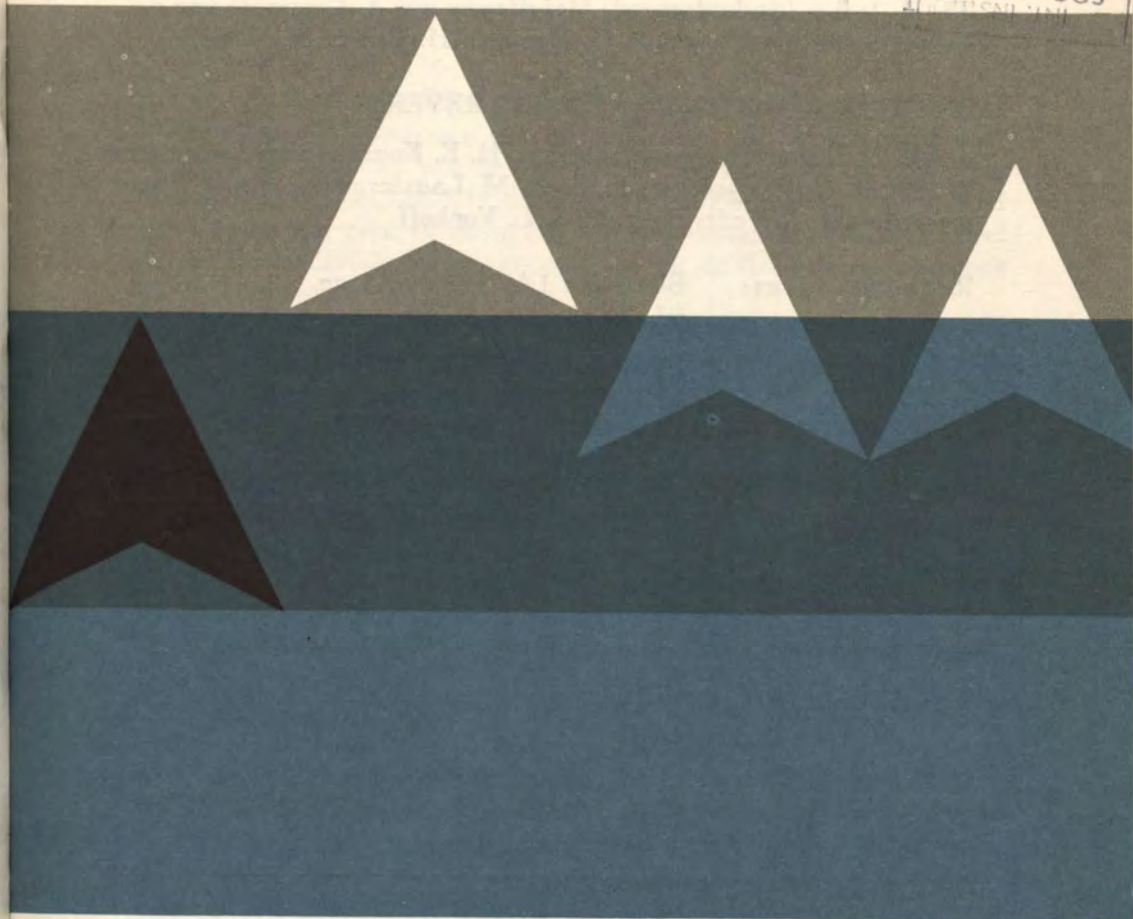
ZUURSTOF

STIKSTOF

GECOMPRIEERDE LUCHT

Liberaal reveil

LIBERAAL
SOC. GEESC.
AMST.

Herleefde belangstelling voor het recht van initiatief -
mr. P. O. Numans

Lieve Haagse afdeling - H. F. Heijmans

Groningen: een voldoende. De VVD ook? - D. Jansz

Staatsburgerlijke opvoeding door onderwijs - H. Vrind

Ontbinding van de Eerste Kamer - A. Kappeyne

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

12e jaargang nr. 2 - juli 1969

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); Mejjuffrouw mr. A. Kappeyne van de Coppello (secretaris); mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

drs. L. D. Oosterveld (secretaris); mr. H. E. Koning (penningmeester);
W. Altink; H. H. Jacobse; F. H. A. M. Lauxtermann; drs. A. Szasz;
mevrouw mr. E. Veder-Smit; H. J. L. Vonhoff.

Redactie-adres: Binnenhof 1 A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementenprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,50 per jaar; studenten-
abonnement: f 10,- per jaar; losse nummers
f 3,25.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Herleefde belangstelling voor het recht van initiatief - mr. P. O. Numans	25
Lieve Haagse afdeling - H. F. Heijmans	30
Groningen: een voldoende. De VVD ook? - D. Jansz	33
Leidse landdag - H. F. Heijmans	39
De opvoeding tot staatsburger door middel van het onderwijs - H. Vrind	41
Ontbinding van de Eerste Kamer - A. Kappeyne	46
Medewerkers in vogelvlucht	52

Herleefde belangstelling voor het recht van initiatief

Er valt de laatste tijd een toenemende belangstelling onder onze parlementsleden te constateren voor een oud recht dat de Tweede Kamer al sinds het ontstaan van ons Koninkrijk toekomt, nl. het recht van initiatief. Dat recht houdt in dat Kamerleden als het ware op de stoel van de regering gaan zitten en zelf met wetsvoorstellen komen, hoewel de meer gebruikelijke gang van zaken is dat de Kroon wetsontwerpen bij de Staten-Generaal indient.

Wie de laatste opgave van de 'Stand der werkzaamheden' van de Tweede Kamer opslaat, vindt daarin vier initiatiefvoorstellen vermeld. Een daarvan is van oudere datum (maart 1964). De voorsteller - de socialist Peschar - heeft inmiddels de Tweede Kamer verlaten, zodat het de vraag is of van dit initiatief verder nog veel terecht zal komen. Een ander - een voorstel van het Boerenpartijlid Verlaan tot wijziging van een artikel in de Successiewet - is onlangs door de Tweede Kamer met grote meerderheid verworpen, zodat het dus niet verder de legislatieve ladder kan beklimmen. De twee resterende, afkomstig van respectievelijk twee D'66'ers en vier socialisten, bevinden zich in handen van Kamercommissies, die daarover hun voorlopig verslag nog moeten uitbrengen.

De oogst van het vorige parlementaire zittingsjaar 1967-1968 omvatte twee initiatiefvoorstellen: een van mejuffrouw mr. A. M. Goudsmit van D'66 betreffende het houden van gemeenteraadsverkiezingen in de vergrote gemeente Groningen, en een van ir. H. van Rossum van de SGP, dat beoogde de watertoevoer voor land- en tuinbouwgronden onder de werkingssfeer van de Waterstaatswet 1900 te brengen. Het voorstel-Goudsmit sneuvelde in de Tweede Kamer, dat van ir. Van Rossum werd door de Tweede en Eerste Kamer aangenomen.

Nog onlangs is er door het programmacongres van D'66 bij de fractie op aangedrongen meer werk te maken van het indienen van initiatiefvoorstellen. En ook uit de hoek van PvdA en PPR wordt gemakkelijker met het dreigement van een initiatief gewerkt dan vroeger. Het lijkt erop alsof de Kamerleden zich er meer van bewust zijn geworden, dat zij dit instrument van medewetgeving ook nog bezitten naast hun recht van amendement.

Zoals gezegd, kent onze Grondwet het recht van initiatief reeds sinds 1814. Het huidige artikel 126 vermeldt het met de woorden dat de Staten-Generaal het recht hebben voorstellen van wet aan de Koning te doen. Het onschuldig lezertje geeft dit de indruk dat zowel Tweede als Eerste Kamer met initiatiefvoorstellen mag komen, maar niets is minder waar. Want artikel 127 maakt duidelijk dat de toepassing van het recht alleen aan de Tweede Kamer toekomt: 'De voordracht daartoe behoort uitsluitend aan de Tweede Kamer'.

Een van onze grote staatsrechtgeleerden, prof. mr. R. Kranenburg, geeft in zijn leerboek als verklaring voor deze regeling dat het recht van initiatief dateert uit een tijd, waarin ons parlement nog niet uit twee Kamers bestond.

Als het van de opstellers van de in 1966 verschenen 'Proeve van een nieuwe Grondwet' afhangt, zal aan deze 'discriminatie' tussen beide Kamers een einde worden gemaakt. Zij willen de Eerste Kamer ook het recht van initiatief toekennen. Hun argument is dat de Eerste Kamer min of meer buiten de actuele politiek staat en er juist 'vanuit deze specifieke instelling' bij de Eerste Kamer best ideeën kunnen rijzen, waarvan het de moeite waard is dat zij in de wetgeving kunnen worden neergelegd. Wij zijn het van harte met de opstellers van de Proeve eens, al was het alleen al omdat daardoor de Eerste Kamer een beetje uit haar 'steriele' positie zou worden bevrijd. Zij kan immers alleen wetsontwerpen aannemen of verwerpen. Het zou onze senaat wat nieuw leven inblazen en interessante voorstellen kunnen opleveren, want in de Eerste Kamer zitten gewoonlijk niet de minst bekwamen uit onze samenleving.

De opstellers van de Proeve vinden hun suggestie overigens 'geen gewichtige nieuwigheid', omdat het recht van initiatief in het parlementaire werk over het algemeen 'een zeer bescheiden rol' speelt. Daarin hebben zij gelijk, maar niets verhindert om daar wat verandering in te brengen.

Inmiddels hebben nog drie initiatiefvoorstellen, twee van socialistische en een van katholieke zijde, de kamer bereikt.

Overigens is het bepaald niet zo, dat initiatiefvoorstellen zich uitsluitend hebben bewogen op ondergeschikte punten van onze wetgeving. De parlementaire historie leert, dat er verschillende onder zijn geweest van groot belang. Het befaamde kindernetje van Van Houten uit 1874 tot verbod van kinderarbeid, de wet-Marchant van 1919 tot invoering van algemeen vrouwenkiesrecht, de geldschieterswet-Van den Bergh en de crisis-pachtwet-Ebels - beide van 1932 - vormen bewijzen van het gendeel.

Ook na de Tweede Wereldoorlog is in 1948 een belangrijk punt van wetgeving te danken geweest aan een initiatiefvoorstel van vijf Twee-

de-Kamerleden onder aanvoering van de toenmalige fractieleider van de KVP, prof. Romme. Onder de indruk van de communistische machtsgreep in Tsjechoslowakije stelden zij voor in de Grondwet een bepaling op te nemen over de mogelijkheid van instelling van een zg. burgerlijke staat van beleg. Dit houdt in dat in buitengewone omstandigheden de grondwettelijke bevoegdheden van organen van burgerlijk gezag betreffende de openbare orde en de politie geheel of ten dele kunnen overgaan op andere organen van burgerlijk gezag. Artikel 203 van de Grondwet vermeldt sindsdien dit principe, waarvan de nadere uitwerking is geregeld in een wet van 23 juni 1952 (de Wet buitengewone bevoegdheden burgerlijk gezag).

Toch zou het onjuist zijn de indruk te wekken alsof het merendeel van de initiatiefvoorstellen grote brokken wetgeving hebben bevat. De door ons genoemde voorbeelden zijn eerder uitzondering op de regel. De verklaring hiervoor ligt voor de hand: de regering met haar corps van ambtenaren is de eerst aangewezen om de leiding in de wetgevende arbeid in handen te hebben. En in de regel gaat dat ook zo. In de behoefte aan wetgeving wordt dus in belangrijke mate door de regering voorzien. Voor de Kamerleden resteren dus vaak door de regering 'vergeten' onderwerpen of persoonlijke stokpaardjes. En het is voor de Kamerleden ook geen geringe opgave om een eigen wetsvoorstel zo op te stellen, dat het nergens in strijd komt met de bestaande, steeds ingewikkelder wordende wetgeving. Ook de gebrekkige uitrusting van de Kamerleden (zoals het ontbreken van een persoonlijke staf van medewerkers) nodigt nu niet bepaald uit om de hoeveelheid werk, die voor een eigen wetsvoorstel nodig is, lichtvaardig te gaan verrichten.

Daarom zou er alles voor te zeggen zijn - dit ter vastlegging van een reeds bestaande praktijk - de ambtenaren van een departement de verplichting op te leggen een Kamerlid, dat aan een initiatiefvoorstel werkt, zoveel mogelijk behulpzaam te zijn, tenzij de minister zich daar met opgaaf van redenen tegen zou willen verzetten.

Een andere factor die de indiening van initiatiefvoorstellen niet zo stimuleert, is dat de regering zich tijdens de behandeling in de Kamer gewoonlijk als een soort sfinx opstelt. Meestal woont de bewindsman wiens departement het initiatiefvoorstel betreft, het debat in de Kamer uit een oogpunt van hoffelijkheid wel bij, maar regel is dat hij zich van een beoordeling van het wetsvoorstel onthoudt. De regering velst haar oordeel over het initiatiefvoorstel pas, nadat het door de eerste Kamer is aangenomen. Het gaat pas daarna om advies naar de Raad van State en eerst dan wordt duidelijk of de Kroon een initiatiefvoorstel accepteert en sanctioneert of dat hij er zijn goedkeuring aan onthoudt door (zoals dat heet) 'het voorstel in overweging te houden'.

Lange tijd heeft de opvatting gegolden dat de Koninklijke sanctie aan een door de Kamers aanvaard initiatiefvoorstel niet zou mogen worden onthouden. Zulks in navolging van de Engelse parlementaire praktijk. Prof. mr. C. W. van der Pot bestreed in zijn inaugurele rede als hoogleraar in het staatsrecht in 1921 evenwel, dat er van een staatsrechtelijke gewoonte in die zin sprake kon zijn. Hij kon dit met te meer klem betogen, omdat enkele jaren tevoren - in 1917 - de sanctie onthouden was aan een voorstel-Marchant c.s. ter verhoging van onderwijssalarissen. Een zelfde lot trof in 1928 een initiatiefvoorstel-Zijlstra.

Deze praktijk zouden wij niet willen bestrijden. Een regering moet de mogelijkheid behouden om een haar onwelgevallig initiatiefvoorstel niet te bekrachtigen.

D'66 heeft in haar partijprogramma een andere oplossing aan de hand gedaan. De Democraten willen dat de weigering van zo'n bekrachtiging het effect krijgt van een opschortend veto. Na drie maanden zou het parlement het initiatiefvoorstel opnieuw in overweging moeten nemen. Wordt het dan voor de tweede maal door beide Kamers aanvaard, dan zou het automatisch wet moeten worden. Hiermee wordt naar ons gevoel echter de mogelijkheid onderschat, dat een bepaald initiatiefvoorstel het wetgevende programma van een regering te zeer kan doorkruisen. De regering behoort zich hiertegen te kunnen verzetten. Wil de Kamer dan toch per se anders, dan ligt een naar huis sturen van de regering onzes inziens meer voor de hand.

Een heel andere zaak is of moet worden vastgehouden aan de gewoonte dat de regering zich tijdens de Kamerdebatten zo op de vlakte houdt. Prof. mr. P. J. Oud noemt dit in zijn boek 'Het jongste verleden' een gevolg van een z.i. te ver doorgevoerd dualisme tussen regering en volksvertegenwoordiging. Hij herinnert er ook aan, dat daarover vroeger wel anders is gedacht. Zo heeft bij de behandeling van een initiatiefvoorstel tot afschaffing van het tonnengeld en van de accijns op het geslacht de minister van financiën in 1853 - om in de woorden van Thorbecke te spreken - 'een hartstochtelijk en partijdig pleidooi' tegen het voorstel en de voorstellers gehouden. En ook bij de behandeling van het initiatiefvoorstel-Hartogh tot wijziging van het burgerlijk procesrecht nam de regering actief aan de debatten deel.

Wij zouden er voor willen pleiten dat de regering hier in het vervolg een vaste gewoonte van gaat maken. Uit een oogpunt van het zogenoeten 'gemeen overleg' tussen regering en Staten-Generaal doet het weinig efficiënt aan dat de minister zwijgend aanschouwt wat de Kamerleden over een initiatiefvoorstel te berde brengen. De Kamer, en zeker de betrokken initiatiefvoorsteller, zal erin geïnteresseerd zijn te weten wat de regering van zijn voorstel denkt. Dit hoeft niet zo ver te gaan, dat de regering al zou moeten meedelen of ze het voorstel

al dan niet wil bekrachtigen, maar dat verhindert haar niet om aan te geven wat zij van het betreffende initiatief denkt. Een stukje 'schimmenspel' in ons parlementaire stelsel zou daarmee tot het verleden behoren.

P. O. Numans

[The following text is extremely faint and illegible, appearing to be a continuation of the article or a separate column of text.]

Lieve Haagse afdeling

H. F. Heijmans

Het was op zich een goede gedachte van achttien 'verontrusten' om een speciale vergadering van de Haagse afdeling van de VVD te vragen, teneinde te praten over het sociaal-economisch-financieel beleid van het kabinet.

Het is immers een onmiskenbaar feit, dat deze 'driehoek' van onze regeringsploeg tot nu toe geen geweldig succes heeft geboekt. Mr. J. de Wilde heeft er onlangs in de Eerste Kamer - tijdens de behandeling van de begroting van economische zaken - terecht ook nog eens op gewezen.

De liberale senator wilde toen minister De Block - op dat moment de hoofdpersoon van de debatten - niet tot de kop van jut maken. Met andere woorden: het ging hem er niet om personen aansprakelijk te stellen; hij wilde alleen wijzen op feilen in het beleid.

Deze gedachtengang was ook het uitgangspunt van de Haagse 'verontrusten'. Ze wilden evenmin personen in gebreke stellen.

Is deze bijzondere bijeenkomst van de Haagse afdeling - de grootste in het land - geslaagd? Ons antwoord: neen.

Waarom niet?

Ten dele is het waarschijnlijk een kwestie van mentaliteit. Liberalen schijnen niet zo verschrikkelijk gauw ongerust te zijn. Protesteren, openlijk protesteren welteverstaan, ligt hen niet zo goed. Ze hebben het tenslotte nooit geleerd!

Liberalen zijn waarschijnlijk (te) keurige mensen. Natuurlijk hebben ze ook hun grieven, maar deze wikkelen ze graag in een fraai omhulsel, zoals het maatschappelijk verkeer volgens hun opvattingen vraagt.

De vergadering was bovendien openbaar, en zoiets dwingt gemakkelijk tot nog grotere voorzichtigheid. Bovendien: het object van de bijzondere vergadering was een belangrijke sector uit het bevriende kabinet-De Jong. Driedubbele behoedzaamheid derhalve!

De initiatiefnemers hadden twee moties voorbereid. De eerste vroeg om een groot aantal dingen: een handhaving van het strakke loon- en

prijnsbeleid, het doorvoeren van de gehele belastingcorrectie op 1 januari 1970, het ernstig luisteren naar Sociaal-Economische Raad en Stichting van de Arbeid alvorens eventueel tot nieuwe kostprijsverhogende maatregelen zou moeten worden overgegaan, en tenslotte de indiening van het wetsontwerp voor de automatische teruggave van de progressie-opbrengst in de loon- en inkomstenbelasting voordat het wetsontwerp inzake de operatie-1970 in de Tweede Kamer zou worden behandeld.

De tweede motie wilde dat de fractie minder dociel het kabinet zou volgen, dat zij eigen initiatieven zou nemen en een betere voorlichting zou geven.

Naar onze mening was de eerste motie, hoewel erg uitvoerig, inhoudelijk niet slecht. Er werd om een aantal voorzieningen gevraagd, waarmee liberalen over het algemeen wel zullen instemmen. Toegegeven: het strakke loon- en prijsbeleid zal zeker hier en daar weerstand ondervinden.

De tweede motie, die dus tegen de fractie was gericht, was zonder meer een slag in de lucht. Terecht vroeg het Tweede-Kamerlid Joekes, die de fractie bij de vergadering vertegenwoordigde, om voorbeelden van een te dociele houding en een gebrek aan initiatief.

Vervelend voor hem had kunnen zijn dat hij prompt zelf een voorbeeld gaf. Joekes had bezwaar tegen het verzoek om het wetsontwerp voor de automatische compensatie van het progressie-effect in te dienen voor de behandeling van het wetsontwerp-correctie 1970. Volgens hem kan dit niet van minister Witteveen worden gevraagd; hij heeft er onvoldoende tijd voor.

Het was een - op zich misschien niet onjuist - argument dat de minister indien nodig moet hanteren; niet het liberale kamerlid Joekes. Wij zien niet in waarom de heer Witteveen op dat moment en op die plaats 'in bescherming' zou moeten worden genomen.

De motie werd, ondanks deze ongewilde ondersteuning ervan, nog onzinniger toen ze na enige oppositie uit de zaal werd teruggebracht tot de uitspraak dat de fractie een betere voorlichting zou moeten geven.

Wij kunnen uit eigen ervaring zeggen dat het met de voorlichting van de liberale fractie niet zo slecht is gesteld. Ze kan natuurlijk beter, maar de vergelijking met andere fracties - ook die, welke een speciale voorlichtingsambtenaar hebben - kan ze best doorstaan. Maar zelfs als ze wèl zou tekortschieten, zou deze motie niet juist zijn geweest. Op 9 en 10 mei heeft de VVD in Leiden immers resoluties over voorlichting, beeldvorming en presentatie aangenomen. Het is volgens ons onjuist om drie weken later de fractie een motie op de nek te schuiven waarin om een betere voorlichting wordt gevraagd. Eerst moet worden afge-

wacht wat de resultaten van 'Leiden' zullen zijn.

De eerste motie werd met overgrote meerderheid aangenomen; de tweede werd verworpen.

Dit is op zich een aardig resultaat van de Haagse vergadering. Toch is deze bijeenkomst niet geslaagd.

De presentatie van de motie over het sociaal-economisch-financiële beleid had te weinig stootkracht. Er sprak meer berusting dan veront-rusting uit. De toon maakt volgens een oud gezegde de muziek en die muziek werd een wat jengelig wijsje in plaats van een pittige mars. Joekes had het dan ook niet moeilijk. Zelfs de ongerijmdheid in zijn betoog - eerst keurde hij enkele onderdelen van deze motie af en daarna noemde hij haar een steun in de rug van de fractie - werd zonder meer geslikt. Liberalen - althans de leden van de Haagse afdeling - blijven nog steeds lieve mensen.

Helaas.

Minister Witteveen heeft een vóórontwerp van wet m.b.t. de automatische correctie van het progressie-effect gepubliceerd en aan een aantal deskundigen toegezonden met het verzoek er uiterlijk 1 september 1969 advies over uit te brengen. Voor de verwerking van de resultaten van deze adviesaanvraag in tekst en toelichting, de bespreking van het gehele ontwerp in het kabinet en de behandeling door de Raad van State moet men redelijkerwijs enige maanden uittrekken. De correctie-1970 zal in de loop van het najaar behandeld moeten worden. Het leek en lijkt mij redelijk noch noodzakelijk op de in de motie bepleite volgorde aan te dringen. Wat wint men daarmee? Het gaat er om, dat de correctie-1970 én de automatische correctie verwezenlijkt worden. Ik heb er bij de afdeling 's-Gravenhage geen twijfel aan laten bestaan, dat de fractie zich daarvoor onverminderd zou blijven inzetten.

Th. H. Joekes

Groningen: een voldoende. De VVD ook?

In het meinummer van 'Liberaal Reveil' verscheen een artikel van mevrouw Hubert-Hage, waarin ze haar voldoening uitsprak over het goede VVD-congres te Groningen op 28/29 maart, en min of meer suggereert dat de VVD nu de goede kant opgaat. Dit congres verkreeg van haar de kwalificatie voldoende. 'De afgrijselijke VVD-jaarvergadering in Maastricht was gelukkig niet anders dan een toevallige inzinking', zo stelt de schrijfster. Nu heb ik niet het genoegen gehad deze bijeenkomst te Groningen mee te maken; wel die in Maastricht. 'Afgrijselijk' was die vergadering zeker, maar was het ook een toevallige inzinking? Ik geloof dat men beter kan spreken van een typerend verschijnsel, d.w.z. dat deze bijeenkomst de instelling en mentaliteit aangaf die in de VVD leefde (leeft?). Alleen kwam het nu door allerlei omstandigheden massaal en evident tot uiting. Zo zou het congres te Groningen - afgaand op wat ik er over vernomen heb - een (langzame) wijziging in die mentaliteit kunnen aangeven. Laten we het hopen!

De vraag komt naar voren of in navolging van de voldoende die mevrouw Hubert-Hage aan de vergadering te Groningen geeft ook de VVD-op-zichzelf een voldoende verdient. Nu is het cijfers geven vaak een zeer relatieve zaak. Zo ook hier. Vergelijken we de huidige situatie in de VVD met een aantal jaren terug, dan zit er zeker vooruitgang in en verdient ze een voldoende. Toch valt bij nadere analyse van dit 'cijfer' nog wel het nodige op te merken.

Er zijn de laatste tijd een aantal rapporten verschenen en congressen gehouden, zoals over de structuur van de onderneming en Kiezergekozene. Laten we dit laatste onderwerp eens bekijken. De commissie-Geertsema heeft voortvarend gewerkt. Het is zeer verheugend dat de VVD ook eens met een aantal uitspraken kwam over de functionering van de democratie. Er staan positieve en belangrijke zaken in het rapport, zoals het handhaven van het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging; het sluiten van stembusakkoorden; de wijziging in de taakstelling en zittingsduur van de Eerste Kamer; het instellen van een ombudsman; grotere openbaarheid van ambtelijke stukken en verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd tot 18 jaar.

Belangrijke aspecten, al zijn het over het algemeen geen revolutionaire voorstellen. Het kan haast niet anders, een aantal punten missen we. Bij de uitspraak over het sluiten van stembusakkoorden had men ook nog kunnen aangeven dat het kabinet niet automatisch hoeft af te treden vóór de verkiezing, doch dat het kabinetsbeleid mede inzet wordt in de verkiezingsstrijd, zoals vroeger ook het geval was (in het rapport staat het wel vermeld). Op referendum en volksinitiatief is de VVD niet zo zeer gesteld. Wat het eerste betreft is dit wel te begrijpen, gezien de vele misbruiken die daarvan gemaakt zijn in de geschiedenis. Het blijft evenwel een vreemde zaak dat de VVD het volksinitiatief afwijst. De in het rapport gebruikte argumenten zijn zwak en hier en daar onhoudbaar. Wel wil men het referendum eventueel toepassen indien het stelsel van de evenredige vertegenwoordiging wordt aangetast of afgeschaft, alsmede bij afschaffing van de tweede lezing na Kamerontbinding bij grondwetsherziening.

Vreemd is het dat men geen enkele uitspraak deed omtrent een grotere demonstratievrijheid. Gemist werd ook de uitspraak waarin gesteld wordt dat het college van Gedeputeerde Staten verantwoording moet afleggen aan Provinciale Staten over zijn beleid inzake zijn goedkeuringsrecht over gemeentelijke besluiten. De heer Wiegel heeft hiervoor vaak een pleidooi gehouden. Wat in resolutie 27 o.a. gesteld wordt inzake de staatkundige vorming, nl. dat bij het basisonderwijs gebruik gemaakt moet worden van actuele gebeurtenissen om de leerlingen met het burgerschap te confronteren, is zo nietszeggend dat het een lachertje is (de commissie is hier niet zelf verantwoordelijk voor omdat deze tekst van het hoofdbestuur van de VVD afkomstig is). Maar al met al is het een goed rapport, waarvoor zeker een ruim voldoende tot goed gegeven kan worden.

Minder voortvarend is het Liberaal Beraad geweest dat nu pas met het antwoord op de vragen 2 en 3 gekomen is. Het eerste wat opvalt is dat vraag 2: 'Welke partijstructuur is het meest functioneel?' niet beantwoord wordt. Men stelt een tweetal ideologieën tegenover elkaar, waarvan de ene de persoonlijke vrijheid zo centraal stelt dat 'alle overige opvattingen hier hun uitgangspunt en begrenzing te vinden.' De andere ideologie stelt deze vrijheid niet zo primair, doch plaatst daarnaast ook andere waarden die of even waardig of zelfs meerwaardig zijn.

Dan worden deze ideologische uitgangspunten kort nader uitgewerkt in twee kolommen van elk 14 tegenover elkaar staande politieke aspecten. Kolom A bevat dan die opvattingen die essentieel heten te zijn voor het liberalisme, wat blijkt doordat herhaaldelijk de vrijheid en individuele verantwoordelijkheid in deze punten genoemd worden. Men vraagt zich af of men in de punten bij A niet wat al te veel de

nadruk heeft gelegd op die vrijheid en individuele verantwoordelijkheid. Zonder de grote waarde daarvan te willen ontkennen, kan men ook stellen dat die vrijheid pas waarde verkrijgt vanuit de verantwoordelijkheid die men voor de ander(en) heeft. En dan gaat het niet alleen om wat men in punt 1 van kolom A stelt, dat men 'die vrijheid alleen wil beperken wanneer de vrijheid en rechten van anderen worden geschaad'. Men ziet de vrijheid hier nog te veel als iets strikts individueels, als iets wat alleen individueel bepaald is en daarom angstvallig beschermd moet worden tegen aantastingen voortkomend uit de gemeenschap, de maatschappij.

Op bepaalde momenten moet dit zeer zeker gebeuren. Heel vaak misschien, doch dat doet niets af aan het fundamentele aspect dat die vrijheid van het individu juist alleen ontstaat, en gewaarborgd kan worden, door en in die gemeenschap. De individuele mens verkrijgt pas zijn mens-zijn en dus ook zijn wezenlijke vrijheid vanuit het samen zijn met anderen. Typisch is het dat het Liberaal Beraad die vrijheid alleen als iets zuiver persoonlijks stelt en het maatschappelijk, beter gezegd het sociaal aspect steeds uit het oog verliest.

Trouwens deze hele indeling in die twee ideologieën laat zien dat men - zoals we al stelden - vraag 2 in wezen niet heeft beantwoord. De vraag luidde: 'Welke partijstructuur is het meest functioneel?' Bedoeld zal zijn functioneel in de huidige en toekomstige maatschappij. Welnu, het Liberaal Beraad gaat uit van de tot op heden bestaande politieke en ideologische tegenstellingen in Nederland, die voortgekomen zijn uit de verhoudingen in de vorige eeuw. Men stelt zodoende alleen maar wat er op dit moment is. Het is de vraag of deze politieke en ideologische tegenstellingen (bijv. liberalisme-socialisme) nog in de huidige maatschappij functioneel zijn en wel helemaal of dit past op de toekomstige situatie.

Het Liberaal Beraad had ten eerste een beeld moeten geven van de huidige en de nabije toekomstige maatschappij; daarna de vraag moeten stellen (en beantwoorden) of in die toekomst de huidige politieke partijen, zoals ze nú zijn, nog wel passen. Ja, of politieke partijen eigenlijk nog wel functioneel zijn in de zich snel verder ontwikkelende maatschappij. Tot slot had het dan eventueel kunnen nagaan of en in hoeverre het liberalisme past in de geschetste situatie. Niets van dit alles. We geven zonder meer toe dat dit een zeer diepgaande en breed opgezette studie vereist. We geven toe dat dit te veel gevraagd zou zijn van het Liberaal Beraad. Er staan ongetwijfeld uitspraken in het rapport die niet-VVD-ers en zeker tegenstanders zullen verbazen en hen zouden moeten overtuigen dat die VVD toch niet zo conservatief is als ze zich vaak voordoet. Helaas, er zijn een paar maaren':

I. Vele niet-VVD-ers zullen dit rapport niet lezen. In de niet-

liberale kranten is er weinig aandacht aan besteed en zo er al enige aandacht aan gewijd is, dan werd het soms maar matig aangeprezen, zelfs door liberalen! Laten we een voorbeeld geven. In de Haagse Post van 29 maart 1969 komt dit tweede deel van het rapport ter sprake in een interview met de heer Wiegel. En wat zegt de heer Wiegel o.a. over dit stuk? Het volgende: 'Er stond ook niet zoveel opzienbarends in, deelt hij monter mee.' Wel, dat is waar!! We vragen ons wel af:

a. waarom dan dit stuk, als er toch niet zo veel opzienbarends in stond? Er verschijnt al te veel bedrukt papier;

b. is dit nu de manier om het 'imago' van de VVD te verbeteren, wat men steeds beweert te willen doen;

c. is het de opzet van het Liberaal Beraad (geweest) om weinig opzienbarende stukken te openbaren?

Dat de beantwoording van de vier vragen in een drietal afleveringen plaatsvindt, is al niet bevorderlijk voor de publiciteit. Men moet in één klap met het gehele stuk komen. Dan komt men met iets dat eventueel opvalt, niet met een soort feuilleton. Tegen het einde (bij de laatste aflevering) interesseert niemand zich er meer voor. Dit in tegenstelling met een spannende feuilleton.

II. Naast een aantal zeer zeker goede uitspraken, staan er ook vele zinnen die erg mooi geformuleerd zijn doch die òf eens nader uitgewerkt moeten worden òf die de reactie oproepen: dit stelt men nu wel, maar we moeten eerst eens zien in hoeverre dit door de VVD verwezenlijkt zal worden. En om dit laatste gaat het nu juist. Zelf erkent men eerlijk in het rapport dat er wat mankeert aan de praktische toepassing van de liberale beginselen en aan de presentatie daarvan (van dit laatste gaven we hierboven al een voorbeeld, nl. het interview in de Haagse Post met de heer Wiegel).

Ja, aan die praktische toepassing mankeert het vaak. Twee voorbeelden:

1. onder het hoofdstuk 'Cultureel Beleid' stelt men o.a.: verlaging van de leerlingenschaal is een eerste vereiste. Zeker, maar bij het begrotingsdebat over Onderwijs en Wetenschappen in december 1968 in de Tweede Kamer beleed de VVD-fractie wel met woorden, maar niet met daden dat ze aan die leerlingenschaalverlaging hoge prioriteit geeft. Noch steunde ze een daartoe ingediende motie van de PvdA, noch diende ze zelf een motie in. De argumenten van de staatssecretaris werden zonder meer maar aanvaard (er zijn niet voldoende leerkrachten en lokalen, en er is niet voldoende geld), terwijl op deze argumenten wel wat valt af te dingen. Al te diep kan er in dit bestek niet op ingegaan worden, in elk geval is het goed dat de VVD-fractie nog eens nauwgezet dit hoofdstuk van het rapport overleest.

2. In het debat in de Tweede Kamer in mei j.l. over de Verblifa-kwes-

tie werd een motie aangenomen waarin erop wordt aangedrongen, snel een wet te maken teneinde inspraak van werknemers bij fusies, sluitingen en reorganisaties te garanderen. Deze motie, ingediend door de PvdA, werd mede gesteund door de drie regeringspartijen, nl. de Christelijke. Doch niet door de VVD. Argument: de SER zal nog advies uitbrengen over deze kwestie en hier moet niet op worden vooruitgelopen. Formeel is dit juist, maar . . .

a. waarom dan niet een motie van de VVD-fractie, waarin gesteld wordt dat dit advies binnen een vastgestelde periode - die niet te lang mag zijn - ingediend moet worden?;

b. weinig kiezers zullen het rapport 'Herziening van het ondernemingsrecht', alsmede het tweede stuk van het Liberaal Beraad (hoofdstuk 'Economisch beleid') gelezen hebben, waarin de VVD ook pleit voor een zekere inspraak. Velen zullen wel kennis hebben genomen van het tegenstemmen van de VVD-fractie inzake bovengenoemde motie over deze in de belangstelling staande zaak. Wat die vele kiezers zullen denken over de VVD is duidelijk. En dan zich maar verwonderen dat het imago van de VVD zo in de conservatieve hoek ligt. Maar ja, dat is natuurlijk niet de schuld van haar.

Zo zijn er veel meer voorbeelden aan te halen van deze discrepantie. Rapporten zijn mooi, maar het komt in de eerste (en laatste) plaats aan op de verwezenlijking daarvan. En dat hangt af van de VVD-fracties in de verschillende vertegenwoordigende lichamen, speciaal en vooral de Tweede Kamer.

Wat we helemaal missen, doch dat heeft de VVD gemeen met de andere partijen (D'66 hoogstens uitgezonderd), is een visie op de toekomst. Zie ook mijn kritiek op het rapport van het Liberaal Beraad. De grote problemen van de toekomst (en de toekomst is nu al begonnen!) worden zo goed als nooit besproken in de politieke partijen. Bijvoorbeeld: waar naar toe ontwikkelt zich de maatschappij; de technologische ontwikkeling; zal er door de zeer ingrijpende vondsten in de biochemie niet een geheel ander mensbeeld ontstaan, dat ook consequenties heeft voor de politiek? Ik betwijfel of de meeste politici in Nederland eigenlijk wel enige notie hebben van al deze ontwikkelingen, zeker wat het laatste aspect betreft.

Bestaat er eigenlijk al een welzijnspolitiek (wel een welvaartspolitiek)? Ik ben blij, dat mevrouw Van Someren-Downer in een interview in de Haagse Post van 24 mei j.l. hier ook op wees. ('We zullen aan toekomstkunde moeten doen'). En aan toekomstpolitiek!

Laten we eindigen, al valt er nog veel meer te zeggen. We kunnen stellen dat wat de publikaties van de laatste tijd betreft de VVD goed uit de bus gekomen is en zeker een (ruime) voldoende verdient.

Helaas, de presentatie en de praktische verwezenlijking - en daar

komt het nu juist op aan - is niet altijd zo best en hiervoor is de kwalificatie matig.

Mevrouw Van Someren stelde in bovengenoemd interview dat de Kamer en haar leden vaak een volkomen afgematte indruk maken. Een gevolg is dat de kamerleden gewoonweg de tijd niet hebben om allerlei belangrijke publikaties te lezen. Dit betekent dat ze in dit opzicht achter lopen en ze zullen meer en intensiever begeleid moeten worden door verschillende studiecmissies.

Anderzijds zullen de woorden van de heer Toxopeus, uitgesproken op het congres te Groningen, gerealiseerd moeten worden, nl. dat er best nog wel wat gemenere vragen gesteld mogen worden over het fractiebeleid.

Misschien en hopelijk zal dit alles dan leiden tot betere uitvoering en presentatie van wat de VVD op schrift wil.

D. Jansz

Leidse landdag

De kniesoren, die de gezellige vrijdagavond van de Groningse Algemene Ledenvergadering in een Poolse landdag meenden te moeten omdopen, zullen op 9 en 10 mei in Leiden minder reden tot klagen hebben gehad. Er is tijdens de verdere behandeling van het rapport 'Kiezer-gekozene' ijverig en over het algemeen zinnig gediscussieerd.

Of... eh? Een deel van de vergadering beleed zaterdagochtend in de Leidse Stadsgehoorzaal - zij het nu niet metterdaad - zijn liefde voor Het Café en Hoogstdezelfen Geneugten.

Het ging om de resolutie, waarin wordt aangedrongen op spreekuren van kamerleden, leden van provinciale staten en gemeenteraadsleden. De partijraad voelde voor dit voorstel, maar hij pleitte voor de toevoeging 'zo mogelijk ten gemeentehuisse'. Waarom? zo werd aan de partijraad gevraagd. Waarom toch de meestal wat statige, wat ambtelijke sfeer verkozen boven de meer informele omgeving van de herberg?

Dr. Nordlohne, die de resolutie moest verdedigen, wilde er niet zwaar aan tillen. 'Een gezellige kroeg kan beter zijn maar anderzijds is er wat voor te zeggen om op deze manier de mensen het gemeentehuis te laten leren kennen'.

Secretaris mr. Korthals Altes had wel gelijk toen hij zei: 'Het gaat er niet om waar het moet gebeuren, maar hoe het moet gebeuren. We praten nu over kleinigheden'.

Omdat het een kleinigheidje was, heeft het voorval de krantekolommen niet gehaald. Dat was voor ons een reden om, zoveel weken na de vergadering, deze kruimel toch nog op te dienen. De tweede reden: wat een voorrecht te mogen behoren tot een partij, die aandacht geeft aan een pleidooi voor het café, en zulks zeker niet om recht te doen aan het liberale economische principe van een zo groot mogelijke ruimte voor het particuliere initiatief!

Het heeft weinig zin hier in te gaan op de vele belangrijke beslissingen, die in Leiden zijn genomen. Ze hebben ruime aandacht gekregen.

Wel willen we hier onze blijdschap uitspreken over het met bijna algemene stemmen genomen besluit om niet langer te pleiten voor een

zendmachtiging voor de Staten-Generaal. De bedoeling hiervan is bekend: een staf van onafhankelijke, bekwame en zorgvuldig geselecteerde journalisten zou onder verantwoordelijkheid van het parlement elke dag reportages over radio en televisie moeten verzorgen van kamervergaderingen.

Het idee heeft ons persoonlijk altijd wat vreemd op de maag gelegen. Vooreerst zouden die zorgvuldig geselecteerde journalisten wel bijzonder onafhankelijk en bekwam moeten zijn om het alle kamerleden naar de zin te kunnen maken. Het presidium van de Tweede Kamer - in de praktijk zou de Senaat amper of niet aan bod komen - mocht wel een speciaal klachtenbureau oprichten!

Bovendien - en dit is erger - was het gevaar aanwezig dat de als objectieve voorlichting bedoelde uitzendingen toch wel een propagandistische inslag zouden krijgen. Van overheidspropaganda hebben we nog steeds de buik vol.

We kunnen ons wel indenken dat het idee voor een zendmachtiging lange tijd geleden is ontstaan. Er waren toen nog geen parlementaire rubrieken op t.v. en radio. Ze zijn er nu wel en ze werken goed. Dit laatste is geen conclusie van ons alleen, maar van de gehele Leidse vergadering.

De werkgroep communicatie wilde het voorstel - terecht - wel intrekken. Het is jammer dat ir. Van Raalte zich als enige hiertegen verzette. Daarom moest er toch over worden gestemd. Het zou voor het beeld van de partij fraaier zijn geweest als het zonder meer in de prullebak terecht was gekomen.

We tillen echter niet zwaar aan dit schoonheidsfoutje. Er zijn in Leiden - maar niet minder in november te Hilversum - besluiten genomen die van wezenlijk belang zijn voor het moderne Nederlandse liberalisme.

Ze zullen straks hun plaats wel krijgen in de partij- en/of verkiezingsprogramma's.

Het vervelende is echter dat ze, mede omdat er met een onderbreking van een half jaar twee keer over is gepraat, wat 'brokkelig' zijn overgekomen. Daarom zou het goed zijn als de belangrijkste beslissingen op een wat populaire manier in hun onderlinge samenhang en tegen de achtergrond waaruit ze zijn ontstaan zouden worden samengevat. Zo'n folder, wellicht zelfs een dun boekje, zou zeker een taak hebben bij ledenwerving en propaganda. Het zou in ieder geval een goed begin zijn van de communicatie en de presentatie - ook van de burgerschapskunde - waarover in Leiden met begrip van zaken uitspraken zijn gedaan.

H. F. Heijmans

De opvoeding tot staatsburger door middel van het onderwijs

H. Vrind

De voornaamste twee taken van het onderwijs zijn, het jonge individu geestelijk te ontwikkelen en op een hoger plan te brengen en het voor te bereiden op en in te passen in de maatschappelijke structuren van de volwassenen. Het onderwijs dient individu en samenleving. Vanzelfsprekend gaat het hier niet om twee geheel verschillende taken. Het individu heeft niets aan zijn intelligentie en zijn kennis wanneer het opgenomen zou worden in een samenleving die op een hem vreemde leest is geschoeid; het zou er zich niet in thuis voelen.

Het is niet zo eenvoudig vast te stellen welke kennis en welke methoden het onderwijs nodig heeft om zijn taken te vervullen. Over de keuze der vakken en de omvang der leerstof woedt een hevige strijd, men kan gerust zeggen op alle fronten en op alle plaatsen: politici, geleerden, pedagogen, leraren, onderwijzers, ouders en leerlingen, zij allen houden zich bezig met de vraag wat en hoe onderwezen moet worden.

Merkwaardig zijn daarbij de enorme verschillen die tot op heden bestaan. Maar over de keuze van één onderwerp kan, dachten we, geen verschil van mening bestaan. Dat is het staatsburgerlijke onderwijs, in ruimer verband de staatsburgerlijke opvoeding. Sinds de Franse Revolutie van 1789 een einde maakte aan de samenleving der standen, is de staat steeds meer in betekenis toegenomen, een proces, dat zich in de vorige eeuw geleidelijk aan heeft ontwikkeld, maar dat eigenlijk pas in onze eeuw reusachtige afmetingen heeft aangenomen. Zeker voor liberalen heeft de staatsburgerlijke opvoeding van de aanvang af duidelijk twee aspecten gehad. Het is noodzakelijk het individu voor te bereiden op zijn taak in het zo belangrijke staatsverband. Maar bovendien moet zijn kritische vermogen ten opzichte van dat staatsverband worden gescherpt. Het gevaar dreigt immers dat het staatsverband alle andere samenlevingsstructuren gaat overwoekeren en overheersen. Men zal het staatsverband ook moeten leren begrijpen en

doorzien om te weten waar zijn grenzen liggen.

Wanneer we nu zien wat het onderwijs van zijn bijdrage aan de staatsburgerlijke opvoeding heeft gemaakt, dan moeten we vaststellen dat het bedroevend weinig is. We zeiden dat men eigenlijk pas van het staatsburgerschap kan spreken sinds 1789. Ook in ons land zien we in de negentiende eeuw een geleidelijke vorming van het staatspatroon, waarin zoals we allen weten de liberalen onder aanvoering van Thorbecke een leidende rol hebben gespeeld. Thorbecke is ook de schepper geweest van de middelbaar onderwijswet van 1863. Thorbecke was politicus en geleerde, staatsrechtgeleerde wel te verstaan. Wat hij als politicus in praktijk bracht beoefende hij als wetenschap in de studeerkamer en in de collegezalen. In die zin belichaamde hij de gedachte van het staatsburgerschap. Geen mens wordt immers werkelijk volwassen zonder onderwijs, men kan geen staatsburger worden zonder daarin geschoold te zijn. Geheel in overeenstemming met deze gedachte kreeg behalve in de universiteit ook bij de middelbare school en later bij de uloschool op het voetspoor van het middelbare, het staatsburgerlijke onderwijs zijn plaats.

Thorbecke, de liberaal, was allerm minst een dictator en in overeenstemming met zijn opvattingen was de middelbaar onderwijswet niet meer dan een soort raamwet, die op andere niveaus aangevuld behoorde te worden door wat er leefde in de maatschappij. Het staatsburgerlijke element had daarin niet zo'n erg belangrijke plaats. We mogen wel veronderstellen dat dit niet alleen een kwestie is geweest van niet begrijpen en niet zien, maar ook van een min of meer onbewust wantrouwen tegen de staatsgedachte die zich per revolutie en ten koste van veel bloedvergieten en oorlogen in West-Europa had gemanifesteerd. Hoewel opgenomen als vak in het pakket van het algemeen vormend en voortgezet onderwijs is het nooit goed tot ontwikkeling gekomen, het bleef een bijvak, waaraan herhaalde malen werd gesnoeid en welks bestaan bij verschillende herzieningen van de onderwijswet werd bedreigd. Bij het algemene wantrouwen dat vele politici ten aanzien van de wijze van doceren van het vak staatsinrichting voelen kwam nog de factor van de overbelading van het onderwijs. Het moeilijk definieerbare vak staatsinrichting, waaraan men eigenlijk bij de vervulling van een beroep in de maatschappij niets heeft, was uitermate geschikt om telkens bij besnoeiingen van onderwijsprogramma's het kind van de rekening te worden. En dat werd het dan ook!

Men kan dus niet zeggen dat het vak staatsinrichting als zodanig er niet was. Iedere h.b.s.-er heeft staatsinrichting als vak gehad. Voor leerlingen van gymnasia geldt, dat het is opgenomen onder het vak geschiedenis, hetzelfde is het geval bij uloscholen. Het staatsburgerlijke onderwijs heeft dus altijd wel bestaan, maar het ellendige is dat het

steeds in de schaduw van andere vakken is gebleven en daardoor nimmer tot ontplooiing kon komen.

Nu zou men tot voor 1940 dit wel aanvaardbaar kunnen achten, omdat tot die tijd, ongeveer, het staatsburgerlijke element in de samenleving van bescheiden omvang is gebleven. We moeten ook niet vergeten dat de jeugd van toen betrekkelijk weinig met zijn staatsburgerlijke kennis kon doen. De grondwet bepaalde dat de kiezer niet jonger dan 23 jaar mocht zijn, maar artikel één van de Kieswet bepaalde die leeftijd op 25 jaar; zoals professor Van der Pot destijds in zijn 'Handboek van het Nederlandsche Staatsrecht' schreef, 'een uiting van bijzondere voorzichtigheid, want in de meeste landen is men enige jaren eerder kiezer'. Zelfs jongelui met een gymnasium- of hbs-diploma moesten nog zeven à acht jaar wachten alvorens zij alleen het stemhokje mochten betreden.

Maar er is sinds 1940 veel veranderd, de stemgerechtigde leeftijd is verlaagd van 25 naar 23, van 23 naar 21 en over enige jaren zal men wellicht op zijn achttiende jaar mogen kiezen. Daarbij moet men bedenken, dat men tegenwoordig langer op school blijft. Vrijwel de gehele jeugd volgt na de lagere school voortgezet onderwijs, waarbij het algemeen vormend onderwijs een steeds belangrijker plaats inneemt. Lagen voor 1940 schoolleeftijd en stemleeftijd nog ver uiteen, men kan stellen dat ze elkaar steeds dichter genaderd zijn en over enkele jaren is het waarschijnlijk zo, dat zeer vele jongelui die de school nog bezoeken vrij zullen moeten vragen om te gaan stemmen. Men kan dan zelfs zeggen, dat het staatsinrichtingsonderwijs of hoe dat dan zal heten, te laat komt wanneer het alleen in de hoogste klassen wordt gegeven.

Hier komt dan bij de enorme schaalvergroting van het staatsverband, waardoor het staatsburgerlijke van het individu vele malen belangrijker is geworden dan voorheen.

Nu is het merkwaardige, dat de nieuwe wet op het voortgezet onderwijs, de Mammoetwet, de stiefmoederlijke behandeling van het vak staatsinrichting voortzet. Het nieuwe denken is in het voetspoor van het oude gebleven. Men heeft immers de lijn ten opzichte van het vak staatsinrichting doorgetrokken door het nog wat verder naar de achtergrond te schuiven, door het als zelfstandig vak te laten verdwijnen.

Het is, menen we, van belang, dat men zich in liberale kring, nu het door de partij behandelde rapport 'Kiezer - Gekozenen' op zo indringende wijze het vraagstuk van de staatsburgerlijke vorming aan de orde heeft gesteld, goed voor ogen houdt hoe die situatie is ontstaan. Thorbecke, de schepper van de liberale eenheidsstaat, heeft duidelijk beseft, dat de staat staatsburgers behoeft en hij heeft daar ook de grondslagen voor gelegd, waarop echter nog nimmer naar behoren is ge-

bouwd. Hoewel nu ook die grondslagen voor een belangrijk deel zijn afgebroken, is het gebouw meer dan ooit nodig. De liberalen van deze tijd wacht daarom een belangrijke taak.

Alleen, we vrezen dat hier grote moeilijkheden optreden. Voor het onderwijs zijn nodig gespecialiseerde vakkundige onderwijzers en leraren. Enige jaren voortgezette studie is na een degelijke onderbouw vereist. Wordt het vak een onderdeel van de geschiedenis, dan heeft het voor anderen natuurlijk geen zin zich in de staatsinrichting te specialiseren, zodat de staatsinrichtingleraar - en hij alleen is voldoende onderlegd - spoedig geheel verdwenen zal zijn. Zijn er geen leraren voor het vak dan wordt het steeds meer een onderdeel van een ander vak, een hoofdstuk dat men ook nog moet behandelen, maar dan - naar de ervaring leert - in de kortst mogelijke tijd. Is deze situatie ontstaan - en ze dreigt binnen enige jaren te komen - dan lijkt ons het staatsburgerlijke onderwijs een verloren zaak.

Het is voor ons de vraag of men zich hier wel voldoende van bewust is. Zo treffen we in het vijfde hoofdstuk van het rapport 'Kiezer - Gekozenen' (staatsburgerlijke vorming) als leidende gedachte aan om te komen tot het vak burgerschapskunde en daarmee de (schaarse) uren van het nieuwe vak maatschappijleer te vullen. Nu is het een feit dat het vak maatschappijleer als zodanig niet bestaat en men zou dit dus kunnen verbinden met de burgerschapskunde, toch ook een soort maatschappijleer. Maar er zijn meer liefhebbers voor deze maatschappijleer. Men denkt hierbij aan de vakken geschiedenis en aardrijkskunde, die de uren bestemd voor maatschappijleer best zouden kunnen gebruiken, vooral in de examenklassen. Bovendien is er nog de enorme moeilijkheid dat er geen burgerschapskundeleraren zijn. De lerarenopleiding bij het v.h.m.o. is al jaren een heet hangijzer en een opleiding voor een nieuw vak komt thans helemaal niet aan de orde. Alleen al om deze twee redenen zouden we niet willen beginnen met het inslaan van nieuwe wegen bij het onderwijs, zoals in het rapport Kiezer - Gekozenen min of meer wordt bepleit.

We zouden voor het huidige daarom willen pleiten vast te houden aan datgene wat de voortgezet-onderwijswetten gedeeltelijk thans nog bieden. Dit is politiek nl. een veel eenvoudiger zaak. De overheersende gedachte is thans dat onderwijs zal worden gegeven in geschiedenis en staatsinrichting. Dit kan men op twee manieren opvatten, nl. dat de staatsinrichting een onderdeel is van de geschiedenis als vak (er is ook wel eens sprake van geweest staatsinrichting als onderdeel van de aardrijkskunde als vak te zien). De andere opvatting is dat het hier eigenlijk om twee vakken gaat die naast elkaar staan. Er is natuurlijk geen bezwaar tegen dat beide door één leraar wordt gegeven, mits die leraar ook bekwaam is in beide vakken, dus de geschiedenisleraar

die ook een aparte opleiding als staatsinrichtingleraar heeft gevolgd. Het is ook heel goed denkbaar dat geschiedenis en staatsinrichting, in de urentabel als één genoemd, over twee leraren worden verdeeld, wat thans op een aantal scholen het geval is als voortzetting van de oude toestand. Voor ulo, en in de moderne vorm mavo, geldt hetzelfde.

Ook daar worden onderwezen geschiedenis en staatsinrichting. Ook staatsinrichting wordt mondeling geëxamineerd. Er wordt dus wel degelijk wat aan gedaan. Maar staatsinrichting is nooit meer dan een aanhangsel van de geschiedenis en het vak wordt onderwezen door mensen, wier vak geschiedenis is en niet staatsinrichting. Voor het mavo is daarom een eis die men direct zou kunnen verwezenlijken, dat de opleiding in de staatsinrichting van hen die geschiedenis geven wordt verbeterd, door de instelling van een aparte acte, die er nog niet is, maar betrekkelijk gemakkelijk tot stand gebracht kan worden.

Wordt datgene wat er thans nog is verbeterd en geperfectioneerd dan kan de overheid op korte termijn aanzienlijke vorderingen boeken en is er gelegenheid tot een diepergaande benadering van het vraagstuk.

Ontbinding van de Eerste Kamer

*Kamerontbinding*¹

Wanneer in het algemeen van Kamerontbinding gesproken wordt pleegt men aan de Tweede Kamer te denken. De associatie is begrijpelijk, omdat ontbinding van de Tweede Kamer algemene verkiezingen ten gevolge heeft en derhalve algemene aandacht krijgt. De Grondwet kent twee soorten van Kamerontbinding.

Art. 82 geeft de Koning (d.w.z. Koning en Kabinet tezamen) het recht de Kamers te ontbinden. Dat gebeurt in de praktijk indien mag worden aangenomen dat een Kamer, bijv. naar aanleiding van een conflict met de Regering, niet langer de opvattingen van haar kiezers vertegenwoordigt. Sinds 1868 geldt daarbij als staatsrechtelijke gewoonte dat de Tweede Kamer niet tweemaal terzake van eenzelfde conflict ontbonden mag worden.

Krachtens artikel 211 der Grondwet is ontbinding der Kamers een essentieel onderdeel van de procedure van Grondwetswijziging. Indien voorstellen tot Grondwetswijziging in eerste lezing door het parlement worden aanvaard is ontbinding een voorwaarde, die voor de tweede lezing vervuld moet worden, waarna de voorstellen door de nieuw gekozen Kamers met twee derde meerderheid der uitgebrachte stemmen moeten worden aangenomen om rechtskracht te kunnen krijgen.

In de praktijk pleegt men ontbinding van de Tweede Kamer wegens Grondwetswijziging te doen samenvallen met haar periodieke verkiezing. Dit heeft in de na-oorlogse periode er toe geleid dat geen enkele zittingsperiode 'normaal' beëindigd is. Immers de Tweede Kamer is wegens Grondwetswijziging ontbonden in 1946, 1948, 1952, 1956 en 1963, terwijl 'politieke' ontbindingen plaatsvonden in 1959 en 1967.

Een normale beëindiging van een zittingsperiode van vier jaren houdt wettelijk in dat de verkiezingen krachtens de Kieswet ('de stemming') geschieden op de 43ste dag (art. I.1.) na de kandidaatstelling

A. Kappeyne

1. Zie voor een uitputtende behandeling Dr. W. de Kwaadsteniet: 'Het recht van Kamerontbinding' Æ. E. Kluwer - Deventer, 1968.

op de tweede dinsdag in april (art. F.1.) - dus ergens in mei of juni - terwijl de leden van de Tweede Kamer aftreden met ingang van de derde dinsdag van september (art. C.1., 1e lid).

De verwerkelijking van een bepaalde verwachting zou politiek pikante consequenties met zich mee kunnen brengen. Als de Tweede Kamer in het voetspoor van het kabinet-De Jong zonder noodzaak tot Kamerontbinding wegens Grondwetswijziging de eindstreep haalt in 1971, zou dat formeel impliceren, althans niet uitsluiten, dat de zittende kamerleden, m.a.w. de oude fracties, gerechtigd zijn invloed uit te oefenen op de onderhandelingen inzake de kabinetsformatie, en dat de nieuwe fracties op Prinsjesdag, indien intussen een nieuw kabinet gevormd is - hetgeen in het belang der landspolitiek wenselijk ware - voor een voldongen feit komen te staan. Om lering uit een soortgelijke voormalige situatie te trekken moeten zij veertig jaren teruggaan, nl. tot de kamerverkiezing van 3 juli 1929.²

Eerste Kamer

Met betrekking tot haar ontbinding gelden voor de Eerste Kamer in principe dezelfde regels als voor de Tweede Kamer. De gevolgen onttrekken zich evenzeer aan de publieke aandacht als de periodieke (gedeeltelijke) verkiezingen der Eerste Kamer, omdat haar directe kiezerscorps zich beperkt tot de leden der Provinciale Staten. Indirect fungeert de uitslag der provinciale verkiezingen als politieke basis.

De normale zittingsduur van Eerste Kamerleden telt zes jaren. Om de drie jaren treden beurtelings 38 of 37 leden af volgens een in de Kieswet aangegeven schema (art. P.1), waarbij de leden van de Provinciale Staten zodanig in twee vaste groepen verdeeld zijn dat het principe der evenredige vertegenwoordiging zo goed mogelijk verwezenlijkt is. Deze normale zittingsduur kan onderbroken worden door ontbinding van de Eerste Kamer, hetzij wegens Grondwetswijziging, hetzij uit hoofde van het facultatieve ontbindingsrecht van de Kroon.

Van dit facultatieve ontbindingsrecht werd tweemaal gebruik gemaakt. De eerste maal was de ontbinding louter op zakelijke overwegingen gegrond, n.l. de fundamentele wijziging van het kiesrecht in 1850 krachtens de Grondwetswijziging van 1848.³

De tweede maal werd een ontbinding toegepast wegens een politiek conflict tussen de Eerste Kamer en de Regering in 1904. Een wetsontwerp tot toekenning van de z.g. effectus civilis aan de door bijzon-

2. Vóór de periodieke Kamerverkiezing van 3 juli 1929 bood het extra-parlementaire Kabinet-De Geer zijn ontslag aan. Het derde Kabinet-Ruijs de Beerenbrouck werd op 10 augustus 1929 benoemd. De nieuw gekozen Kamer kwam op 17 september 1929 bijeen ter gelegenheid van de Troonrede.

3. De Kwaadsteniet, blz. 101/102.

dere universiteiten verleende doctoraten (met name ten aanzien van de Vrije Universiteit) werd door de Tweede Kamer aanvaard doch door de Eerste Kamer verworpen, waar de linkerzijde op dat moment nog de meerderheid bezat'. Bij de laatste verkiezingen had de rechterzijde haar positie (Zuid-Holland) versterkt. Daardoor stond vast, dat bij de verkiezing van een nieuwe Eerste Kamer een rechtse meerderheid in deze Kamer zou ontstaan, waardoor de aanvaarding van het ontwerp was verzekerd.⁴ Een en ander bleek voor het Kabinet-Kuyper doorslaggevend om tot ontbinding van de Eerste Kamer over te gaan.

Ontbinding wegens Grondwetswijziging

Aan de eis tot Kamerontbinding na de eerste lezing in de procedure van Grondwetswijziging ligt de gedachte ten grondslag, dat een verandering in het staatsbestel in principe zo gewichtig is of kan zijn dat de kiezers daarover geraadpleegd moeten worden. Deze raadpleging geschiedt direct in de vorm van algemene verkiezingen na de ontbinding der Tweede Kamer, hoewel men mag aannemen dat de kiezers bij het uitbrengen van hun stem zich meestal meer laten leiden door hun standpunt over het algemene politieke beleid dan door hun oordeel over de voorgestelde Grondwetswijzigingen.

De ontbinding van de Eerste Kamer heeft theoretisch het kenmerk van een indirecte raadpleging van de kiezers, nl. teruggaand op een vorige verkiezing der Provinciale Staten. Herhaaldelijk is de gedachte geopperd, o.a. bij de Grondwetswijzigingen van 1848, 1887, 1917 en 1922, om aan de ontbinding van de Eerste Kamer een ontbinding van de Provinciale Staten te doen voorafgaan. Zij werd steeds van de hand gewezen, o.m. met het argument dat de Provinciale Staten meer een bestuurlijk of administratief dan een politiek karakter hebben. Bovendien lijkt het weinig zinvol een dubbele raadpleging inzake voorstellen tot Grondwetswijziging tegelijkertijd te houden, n.l. een bij de verkiezingen van de Tweede Kamer en een bij de verkiezingen van de Provinciale Staten.

Intussen kan men zich wel afvragen of de in eerste lezing door het parlement aanvaarde Grondwetswijzigingen voor de leden der Provinciale Staten in de praktijk werkelijk een rol spelen bij hun verkiezing van een nieuwe Eerste Kamer.

Verwerping in tweede lezing

Zelden worden voorstellen tot Grondwetswijziging in tweede lezing door de Eerste Kamer verworpen. Tot nog toe is dit slechts tweemaal gebeurd, n.l. in 1952 en 1956.

4. Id., blz. 116.

In 1952 ging het om het voorstel tot uitbreiding van het aantal leden der Tweede Kamer. De oordeelsvorming daarover werd gecompliceerd doordat de Tweede Kamer in eerste lezing aan het Regeringsvoorstel enige nieuwe elementen had toegevoegd die het voor sommige Eerste Kamerleden, die in principe wel uitbreiding van de Tweede Kamer wensten, maar de amendementen afkeurden, heel moeilijk maakten het wetsontwerp in zijn geheel aan te nemen. De amendementen voorzagen in een mogelijkheid tot stemoverdracht van Kamerleden onderling en het beraadslagen en besluiten zonder stemming met een quorum van iets meer dan een derde van het aantal Kamerleden.

Op 7 mei 1952 werd door een voltallige Eerste Kamer, die toen bestond uit 50 leden, n.l. 16 KVP, 14 PvdA, 7 AR, 6 CHU, 4 VVD en 3 CPN, in eerste lezing gunstig over het voorstel beslist: het werd aangenomen met 27 tegen 23 stemmen.⁵ Tot de voorstemmers behoorden 11 KVP-leden, 8 PvdA-leden, 4 AR-leden en de VVD-fractie (4); tot de tegenstemmers 5 KVP-leden, 6 PvdA-leden, 3 AR-leden, de CHU-fractie (6) en de CPN-fractie (3). Een voorstel tot uitbreiding van het aantal leden der Eerste Kamer werd overigens te zelfder tijd verworpen met 29 tegen 21 stemmen.

Op 26 juni 1952 werd een nieuwe Eerste Kamer gekozen. De CPN verloor een zetel, de KVP won een zetel. In tweede lezing werd op 31 juli 1952 het wetsontwerp verworpen met 28 stemmen vóór (n.l. 14 KVP, 10 PvdA, 2 AR en 2 CPN) en 17 tegen (n.l. 3 KVP, 2 PvdA, 3 AR, 6 CHU en 3 VVD).⁶ Aanwezig waren 45 leden; voor de vereiste tweederde meerderheid ontbraken twee stemmen. Intussen hadden zich enige merkwaardige verschuivingen voorgedaan. Tien leden, onder wie vier voorstemmers en zes tegenstemmers, waren in de nieuwe Kamer niet teruggekomen. Van hun opvolgers stemden er zeven vóór en drie tegen. Maar opvallend was de evolutie van acht leden die hun oordeel in tweede lezing wijzigden: 3 PvdA-leden, 1 KVP-lid en 1 CPN-lid zwaaiden om naar 'voor', de aanwezige VVD-leden (3) naar 'tegen'. Van de afwezige leden hadden er in eerste lezing vier vóórgestemd en één tegen. Het is niet onwaarschijnlijk dat het afwezige VVD-lid in tweede lezing tegengestemd zou hebben.

Het tweede geval van verwerping van een voorstel tot Grondwetswijziging in tweede lezing door de Eerste Kamer in 1956 vertoonde een ander beeld. De vijf grote partijen in de Tweede Kamer dienden een initiatiefvoorstel in, met als eerste ondertekenaar prof. Oud, met de strekking het tijdstip van aftreden van de leden der Staten-Generaal in

5. Handelingen Eerste Kamer, zitting 1951/1952, blz. 859.

6. Handelingen Eerste Kamer, zitting 1952, blz. 2015/2016.

de Grondwet uitdrukkelijk te koppelen aan het eerste bijeenkomen van de nieuw gekozen Kamers.

Na de aanneming door de Tweede Kamer verdedigde prof. Oud het voorstel op 25 april 1956 in de Eerste Kamer. Om aan de aldaar gezeten bezwaren tegemoet te komen bracht prof. Oud enige wijzigingen aan, die door de Tweede Kamer alsnog werden geaccepteerd. In eerste lezing werd het ontwerp op 2 mei 1956 in de Eerste Kamer aangenomen met 21 stemmen vóór (4 KVP, 1 PvdA, 5 AR, 5 CHU, 4 VVD, 2 CPN) en 12 stemmen tegen (3 KVP, 9 PvdA).⁷ Tot de afweziggen behoorden 10 KVP-leden, 5 PvdA-leden, 1 AR-lid en 1 CHU-lid.

De belangstelling van de Eerste Kamer voor de tweede lezing nam in geringe mate toe: niet 33 doch 34 leden namen op 21 augustus 1956 aan de stemming deel.⁸ Het wetsontwerp werd verworpen met 18 stemmen vóór (6 KVP, 1 PvdA, 3 AR, 4 CHU en 4 VVD) en 16 stemmen tegen (13 PvdA, 2 KVP en 1 AR, n.l. de heer Algra - de enige aanwijsbaar bekeerde - die in eerste lezing had vóórgestemd). Een tweederde meerderheid zou 34 stemmen gevergd hebben. Tot de 16 afweziggen behoorden 9 KVP-leden, 2 PvdA-leden, 2 AR-leden, 2 CHU-leden en 1 CPN-lid. Tweederde meerderheid der *uitgebrachte* stemmen blijkt ook in de praktijk een rekbaar begrip.

VVD-resolutie

Tijdens de Buitengewone Algemene Ledenvergadering van de VVD ter behandeling van het rapport 'Kiezer-Gekozone' werd op 16 november 1968 een resolutie aanvaard, waarin de voorkeur werd geuit voor een kortere zittingsduur van de leden der Eerste Kamer, te weten vier jaren in plaats van zes, en een verkiezing van alle leden tezamen in het jaar, waarin de verkiezingen der Provinciale Staten plaatsvinden.

Volgens het huidige systeem kan de periode tussen het einde van de zittingsduur van Eerste Kamerleden en het tijdstip van de provinciale verkiezingen, die als politieke basis voor hun verkiezing diende, aanzienlijk lang uitlopen. Een kras voorbeeld vormde de behandeling van de Grondwetswijziging 1963 in eerste lezing. Van de 75 Eerste Kamerleden waren er 37 in 1960 gekozen op basis van de uitslag der provinciale verkiezingen van 1958; de overige 38 echter waren in 1956 gekozen op basis van de uitslag van 1954, terwijl intussen twee nieuwe provinciale verkiezingen waren gehouden, n.l. in 1958 en 1962. Deze achterstand werd bij de tweede lezing ingehaald, doordat de leden der Eerste Kamer gekozen werden door de leden der in 1962 nieuw gekozen Provinciale Staten.

7. Handelingen Eerste Kamer, zitting 1955/1956, deel I, blz. 476.

8. Handelingen Eerste Kamer, zitting 1956, deel I, blz. 46/47.

Bij verwezenlijking van de VVD-resolutie zal een ontbinding van de Eerste Kamer wegens Grondwetswijziging minder politieke verschuiving brengen dan thans mogelijk is. Indien men uitgaat van de vaste data der provinciale verkiezingen en de gevestigde praktijk van het doen samenvallen van de procedure van Grondwetswijziging met de periodieke verkiezingen der Tweede Kamer, mag men voorlopig veronderstellen dat een nieuwe Eerste Kamer op basis van dezelfde uitslag van de provinciale verkiezingen gekozen wordt als de oude Eerste Kamer ontbonden was. Maar ook dan blijven nog voldoende verrassings-elementen voor de tweede lezing over, bijv. door de mogelijkheid niet aan de stemming deel te nemen of totaal van mening te veranderen.

Tenslotte biedt het grootste verrassingselement niet de verkiezing van de Eerste Kamerleden (zij is min of meer te voorspellen), maar hun kandidaatstelling. Men heeft dat kunnen toetsen op 10 juni 1969, de dag waarop de kandidaten gesteld werden voor de periodieke verkiezing van 38 Eerste Kamerleden. Daarover werd wat de VVD-kandidaten betref beslist door een conclaaf van i.c. 30 Provinciale Statenleden (althans voorzover zij niet zelf tot de kandidaten behoorden) met een bescheiden inspraak van de Hoofdbestuur dezer partij. Gelukkig wordt in liberale kring nooit de eis van onfeilbaarheid gesteld.

Medewerkers in vogelvlucht

Mieke Hubert-Hage werd op 6 oktober 1943 in Boskoop geboren. Trad na mulo en hbs-a in 1962 in dienst van het dagblad de Goudsche Courant. Is sinds 1965 verbonden aan de redactie van de Toeristenkampioen van de ANWB. Bekleedde verscheidene functies in de JOVD. Was o.a. secretaresse van het district Zuid-West van deze organisatie en maakte deel uit van de redactie van 'De Driemaster'.

H. F. Heijmans, geboren in 1927 te Steenberg, studeerde enige jaren Nederlandse letteren aan de Rijksuniversiteit te Leiden; was daarna werkzaam in de journalistiek. Van 1955-1961 was hij hoofd van het bureau gemeentelijke voorlichting te Almelo, daarna chef van de Haagse redactie van het Algemeen Dagblad. Is sinds december 1966 parlementair redacteur van ditzelfde dagblad.

D. Jansz, geboren in 1930 te Pasuruan (Java). Doorliep HBS en kweekschool, studeerde voor de M.O. B-akte pedagogiek. Oud-hoofdbestuurslid van de JOVD, oud-bestuurslid van de VVD, afdeling Haarlem, voorzitter van het Liberaal Democratisch Centrum, werkgroep Den Haag. Werkzaam als leraar pedagogiek aan een Rijkskweekschool voor onderwijzers(essen).

Annelien Kappeyne van de Coppello werd in 1936 geboren, volgde gymasiaal onderwijs in Utrecht, studeerde rechten in Leiden, waar zij in 1966 de meestersdiploma behaalde. In datzelfde jaar trad zij als algemeen medewerkster in dienst bij de VVD-fractie in de Tweede Kamer en werd gekozen tot lid van de gemeenteraad van Leiden.

Mr. P. O. Numans werd geboren in 1933 te Djokjakarta in het voormalige Nederlands-Indië en studeerde, na gymasiaal onderwijs te hebben gevolgd in Velsen, rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Oud-bestuurslid van de Liberale Studentenvereniging Amsterdam. Sinds 1966 werkzaam bij de Nieuwe Rotterdamse Courant, vanaf 1 juli 1968 als parlementair redacteur.

H. Vrind werd in 1915 in Den Haag geboren. Hij bezocht de HBS in Dordrecht en Wageningen en deed in 1932 eindexamen. Hij behaalde de acte M.O. Staatsinrichting en verschillende andere onderwijsakten. Hij was als redacteur aan de Haagsche Courant en Het Vaderland verbonden, en verdeelt nu zijn tijd tussen het onderwijs en de journalistiek.

N.V. W. A. HOEK's

**MACHINE- EN ZUURSTOFFABRIEK
SCHIEDAM**

HAVENSTRAAT 19 - TELEFOON (010) 69061

H.D. COMPRESSOREN

**APPARATEN VOOR
AUTOGENE
METAALBEWERKING**

ZUURSTOF

STIKSTOF

GECOMPRIMEERDE LUCHT

universitaire pers rotterdam

In 1967 en 1968 liet de Stichting Onderzoek Arbeidssituatie in het Rijnmondgebied een onderzoek instellen naar de betekenis van de leefbaarheid voor de arbeidsvoorziening in dit gebied.

De resultaten hiervan zijn thans gepubliceerd in

Wonen, leven, werken in Rijnmond

Hierin zijn de door Drs. R. F. Geyer gevonden uitkomsten van een uitgebreid onderzoek naar migratiemotieven opgenomen. Tevens bevat het boek een samenvatting van de door Drs. L. A. Welters verrichte analyse van de demografische en arbeidsmarktgegevens en van al hetgeen in literatuur, rapporten en onderzoeken aan meningen en bevindingen aanwezig is over woon- en leefklimaat.

Onderzoekingen hebben aangetoond, dat het tegenwoordige leefklimaat in Rijnmond velen ertoe brengt deze streek te verlaten. Tot de manco's van Rijnmond, die tot deze gang van zaken leiden, behoren: de woonomgeving; de geringe mogelijkheden tot recreatie in de open lucht; de luchtverontreiniging; het isolement van de randgemeenten; het achterblijven van alle mogelijke voorzieningen en faciliteiten in de randgemeenten.

Voor de gemiddelde werknemer zijn wonen en recreatie van groot belang geworden. Zo is er een zekere spanning ontstaan tussen welvaart en welzijn; het evenwicht en de harmonie tussen deze beide zijn in Rijnmond verstoord.

De Stichting Onderzoek Arbeidssituatie in het Rijnmondgebied is dan ook van mening, dat een continue verkenning van de arbeidsmarkt een onmisbare voorwaarde is voor een verantwoord beleid ten aanzien van de arbeidsvoorziening en dat een aantal aspecten hiervan wetenschappelijk moet worden onderzocht.

verkrijgbaar bij de boekhandel
104 blz. / f 7,50

Liberaal reveil

De liberalen in Zuid-Afrika - A. J. B. Hubert

Portret van een politieke reus - H. Vrind

Parlement en publiciteit - H. Wiegel

Referendum en volksinitiatief - A. Kappeyne

Partijvernieuwing anno 1900 - Mieke Hubert-Hage

De Wet op het voortgezet onderwijs - Dr. P. W. Steenbergen

**DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN**

12e jaargang nr. 3 - oktober 1969

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); mejuffrouw mr. A. Kappeyne van de Coppello (secretaris); mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

drs. L. D. Oosterveld (secretaris); mr. H. E. Koning (penningmeester);
W. Altink; H. H. Jacobse; F. H. A. M. Lauxtermann; drs. A. Szasz;
mevrouw mr. E. Veder-Smit; H. J. L. Vonhoff.

Redactie-adres: Binnenhof 1A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,50 per jaar; studenten-
abonnement: f 10,- per jaar; losse nummers
f 3,25.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Alan Paton: 'Zuid-Afrika heeft een blank probleem'	
De liberalen in Zuid-Afrika - A. J. B. Hubert	53
Portret van een politieke reus - H. Vrind	58
Parlement en publiciteit - H. Wiegel	61
Referendum en volksinitiatief - A. Kappeyne	66
Partijvernieuwing anno 1900 - Mieke Hubert-Hage	74
De Wet op het voortgezet onderwijs. Opzet en uitvoering, speciaal voor het algemeen voortgezet onderwijs - Dr. P. W. Steenberg	78
Medewerkers in vogelvlucht	91

Alan Paton: 'Zuid-Afrika heeft een blank probleem'

De liberalen in Zuid-Afrika

A. J. B. Hubert

Alan Paton (spreek uit: Peet'n) is niet alleen de wereldberoemde auteur van o.a. 'Tranen over Johannesburg', maar ook een van de leidende figuren uit de voormalige Liberale Partij in Zuid-Afrika. Toen ik enige tijd geleden in Zuid-Afrika was op een politieke oriëntatie-reis (op uitnodiging van de Zuidafrikaanse regering) heb ik een avond met hem kunnen spreken. Dit stuk oriëntatie was niet door de regering georganiseerd, want de Liberale Partij was een van de felste tegenstanders van de regerende Nationale Partij. Wás, want de partij is thans ontbonden dankzij een zeer subtiële regeringsmanoeuvre.

De Zuidafrikaanse liberalen stonden, net als liberalen in de rest van de wereld, op het standpunt dat het onjuist is onderscheid te maken tussen mensen op grond van hun huidskleur. Zij wijzen de apartheidspolitiek dan ook volledig van de hand. Dat doen meer partijen in Zuid-Afrika (de twee oppositiepartijen in het parlement, de Verenigde Partij en de Progressieve Partij, behaalden in 1966 samen $\pm 40\%$ van de stemmen), maar de Liberale Partij was bovendien - de apartheidspolitiek is niet de enig denkbare vorm van rassendiscriminatie - voorstander van werkelijke volledige integratie van blank en niet-blank op economisch, politiek en sociaal gebied.

In de praktijk en theorie van de Liberale Partij werd dus ook niet gediscrimineerd: iedere Zuid-Afrikaan kon lid worden en had gelijke rechten. De partij had ongeveer 4.000 leden, en Alan Paton schatte dat ongeveer de helft hiervan niet-blank was. Electoraal heeft de partij nimmer iets betekend, ook al omdat Zuid-Afrika het zelfde districtenstelsel heeft als Engeland. Het aantal door de partij behaalde stemmen (minder dan 3.000) zegt trouwens niet veel over de aanhang van de partij omdat maar in een enkel district een kandidaat was gesteld, en alleen de blanken stemrecht hebben.

Toch was het bestaan en streven van de partij voor de regering voldoende aanleiding om maatregelen te nemen. Ondanks jaren naarstig

speuren naar eventuele illegale activiteiten van de partij (en in Zuid-Afrika is veel illegaal) slaagde de regering er niet in bezwarende feiten aan te tonen die aanleiding konden zijn tegen de partij en de leden op te treden. Als dat in Zuid-Afrika niet lukt, met de daar bestaande politiebevoegdheden (b.v. eigenmachtig huiszoeking verrichten), dan kan men gevoelig aannemen dat er ook niets te vinden was!

In deze periode begon ook de nog steeds voortdurende intimidatie van staatswege tegen leden van de liberale partij en hun familieleden. Overheidsvergunningen van welke aard dan ook werden niet of nauwelijks meer aan partijleden gegeven. Werkgevers werden 'ge- waarschuwd' dat zij een liberaal in dienst hadden, evenzo met zaken- relaties. Van het openen van brieven en het afluisteren van telefoon- gesprekken werd niet eens meer een geheim gemaakt. Brieven kwamen gewoonlijk opengescheurd aan, afluisteraars mengden zich in de tele- foon-gesprekken. Als Alan Paton telefonisch een afspraak maakt om iemand te bezoeken, stond en staat de politie hem daar wel eens op te wachten. Niet dat er dan verder iets gebeurt, eenvoudigweg als demon- stratie en intimidatie.

De maatregel die de Nationalisten tenslotte hebben uitgedacht, toon- de een, voor Zuid-Afrika gebruikelijke, handigheid en slimheid; door- traptheid zou wellicht een beter, maar onvriendelijker, woord zijn.

De partij werd niet zonder meer verboden, maar wel in haar basis- beginsel aangetast. Ingediend en aangenomen werd een wet tegen 'de inmenging van de ene bevolkingsgroep in de politieke ontwikkeling van een andere bevolkingsgroep'. Multiraciale verenigingen en verga- deringen werden dus verboden. Officieel argument - veel gehoord ook bij andere discriminatoire wetten - was bescherming van 'de primi- tieve niet-blanke' tegen uitbuiting door de blanken.

De liberale partij stond toen voor de onaangename keuze tussen het opsplitsen in 4 partijen, één voor elk van de officieel gescheiden be- volkingsgroepen (Bantoes, blanken, kleurlingen en Indiërs), of vrijwil- lige ontbinding. Zoals de regering voorzien had, koos de Liberale Partij consequent voor het laatste, aangezien de eerste mogelijkheid een verkrachting van het eigen multiraciale principe zou zijn geweest.

Ontbonden

De Liberale Partij bestaat dus niet meer, maar liberalen zijn er nog wel, voor zover ze niet naar het buitenland zijn uitgeweken, of door de regering huisarrest opgelegd hebben gekregen. Huisarrest, of ver- banning, wil zeggen: zonder opgave van redenen, en zonder de moge- lijkheid van beroep op een rechter, wordt iemand door de regering, op voordracht van de commandant van de Veiligheidspolitie, voor een periode tot maximaal vijf jaar verboden zich op bepaalde uren buitens- huis te bevinden, verboden bezoek te ontvangen, verboden om zakelijke

redenen met meer dan twee mensen tegelijk te confereren, verboden een bepaald (klein) gebied te verlaten, verboden te publiceren, terwijl ook over hem niets gepubliceerd mag worden. Kortom, hij wordt maatschappelijk dood verklaard. Leidende figuren uit de Liberale Partij hebben thans huisarrest, en niets garandeert hun dat na afloop van de vijf jaar niet opnieuw huisarrest wordt opgelegd.

Dat hijzelf geen huisarrest heeft schrijft Alan Paton toe aan zijn internationale bekendheid. De regering wil uiteraard voorkomen een martelaar te scheppen. Wel is Alan Paton enkele jaren geleden zijn paspoort ontnomen, nadat hij in Amerika en Europa zijn ideeën uiteengezet had. Hij kan op één voorwaarde zijn paspoort terugkrijgen en het land verlaten, nl. als hij belooft (op straffe van vijf jaar gevangenis als hij zich er niet aan houdt) nooit meer in Zuid-Afrika terug te komen.

Alan Paton heeft nog wel geprobeerd de liberalen bijeen te houden door middel van een tijdschrift. Zoiets is natuurlijk minder effectief dan een partijorganisatie, maar ook door middel van bijv. een weekblad hadden hij en zijn medestanders hun ideeën kunnen uitdragen. Helaas is dat door twee recente wetswijzigingen een te riskante onderneming geworden. Tijdschriften die vaker dan maandelijks verschijnen moeten nu een zeer grote borgsom storten, die aan de staat vervalt als ook maar één keer een nummer in beslag genomen wordt of het blad geheel verboden wordt. Van het nu door hem uitgegeven twee-maandelijks tijdschrift gaat weinig binding, en nauwelijks werfkracht uit; dus aan de rol van het liberalisme is in Zuid-Afrika wel effectief een einde gemaakt.

Een van de weinige hoopvolle punten voor Alan Paton en zijn liberale gedachten is wel dat hij ere-voorzitter is van NUSAS, de (engels-talige) National Union of South-African Students, die overigens het risico schijnt te lopen ook binnenkort verboden te worden.

Hoe liberaal is deze Liberale Partij?

Voor de Zuidafrikaanse regering en een groot deel van de Afrikaanders is de liberale politiek nauwelijks te onderscheiden van het communisme. De Liberale Partij wordt dan ook bij voorkeur afgeschilderd als een communistische mantelorganisatie. In Zuid-Afrika draait alle politiek, of het nu culturele of sociale zaken, defensie of financiën betreft, om de apartheidspolitiek. De bewijsvoering is dan ook nogal simpel: communisten zijn tegen apartheid en voor integratie, de liberalen ook, Q.E.D.!

In mijn gesprek met Paton heb ik echter het tegendeel bespeurd. Uiteraard hebben we over weinig anders gesproken dan over de apartheidspolitiek, maar daarbij komt dus het hele regeringsbeleid op tafel. Nergens heb ik een niet-liberaal geluid van hem gehoord. Zijn houding

op het gebied van de fundamentele rechten van de mens is uiteraard volbloed liberaal, en ook zijn sociaal-economische opvattingen leken mij in hoge mate liberaal. Zo verzette hij zich sterk tegen het overmatig regulerend ingrijpen van de regering in de vrije bedrijfsvoering. (Als in vele rechts-autoritaire staten gaat ook in Zuid-Afrika een lage belastingheffing gepaard met diepgaand ingrijpen in de economische vrijheid op het gebied van arbeidsvoorwaarden, investerings- en vestigingsbeslissingen.) In internationaal-politiek opzicht is Alan Paton volledig Westers, bijna Atlantisch, gericht. Zijn fundamenteel cultureel-filosofisch bezwaar tegen de apartheidspolitiek is juist dat de grootste verworvenheden van de Westerse beschaving, als rechtszekerheid, mensenrechten en sociale gerechtigheid, in Zuid-Afrika nooit zijn geaccepteerd of overboord zijn gegooid.

Toen ik hem vroeg bij welke politieke stroming in Europa hij zijn partij zou indelen, noemde hij onmiddellijk de Engelse Liberal Party.

Andere leden van de Liberale Partij heb ik niet gesproken, gedeeltelijk vanwege de schaarse vrije tijd, maar voornamelijk uit voorzichtigheid. Mijn Zuidafrikaanse contactpersoon in Engeland heeft mij laten weten dat tenminste één van de brieven waarin mijn komst werd aangekondigd, geopend werd ontvangen. Gezien de toch al precare positie van oprechte liberalen leek het mij verstandig hen niet door mijn bezoek verder te 'belasten', maar daardoor kan ik niet zeggen of de gedachten van Paton ook leven bij andere liberalen. Gezien de leidende positie die hij innam in zijn partij mag ik echter aannemen dat zijn ideeën redelijk representatief zijn voor de Zuidafrikaanse liberalen.

De liberale alternatieven

Wat zijn nu de alternatieven van onze geestverwanten in Zuid-Afrika? Ruim gesproken willen zij in hun land een naar Westerse opvattingen 'normale' maatschappij opbouwen, d.w.z. met een gelijkberechtiging van alle samenstellende delen van de bevolking in een democratisch land. De apartheid en alle daarmee samenhangende maatregelen zouden ongedaan gemaakt moeten worden.

Alan Paton is echter realist. Na wat aarzeling zei hij bijv. dat het hem onverstandig leek om van de ene dag op de andere het algemeen kiesrecht in te voeren. Niet omdat hij de meerderheid van de bevolking daar niet geschikt voor acht, maar omdat de meerderheid der blanken dat niet zou accepteren.

Zuid-Afrika heeft volgens hem geen zwart, maar een blank probleem. Zolang als de situatie zo blijft dat de blanken de feitelijke macht in handen hebben, kan er slechts een verandering ten goede komen als de meerderheid van die blanken daarmee instemt of er tenminste in berust.

Alles in Zuid-Afrika wijst echter juist op een ontwikkeling in een andere richting, en zelfs als het beleid van een andere, meer vooruitziende, regering gericht zou zijn op volledige integratie van de niet-blanken, dan nog zouden geen plotselinge veranderingen te verwachten zijn. De Afrikaanders hebben een rijk met opstanden doorspekte historie.¹ (Nog tijdens de Tweede Wereldoorlog moest de toenmalige regering een goed deel van de huidige leidinggevende figuren interneren wegens hun actief pro-Duitse verzetsdaden.)

Het liberale alternatief van de snelle integratie, althans de snelle afbraak van de maatregelen die de segregatie in stand houden, zal door onwil van de blanken geen kans hebben in Zuid-Afrika. Alan Paton ziet de toekomst daarom somber in, want reeds nu constateert hij een toenemende frustratie door de uitzichtloze apartheidspolitiek bij de niet-blanke bevolking van zijn vaderland.

1. Ook is het vaak voorgekomen dat een uit de regeringspartij afgesplitste groep na verkiezingen aan de macht kwam. Dit is ook de achtergrond van de vervroegde verkiezingen die Premier Vorster heeft aangekondigd. De groep van 'verkrampes' (lieden die apartheid prachtig vinden, als de niet-blanken maar klein gehouden worden) krijgt geen tijd om zich in de kiesdistricten te organiseren, en als er enkele parlementsleden van de Nationale Partij over zouden lopen, dan kunnen die in de tussenliggende maanden niet voldoende 'appeal' opbouwen.

Overigens is het - zoals uit bovenstaand artikel blijkt - volstrekt onjuist om Vorster als 'liberaal' aan te duiden tegenover de conservatieve verkrampes, zoals de ANP-radiodienst presteerde. De tegenstelling reactionair versus ultra-reactionair is meer op zijn plaats.

Portret van een politieke reus

H. Vrind

Het aanvaarden van de opdracht de biografie te worden van professor mr. P. J. Oud, zal het vvd-Tweede Kamerlid H. J. L. Vonhoff niet makkelijk zijn gevallen. Het schrijven van een boek over Oud is immers een geweldige opgave. Wat is er al niet in het leven van deze man voorgevallen! Het is ook een ondankbare opgave: wie is het gegeven, Oud zo te schetsen, dat hij voor ons staat in de gedaante, die zo velen hebben gekend?

Hoe dat ook zij, Vonhoff heeft de opdracht aanvaard. Hij noemde zijn boek 'Bewegend verleden', omdat deze titel onderstreept dat bij Oud het verleden steeds een grote invloed gehad heeft op het heden. De ondertitel, 'een biografische visie op prof. mr. P. J. Oud', getuigt van wijze zelfbeperking. In betrekkelijk kort bestek heeft Vonhoff een beeld geschetst van de grote liberale voorman. Hij heeft dit op vaardige en indringende wijze gedaan: geen wijdlopijge beschouwingen, maar heldere eenvoudige zinnen en een massa feiten en namen.

Het boek gedenkt niet alleen de mens Oud, maar ook een staatkundige periode. Het zal voor menigeen een waardevol naslagwerk kunnen zijn, en daarbij denk ik niet alleen aan de tekst maar ook aan de spotprenten, verkiezingsprenten, oproepen e.d. en aan het personenregister. Tenslotte zij in dit verband nog vermeld, dat de uitgever Samsom er een bijzonder goed verzorgd boekwerk van heeft gemaakt. Het verschijnt in de Nauta-reeks, waarin reeds vele bekende staatkundige werken zijn opgenomen. Ik heb mij wel afgevraagd of de uitgave van een bescheiden pocket-editie niet mogelijk zou zijn. De prijs is namelijk nogal fors.

Vonhoff schrijft, dat de basis van zijn boek is gelegd door een reeks gesprekken met Oud. De uitwerking daarvan is nog gedeeltelijk door Oud gezien en gecorrigeerd. Is dat wel een geheel juiste methode geweest? Vonhoff noemt zich elders 'een oprecht bewonderaar', een kwa-

lificatie die hij met zeer velen deelt, maar de vraag rijst toch in hoeverre de biograaf dan voldoende afstand heeft bewaard om een objectief beeld te kunnen leveren. Vonhoff zegt in het laatste, naar mijn mening veel te korte hoofdstuk 'Een poging tot beeldvorming', dat hij heeft getracht de feiten vast te leggen en het verhaal te vertellen; maar er zou veel meer te vertellen zijn: Oud is een gigant geweest.

Dat laatste is juist. Op de laatste bladzijde toont Vonhoff aan, dat Oud niet alleen een politicus, een groot parlementariër, maar ook een staatsman was. Hij somt de eisen op die men aan iemand kan stellen alvorens hem staatsman te noemen en stelt vast, dat Oud aan die eisen voldeed. Akkoord. Maar tevens zegt hij: de erkenning van Oud als nationale figuur is ruimschoots gebleken, niet alleen bij zijn dood maar ook bij zijn leven.

Hier zet ik een groot vraagteken. Was Oud, de gigant, een nationale figuur in de betekenis die men daar gemeenlijk aan hecht? De naoorlogse figuur die in ons land het meest de idee van een nationale figuur belichaamt is Drees, een man die bij een zeer groot deel van de bevolking groot vertrouwen genoot en geniet. Oud was echter totaal anders. Nationale figuren zoeken we vooral in het vlak van de uitvoering: de maatregelen die ze namen, de wetten die ze maakten. Ze hadden direct contact met het publiek, met de natie.

De grootheid van Oud ligt in het parlement en in de politiek. In het verleden zijn geleidelijk de drie zuilen gegroeid, de katholieke, de protestants-christelijke en de socialistische. Ze waren belichaamd in bepaalde partijen en andere organisaties. Honderden overigens hoogst bekwame mensen hebben jarenlang gewerkt om Nederland op deze wijze op te delen, en daarmee muurvast in een bepaalde constellatie te krijgen. Voor het liberalisme was in deze constellatie noch als idee, noch als partij een taak weggelegd. Men sprak smalend van het verdwijnende liberalisme.

Het is vooral Oud geweest die dit bouwsel heeft weten stuk te slaan, die het liberalisme heeft weten te bewaren en versterken tot wat het nu is. Het spreekt bijna vanzelf dat Oud daarvoor niet de dank van de natie heeft gekregen. Daarvoor is de strijd te fel en te lang geweest; te velen hebben een verkeerd beeld van Oud gegeven en ik geloof dan ook niet dat men hem in die zin een nationale figuur kan noemen, althans nu nog niet. De erkenning dat zijn visie juist was, zal immers geleidelijk bij de brede massa kunnen komen.

Wat Oud gedaan heeft, is zeer veel. Hij heeft met een betrekkelijk kleine partij achter zich de politieke kaart van het land volledig veranderd en daarnaast een partij vernieuwd. Het is eenvoudig onmogelijk dat één man een schets daarvan geeft. Het is voor een druk bezet man als Vonhoff onmogelijk de honderden gesprekken te voeren met hen die

tot Oud's getrouwen en medestanders behoorden, de stukken en amendementen op te graven die Oud indiende of liet indienen als opposant om daarmee de zwakke punten van een regeringscombinatie bloot te leggen.

Oud was vermoedelijk een zeer gecompliceerde persoonlijkheid. Men zegt, dat hij een gesloten figuur was die maar weinig van zichzelf naar buiten liet blijken, zodat er maar weinig bekend is. Dat is de algemene opinie die men ook in dit boek kan terugvinden. Het is mogelijk, maar zonder een grondig onderzoek ben ik daarvan niet overtuigd.

Het liberalisme is zeker een facet van het algemeen belang, zolang ons land de democratische regeringsvorm heeft. Het na-oorlogse liberalisme in ons land is voor een groot deel door Oud bepaald. Als Oud een gigant was - en velen zullen dat met Vonhoff eens zijn - schuilt er in Oud's leven, werken en denken zeer veel dat we voor heden en toekomst als liberalen hard nodig hebben. Maar niet alleen als liberalen. Daar hier wel degelijk ook het algemeen belang in het geding is, pleit ik voor een breed opgezet onderzoek door een team van onderzoekers op verschillend terrein om te trachten een afgerond beeld van Oud als staatsman, politicus en mens op te bouwen. Is dat geen opdracht aan een universitair instituut waard?

PARLEMENTAIRE GLOSSEN

*Handelingen Tweede Kamer 1968/1969,
blz. 3713, linkerkolom.*

De heer Berkhouwer (vvd): . . . Ik denk dan aan het feit, dat 200 jaar geleden Napoleon Bonaparte in Ajaccio werd geboren. Deze man werd keizer van Frankrijk en heeft geprobeerd, ook een Europa te stichten, zoals enige Karels voor hem en een Karel na hem dat hebben gedaan. Ik denk aan Karel de Grote; ik denk aan Karel de Vijfde en ik denk aan president Charles de Gaulle.

Minister Luns: Ik dacht, dat U aan Karel Polak dacht.

De heer Berkhouwer (vvd): Dat is een heel groot Europeaan, maar die werkt aan Europa op een heel andere wijze dan de zojuist door mij genoemde drie Karels.

Minister Luns: Ik trek het in.

Parlement en publiciteit

H. Wiegel

De verzuchting dat hij volstrekt geen zekerheid had dat zijn stem tot het volk zou doordringen, is niet afkomstig van één van de politici die onlangs van Volkskrants Wandelganger het cijfer 4 op hun rapport kregen, maar van het negentiende-eeuwse katholieke Kamerlid Haffmans, wiens herkiezing door de Arnhemser Courant indertijd werd aanbevolen met de woorden: 'nog ditmaal en dan niet meer!'

De NRC pleegt de avond voor de Kamerverkiezingen de kandidatuur van Toxopeus vriendelijk aan te prijzen!

De vvd-ers van nu hebben dan ook minder reden tot jammeren dan Haffmans, die bij de algemene beschouwingen op 1 december 1881 in de Tweede Kamer gehouden over de parlementaire journalisten klaagde: 'bij hen heb ik het helaas in een onbewaakt ogenblik deerlijk verbruid. Het ergste is, dat ik geen kans zie om weder in hun gunst te komen, en zonder die gunst - men moet het maar bekennen - is een lid der Kamer een verloren man, ja dood en begraven...'

Schunnig mannetje

Deze staatsman - door Frans Netscher in zijn in 1889 verschenen bundel parlementaire portretten en schetsen 'In en om de Tweede Kamer' geschilderd zoals Jacques Fahrenfort het vandaag in de Telegraaf van geen enkel Kamerlid zou durven, als 'een klein schunnig mannetje met een dik behaard gezicht' die 'onwillekeurig aan een verlopen beurspekulant, of aan een rentenierende eigenaar van een magazijn in gemaakte kleeren doet denken' - behoorde in 1881 tot de parlementariërs die pleitten voor de invoering van een officieel, onder verantwoordelijkheid van het parlement te verschijnen, zogenaamd Kort Verslag, waarin objectief zou moeten worden weergegeven wat er in het parlement werd betoogd. Want niet elke volksvertegenwoordiger van die dagen was het eens met het toenmalige liberale lid der Eerste Kamer Van Welderen Rengers, die in zijn 'Schets eener Parlementaire Ge-

schiedenis' het gelukkig oordeelde 'dat uitstekende verslaggevers zich de moeite gaven den taaien parlementairen kost in genietbare vorm aan het belangstellend publiek toe te dienen'.

Op 18 oktober 1881 beraadde de Tweede Kamer zich, naar Dr. N. Cramer in zijn boek 'Parlement en Pers' verhaalt, voor het eerst over de eventuele wenselijkheid van een officieel zakelijk analytisch verslag van de Kamerdebatten. De rapporterende Kamercommissie adviseerde met een dergelijk verslag een proef van een jaar te nemen.

Dwaas gewauwel

Tijdens het openbaar debat verklaarden de bejaarde Haagse conservatieve afgevaardigde Wintgens - van wie Schaepman eens zei dat hij niet alleen herhaalde wat hij dikwijls gezegd had, maar ook zei wat hij al zo vaak herhaald had - en de katholiek Van Baar - 'om wiens dwaas gewauwel en zinneloze radottage men onwillekeurig lachen moest' - zich voorstander van een 'onpartijdig' Kamerverslag.

Anderen waren sceptischer.

Zo zei de liberaal Daniël van Eck - die door George Belinfante en I. C. van Lier in hun in 1869 onder het pseudoniem Sagittarius verschenen serie portretten van Kamerleden treffend plastisch werd uitgebeeld als 'dien kleine persoonlijkheid met dien vermaarden leeuwenkop, met dien goedhartigen blik, met die radde tong, met dien oprechten handdruk, met dat eigenaardig spreektalent, dat slechts teruggeeft wat er in 't gemoed omgaat en nooit de echo is van een troebele overtuiging' - het maar onpraktisch te vinden om voor één jaar ambtenaren aan te stellen en dure stoempersen aan te schaffen.

Op voorstel van Schimmelpenninck van der Oye, die zei er niets voor te voelen 'in de Staatskas te grabbelen' en ook als zijn mening uitsprak dat de courantenverslagen de toets met het buitenland konden doorstaan, besloot de Kamer met 41 tegen 25 stemmen het debat met Minister Six van Binnenlandse Zaken, die had doen onderzoeken hoe een en ander in België was geregeld, dank te zeggen voor de gegeven inlichtingen.

Daarbij bleef het echter niet.

Goedkope aardigheden

Enkele jaren later, op 2 en 3 oktober 1888, debatteerde de Kamer over een voorstel van het Kamerlid De Beaufort - 'over wiens trekken, die heel in de verte aan de zenuwachtige schichtige fijngevoeligheid van een Arabisch paard doen denken, dat bij het ritselen van een blad over den grond een rilling krijgt, een waas ligt van dichtertelijke, warme aandoendelijkheid' - alsnog tot de invoering van een Kort Verslag over te gaan.

Achter hem schaarden zich niet alleen diegenen die zich ergerden

aan de 'goedkope aardigheden' die de pers op hun kosten verkocht, maar ook een man als de liberale werkmansafgevaardigde Heldt, indertijd bij zijn entree in de Kamer behalve door zijn geestverwanten ter linkerkant, slechts door de anti-revolutionaire rebel Keuchenius gelukgewent. Heldt uitte geen kritiek op het werk van de journalisten, maar verklaarde het Kort Verslag te zien als middel om meer burgers dan voorheen in te lichten over wat er in het parlement omging: 'verreweg de meeste werklieden zijn niet in de gelegenheid om die groote bladen te lezen... voor hen is een groot dagblad als een gesloten boek'.

Het voorstel-De Beaufort werd desalniettemin verworpen met 46 tegen 39 stemmen.

Bijna twintig jaar na de verwerping van de motie van De Beaufort, op 1 en 4 december 1906, discussieerde de Tweede Kamer voor de derde keer over de wenselijkheid van de totstandkoming van een Kort Verslag.

Toen verklaarden de liberalen Roodhuyzen en Goeman Borgesius, beiden uit de journalistiek afkomstig, zich met de onafhankelijke socialist Van der Zwaag en de vrijzinnig-democraat Drucker tegen.

De Beaufort, de CH-er ds. Brummelkamp, Van Wassenaer van Catwijck, de socialistische journalist P. L. Tak en de katholiek De Stuërs bepleitten op verschillende gronden het tegendeel.

Valse dagbladverslagen

Tak kritiseerde de parlementaire pers niet. De verslaggevers waren naar zijn mening niet partijdig. Maar, zo betoogde hij, er zat toch wel een stuk subjectiviteit in hun werk omdat zij, doordat zij aan beperkte plaatsruimte gebonden waren, een keus moesten maken uit wat belangrijk was.

De Stuërs - Cramer citeert het in zijn boek - noemde de 'dagbladverslagen onvoldoende, onvolledig en dikwijls zelfs vals'.

En Van Wassenaer van Catwijck - 'even verkwistend in zijn uiterlijk als spaarzaam voor zijn innerlijk, met goud op zijn kleren en in zijn zakken maar niet op zijn tong of in zijn hoofd' - vond een reeds in de avond verkrijgbaar Kort Verslag vooral nuttig omdat de Kamerleden 's middags dan niet aldoor behoeften te luisteren.

Korte tijd na dit openbaar debat besloot de Kamer in comité-generaal tot de instelling van een officieel Kort Verslag te komen. Vanaf het begin van de zitting 1908-1909 werd dit verslag uitgegeven.

'Er werd', beschrijft Cramer, 'een tachygrafische inrichting opgericht, welke een officieel Kort Verslag ging samenstellen op ongeveer een derde van de omvang der Handelingen. Enkele bekwame journalisten werden benoemd en aanvankelijk vond hun werk ook wel aftrek'.

Beliep het aantal abonnees in 1920 ruim 26.000, in 1923 was dit echter tot 3.500 gedaald.

Op 21 december van dat jaar stelde de betreffende Kamercommissie voor het Kort Verslag per 1 april 1924 te beëindigen. Tijdens het debat over dit voorstel op 8 februari 1924 bepleitte alleen de SDAP-er Duys voortzetting van de uitgave van een objectief verslag: 'tegen onze eigen collectieve gemeenschap'. Hij verloor met 55 tegen 16 stemmen. Het Kort Verslag werd afgeschaft.

Drie jaar later, op 16 juni 1927 probeerde het SDAP-Kamerlid Van der Waerden nog eens het Kort Verslag te doen herleven. De eerste stemming over zijn voorstel leverde de uitslag 37-37 op. In de volgende vergadering der Kamer werd het met 34 tegen 31 stemmen verworpen.

Idee voor de prullenmand

Veertig jaar later is van twee zijden wederom gepleit voor het tot stand brengen van officiële, onder verantwoordelijkheid van het parlement te verschijnen, verslaggeving van de Kamerdebatten.

De vvd-Commissie Kiezer-Gekozone verklaarde zich in haar op 16 maart 1968 uitgebracht rapport voorstander van het verlenen van zendmachtiging aan de Staten-Generaal, krachtens welke voor radio en televisie van elke vergadering van de Tweede Kamer reportages zouden kunnen worden gemaakt door een speciale staf van journalisten, die bij de vervulling van hun taak aan algemene normen van objectiviteit, vastgesteld door een vaste Kamercommissie, zouden moeten voldoen.

Achtergrond van dit plan - al zei men het niet zo open als Haffmans in 1881 - zal misschien wel mede geweest zijn, dat de leden van de Commissie Kiezer-Gekozone niet laaiend enthousiast waren over de wijze waarop de standpunten door de vvd in het parlement verkondigd, via radio en televisie worden weergegeven.

De algemene vergadering van de vvd verwees op 9 en 10 mei van dit jaar dit idee van de Commissie naar de prullenmand.

Niet alleen van liberale, ook van socialistische kant is onlangs voor een aanvulling van de parlementair-journalistieke arbeid gepleit.

PvdA-senator, thans voorzitter van de Eerste Kamer, Mr. M. de Niet vroeg op 26 en 27 november 1968 aan de regering te overwegen 'in de dagbladen ruimte te huren, en daarin ruimte te bieden voor weergave door de regering van haar belangrijk voorkomende onderwerpen en voorstellen, en aan de andere kant een weergave van wat het parlement, in een samenvatting of in een analyse - voor eigen verantwoordelijkheid - in de gehuurde ruimte zou willen publiceren.'

Net als de liberaal Heldt, die het in 1888 wel wat helderder formuleerde, zei De Niet wel vertrouwen te hebben in de parlementaire journalistiek: 'dit heeft niet met op- of aanmerkingen op kranten te maken.

Het is gewoon een documentatie, zodat bij de verdergaande drang naar democratisering, bij de hogere ontwikkeling van de burgerij, een mogelijkheid komt om een dergelijke documentatie in het dagblad te vinden, één of twee keer per week'.

Bijval voor zijn idee viel De Niet niet ten deel. En dat is maar goed ook.

Klare taal

De verhouding tussen pers en parlement moet maar blijven zoals zij is. Met journalisten die naar eigen oordeel en voor eigen verantwoordelijkheid schrijven over de meningen die Kamerleden verkondigen.

Zoals Haffmans in de negentiende eeuw jammerde dat hij, behalve in zijn eigen blaadje, nooit zijn naam in de krant las, zo zijn er ook nu heel wat politici die er schande over spreken dat hun briljante ideeën slechts in de Handelingen worden afgedrukt.

Kamerleden die iets te vertellen hebben, komen als zij zinnige taal spreken altijd in de krant, parlementariërs die hun mond houden - en er zijn er die in de ruim twee en een half jaar die ik nu in het parlement zit, hun lippen vast op elkaar geklemd hebben gehouden en alleen af en toe 'vóór' of 'tegen' roepen - en Kamerleden die wel praten maar niets zeggen, zullen hun naam niet vaak in de krant zien staan.

Dat ligt niet aan die 'vlegels van journalisten' maar aan deze parlementsleden zelf.

Toch kunnen de journalisten van 1969 nog wel wat leren van hun collegae uit 1869. In dat jaar werd over de 'Bosscher afgevaardigde' Van Zinnicq Bergmann geschreven: 'Zoo ooit een man ongeschikt was voor 't parlementaire leven, is het deze heer'.

Dat is de klare taal die we nu zo missen.

PARLEMENTAIRE GLOSSEN

*Handelingen Tweede Kamer 1968/1969,
blz. 3735, linkerkolom.*

De heer Oele (PvdA): . . . Ik zie, dat de heer Berkhouwer wel aanwezig is. Neemt u mij niet kwalijk; ik dacht, dat u afwezig zoudt zijn. Ik stel het zeer op prijs, dat u hier op dit moment bent.

De heer Berkhouwer (vvd): U bent wat kortzichtig.

De heer Oele (PvdA): Ik keek naar uw bankje.

De heer Berkhouwer (vvd): Dat merk ik ook aan uw kritiek.

Referendum en volksinitiatief

*'Any one who dogmatically approves or disapproves the initiative and referendum will have to define his terms before he becomes intelligible.'*¹

A. Kappeyne

Vormen van referendum, een directe uitspraak van de kiezers over een politieke strijdvraag, en volksinitiatief, een mogelijkheid voor kiezers om voorstellen bij het parlement aanhangig te maken, hebben in onze politieke bodem nooit wortel kunnen schieten. Toch werden regelmatig in het verleden zowel van politieke als rechtsgeleerde zijde pleidooien voor referendum en volksinitiatief gevoerd.

De voorstanders zien in beide een voor de democratie gunstige uitbreiding van het politieke instrumentarium van de kiezers, nl. een kans om naast het periodiek aanwijzen van volksvertegenwoordigers incidenteel in de politieke besluitvorming in te grijpen, vooral in corrigerende zin ten aanzien van een aan de kiezers onwelgevallige wilsovereenstemming tussen regering en parlement.

De bezwaren van de tegenstanders variëren. Zij vrezen dat het referendum gebruikt wordt voor demagogische manipulaties met de kiezers en wijzen op volksstemmingen, zoals die bijv. in Frankrijk gehouden worden. De formulering van de vragen die aan de kiezers voorgelegd worden kan de beantwoording beïnvloeden - hoe korter en eenvoudiger de vragen, des te groter de kans op misleiding. Bovendien lijkt een eenvoudige keuze tussen 'ja' en 'neen' te ongenueanceerd. Voorts menen de tegenstanders dat de kiezers minder dan hun volksvertegenwoordigers, zo niet overwegend onvoldoende, in staat zijn om (wets)voorstellen op hun werkelijke waarde te beoordelen. En dan is er het bezwaar dat een directe uitspraak van de kiezers het principe der vertegenwoordiging doorkruist en het stelsel der ministeriële verantwoordelijkheid, dat een evenwicht tussen regering en parlement beoogt, aantast. Overigens bestaat in een aantal landen, waar het referendum gehanteerd wordt, bijv. in Zwitserland en de Verenigde Staten, een ministeriële verantwoordelijkheid als de onze inderdaad niet.

1. Ch. A. Beard, *American government and politics*, 1918, blz. 471.

Er zijn verschillende soorten van referendum en volksinitiatief². Dat maakt de kans op spraakverwarring, indien zonder nadere precisering gesproken wordt over 'het' referendum en 'het' volksinitiatief, groot. Bezwaren die aan bepaalde vormen van referendum en volksinitiatief kleven worden niet zelden ten onrechte aan deze instituten totaal toegerekend.

REFERENDUM

1. *Rechtskracht*

Met betrekking tot het referendum kan men zich in de allereerste plaats afvragen welke rechtskracht het heeft. Een bindend referendum is een beslissende volksuitspraak. Daartegenover staat een consultatief referendum, een procedure waarbij alleen de gevoelens van de kiezers gepeild worden zonder dat degenen, die het consultatief referendum houden, verplicht zijn de uitslag op te volgen.

Een dergelijke voorzichtige, min of meer vrijblijvende inschakeling van de kiezers komt halverwege tegemoet aan de bezwaren tegen een referendum omdat de kiezers over onvoldoende rijpheid van oordeel zouden beschikken. Het afwezig achten van een dergelijke politieke rijpheid betekent in wezen ontkenning van het algemeen kiesrecht.

Immers, als de kiezers niet in staat zijn om met betrekking tot een bepaald politiek probleem of een complex van problemen tot een mening te geraken, hoe zouden zij dat dan wel kunnen inzake de grote lijnen van een gevoerd politiek beleid en tevens daarbij uitspreken in welke richting zij een toekomstig beleid ontwikkeld wensen te zien? Incompetentie tot politieke meningsvorming hangt, voor zover aanwezig, af van de geïnteresseerdheid van de kiezers of van de wijze van voorlichting door de partijen.

2. *Gronden*

Een tweede onderscheid betreft de gronden voor het houden van een referendum. Wanneer de grond bestaat in een wettelijk voorschrift, is er sprake van een verplicht referendum. Een dergelijke wettelijke verplichting kan men in het leven roepen wanneer men de inspraak, zo niet de definitieve beslissing door de kiezers onmisbaar acht. Geënt op ons huidige staatsrechtelijke systeem zouden bijv. wijzigingen van de Grondwet daarvoor in aanmerking kunnen komen: nu vindt de be-

2. Jhr. mr. B. C. de Savornin Lohman citeert in zijn prae-advies voor de Nederlandse Juristen Vereeniging (1921. Een-en-Vijftigste Jaargang. I. blz. 22) Ch. A. Beard, die in 1918 15 verschillende vormen signaleerde, en voegt er nog aan toe dat er meer zijn. In 1969 lijkt het niet uitgesloten dat het aantal variaties intussen is toegenomen.

handeling van Grondwetswijzigingen in twee lezingen plaats met tussentijdse ontbinding van de beide Kamers der Staten-Generaal. Tegenover het verplichte referendum staat het facultatieve referendum. De grond tot het houden van het facultatieve referendum is de door nader te bepalen gerechtigden daartoe te kennen gegeven wens.

Het is duidelijk dat het verplichte referendum weinig kansen tot manipulaties met de kiezers biedt. De wet bepaalt wanneer het referendum gehouden wordt, niet de wil van politici. Wel kunnen politici bevorderen dat aan de voorwaarden voldaan wordt die de wettelijke verplichting tot het houden van een referendum doen ontstaan. Maar het zou met het oog op de omslachtige procedure toch wel een vergezochte en weinig doelmatige manipulatie zijn om een voorstel tot Grondwetswijziging aanhangig te maken louter en alleen vanwege het daarop verplicht volgende referendum.

3. Gerechtigden

Een derde onderscheid beperkt zich tot het facultatieve referendum en snijdt de kwestie aan wie gerechtigd is om het referendum te doen houden. In de Nederlandse verhoudingen zou men daarbij kunnen denken aan drie gegadigden, nl. aan de Kroon (= Koning en ministers), het parlement (een deel daarvan), of de kiezers (een minimumaantal van hen). Voor het politieke krachtenveld is het tevens van belang of men het recht van referendum wil toekennen aan slechts één gegadigde of aan meer.

Indien de Kroon, m.a.w. de regering, het recht zou krijgen een referendum te doen houden, zal zij dit vermoedelijk alleen dan toepassen wanneer het parlement haar voorstellen verwierpt en zij verwacht dat de kiezers het parlement in het ongelijk zullen stellen. Voor een dergelijke conflictsituatie bestaat nu reeds een procedure om de toestand van politiek evenwicht te herstellen, nl. het Grondwettelijke recht van de Kroon om het parlement te ontbinden. Wanneer het nieuw gekozen parlement zijn tevoren ingenomen standpunt handhaaft, is het waarschijnlijk dat de regering bij gebrek aan vertrouwen zal aftreden. Een referendum van de Kroon zal enerzijds vergeleken met haar ontbindingsrecht dan ook weinig nieuws aan de bestaande mogelijkheden toevoegen. Anderzijds zal dit recht, als het tot de Kroon beperkt zou blijven, haar zonder reden ten opzichte van de andere gegadigden bevoorstellen.

Een referendum te houden op verzoek van het parlement, d.w.z. de meerderheid van het parlement lijkt nauwelijks zinvol. Het parlement wordt geacht de meningen van de kiezers te representeren en uit dien hoofde kan het in een conflict met de regering uit eigen beweging zijn vertrouwen opzeggen en 'het kabinet naar huis sturen' (overigens, in de praktijk oefent alleen de Tweede Kamer deze drang uit). Indien de

regering overtuigd is van haar gelijk kan zij het parlement ontbinden en verkiezingen uitschrijven (zie vorige alinea).

Het recht van referendum voor het parlement moet dan ook opgevat worden als recht voor een deel van het parlement, d.w.z. een minderheid. Tot nog toe is het een algemeen aanvaarde democratische gedragsregel dat een minderheid zich bij een besluit van de meerderheid neerlegt. Wanneer desalniettemin minderheden uit het parlement in de gelegenheid gesteld worden aan hen onwelgevallige besluiten van de meerderheid op te doen schorten louter door een verzoek om een referendum, dan wordt daarmee een politiek machtsmiddel *binnen* het parlement gecreëerd zonder dat vaststaat dat daarmee een positieve bijdrage tot een democratische besluitvorming wordt geleverd.

Zijn referenda op initiatief van regering of een deel van het parlement te waarderen als vergelijkbare middelen met de gebruikelijke om conflicten tussen regering en parlement door een uitspraak van de kiezers te laten beslechten, het referendum op aanvraag van kiezers zou een geheel nieuw politiek element vormen. Daarbij doet het er weinig toe wie de kiezers tot een dergelijke aanvraag opwekt, een minderheid uit het parlement, minderheden uit partijen, maatschappelijke belangengroeperingen, etc. Hoofdzaak is dat het initiatief tot het referendum in principe van de kiezers zelf uitgaat. Het is mogelijk dat de voorbereiding van een dergelijk initiatief niet geheel vrij is van demagogische elementen, doch die kan men bij normale politieke propaganda ter gelegenheid van verkiezingen ook niet uitsluiten.

Het referendum op aanvraag van kiezers kan een corrigerende functie hebben met betrekking tot besluiten, die door wilsovereenstemming van regering en parlement tot stand komen. Ontegenzeggelijk wordt hierbij het principe der vertegenwoordiging doorbroken, want het oordeel van de kiezers treedt in de plaats van het standpunt van hun vertegenwoordigers.

Indien de uitslag van het referendum overeenstemt met de houding van regering en parlement, wordt het politieke evenwicht nog eens bevestigd. Maar als de uitslag van het referendum anders luidt, welke conclusies moeten regering en parlement daaruit trekken? Moet het kabinet aftreden of moet het parlement ontbonden worden met als gevolg nieuwe verkiezingen? Een dergelijke noodzaak staat niet vast. Wel lijkt de veronderstelling gewettigd dat met de introductie van het facultatieve referendum op aanvraag van een aantal kiezers het bestaande parlementaire stelsel met zijn ministeriële verantwoordelijkheid verruimd wordt tot een driehoeksverhouding, waarvoor nieuwe spelregels gevonden moeten worden, die van de bestaande op zichzelf niet sterk behoeven af te wijken.

4. *Materie*

Een vierde onderscheid richt zich op de materie die bij referendum aan de kiezers wordt voorgelegd. Moeten de kiezers kunnen beslissen over voorstellen tot Grondwetswijziging, wetsvoorstellen, algemene maatregelen van bestuur of beschikkingen van de centrale overheid?

De hier genoemde reeks veronderstelt een afnemend gewicht in regeringskracht, dat tot uitdrukking komt in de wijze van totstandkoming. Grondwetswijzigingen worden in twee lezingen met tussentijdse ontbinding der Kamers door het parlement aangenomen met een versterkte meerderheid (tweederde van het aantal der uitgebrachte stemmen). Wetsvoorstellen vergen een 'gewone' meerderheid in beide Kamers. De inhoud van een algemene maatregel van bestuur wordt door de Kroon vastgesteld na machtiging daartoe bij of krachtens een wet (dus met instemming van het parlement). Beschikkingen van de centrale overheid onttrekken zich aan de directe invloed van het parlement.

Prof. mr. A. D. Belinfante is de overtuiging toegedaan dat een dergelijk aanvankelijk materieel onderscheid louter formeel, d.w.z. uitsluitend de vorm betreffend, is geworden en als zodanig geen nut heeft 'omdat er soms, vanuit beleidsoogpunt gezien, onbelangrijke voorstellen tot grondwetswijziging of van wet zijn en soms aan de andere kant belangrijke beleidsbeslissingen kunnen worden genomen die geen voorziening bij grondwet of wet vereisen'. Dit brengt hem tot de volgende conclusie: 'Volksraadpleging is dus wenselijk, wanneer het belang van een te nemen beslissing (ongeacht in welke vorm die beslissing moet worden gegoten) het vereist'.³

Het ontsluiten van een dergelijk oeverloos terrein voor (facultatieve) referenda schiet m.i. het doel van een efficiënte correctiemogelijkheid voorbij. Inderdaad zijn er verschillende Grondwetswijzigingsvoorstellen en zeer vele wetsvoorstellen, die uit beleidsoogpunt nauwelijks aandacht verdienen. Voorzover de onbelangrijke 'technisch-juridische' Grondwetswijzigingen aan een verplicht referendum zouden worden onderworpen, worden zij ongetwijfeld opgespaard tot het moment waarop (andere) wél belangrijke Grondwetswijzigingen aan de orde komen. Voorzover wetsvoorstellen tot de politieke 'hamerstukken' in het parlement behoren, zullen zij vermoedelijk nimmer stof voor een eventueel facultatief referendum opleveren.

Het enige knelpunt zou kunnen zijn dat een voor de burgers belangrijke materie geregeld wordt bij algemene maatregel van bestuur, en daar levert nu juist de delegatie daartoe 'bij of krachtens de wet' een bruikbare aanknopng op voor het parlement. Het komt regelmatig voor dat algemene maatregelen van bestuur goedgekeurd moeten worden door het parlement (derhalve in de vorm van een wet). Tegen be-

3. Prof. mr. A. D. Belinfante, *De burger en zijn staat*, 1966, blz. 77.

schikkingen van de centrale overheid staat gewoonlijk een beroepsprocedure open voor iedere burger, die zich in zijn belangen door deze beschikkingen geschaad acht.

Mede gelet op de omstandigheid dat enerzijds het gelegenheid geven tot het aanvragen van een facultatief referendum 'wanneer het belang van een te nemen beslissing het vereist (ongeacht in welke vorm)' een te ruime en vage aanduiding oplevert voor de materie der referenda, en dat anderzijds algemene de burgers bindende regelingen vervat zijn in of terug te voeren zijn op wetten, lijkt het, indien men overgaat tot de invoering van een facultatief referendum, voor de hand liggend zijn corrigerende functie te beperken tot de medewetgevende taak van het parlement.

Dat betekent uitdrukkelijk dat een referendum pas kan worden gehouden wanneer een wetsvoorstel door het parlement is aangenomen, *niet* dat de regering met voorbijgaan van het parlement een wetsvoorstel direct aan de kiezers ter beslissing kan voorleggen.

Ik noem deze consequentie ten overvloede, omdat mij uit een artikel van H. J. L. Vonhoff 'Referendum: een doodkist voor de democratie'⁴ bleek hoe snel begripsverwarring ontstaat wanneer men zich in zijn oordeel over het instituut referendum overwegend laat leiden door een van zijn minder geslaagde vormen. De heer Vonhoff betrok in zijn beschouwing voornamelijk de Franse toepassing van het referendum door De Gaulle en betreurde dat deze 'steeds bezig (was) om stukken beslissingsmacht uit handen van de vertegenwoordigende lichamen te trekken en zijn wil door te zetten, door zijn toevlucht direct bij het volk te zoeken'. Vertaald in Nederlandse verhoudingen zou een referendum à la De Gaulle impliceren een eenzijdig Kroonreferendum met terzijdestelling van het parlement.

5. *Vorm*

Een vijfde, en binnen het globale kader van dit artikel laatste, onderscheid wordt beheerst door de vraag in welke vorm de materie waarop het referendum betrekking heeft aan de kiezers wordt voorgelegd. Voor zover de materie begrensd wordt door wetsvoorstellen zou men als ene uiterste de volledige tekst der wetsvoorstellen aan de kiezers moeten toesturen. Een ander uiterste zou zijn het wetsvoorstel in enige kernachtige vragen samen te vatten. Deze laatste vorm pleegt grote weerstanden op te roepen en de tegenstanders van het referendum te sterken in hun afkeer. De formulering der vragen kan immers de antwoorden in een bepaalde richting sturen.

De tussenweg ligt in een zo objectief mogelijke voorlichting van regeringszijde (thans verstrekken departementen reeds overzichten van

4. *Algemeen Handelsblad* van 1 mei 1969.

aanhangige wetsvoorstellen aan de pers), een vermoedelijk iets minder objectieve voorlichting van de politieke partijen, maar vooral een kritische begeleiding van de 'onafhankelijke' pers, onverminderd de mogelijkheid de tekst der wetsvoorstellen te doen toekomen aan wie dat wenst.

Het antwoord op de vraagstelling luidt 'ja', 'neen' dan wel een blanco stembiljet. Tegenstanders van het referendum zijn misnoegd over een dergelijke ongenuanceerde uitspraak zonder mogelijkheid tot discussie en amendering.

Allereerst zij er op gewezen dat zelfs de leden van de Tweede Kamer in het uur der waarheid tot een dergelijke ongenuanceerde uitspraak gedwongen kunnen worden, waarbij zij de keuze hebben tussen 'voor' of 'tegen' te roepen dan wel (onopvallend?) achter het 'groene gordijn' uit de vergaderzaal te verdwijnen. Eerste Kamerleden missen bovendien het recht van amendement, terwijl het gehele parlement het recht van amendement mist bij de behandeling van Grondwetswijzigingen in tweede lezing.

Voorts is discussie en amendering door kiezers principieel niet noodzakelijk, wanneer men hun uitspraak bij referendum als een eventueel corrigerende laatste instantie in een besluitvormingsproces opvat en niet gelijk stelt met de taak en werkwijze der volksvertegenwoordigers, en bovendien praktisch moeilijk uitvoerbaar.

Tenslotte lijkt een verzadigingspunt in de gedachtenwisseling onvermijdelijk na de beraadslaging over het wetsvoorstel in de beide Kamers, de voorlichting via pers, radio en televisie en de politieke campagne, die ongetwijfeld aan een beslissing bij referendum voorafgaat. Op dat verzadigingspunt, voor zover het subjectief niet reeds eerder is ingetreden, nemen de kiezers een besluit na zorgvuldige afweging, waartoe voldoende materiaal aanwezig lijkt.

VOLKSINITIATIEF

Het volksinitiatief geeft de kiezers de mogelijkheid voorstellen, doorgaans wetsvoorstellen, bij het parlement aanhangig te maken. Naar analogie van de behandeling van initiatiefvoorstellen van Tweede Kamerleden ligt het voor de hand dat de initiatiefnemers, of een woordvoerder namens hen de gelegenheid krijgt het ontwerp in het parlement te verdedigen.

Het volksinitiatiefvoorstel verkrijgt geen kracht van wet wanneer het door het parlement wordt verworpen of wanneer, na aanvaarding door het parlement, de Kroon weigert haar sanctie aan dit voorstel te verlenen (zij kan dit overigens ook doen met betrekking tot initiatiefontwerpen van Kamerleden). Teneinde het definitief stranden van het

ontwerp op tegenstand van regering en parlement te voorkomen zou men aan het volksinitiatief al dan niet verplicht een referendum kunnen verbinden.

Bij de behandeling van een volksinitiatiefvoorstel zijn verschillende procedures mogelijk. Het voorstel zou voor amendering door de Tweede Kamer vatbaar kunnen zijn met de kans dat tenslotte, evenals dat met betrekking tot regeringsontwerpen het geval is, een sterk gewijzigd wetsontwerp door het parlement wordt aanvaard. Dit laat de mogelijkheid voor de initiatiefnemers om hun ontwerp vanwege de voor hen onaanvaardbare amendementen in te trekken onverlet.

Anderzijds zou men de in Zwitserland wel gevolgde procedure kunnen hanteren, waarbij het parlement naar aanleiding van het volksinitiatiefvoorstel een eigen ontwerp dan wel een door de regering geformuleerd ontwerp aanvaardt, waarna beide ontwerpen aan de kiezers ter beslissing worden voorgelegd.

VVD

De vvd heeft in haar Buitengewone Algemene Ledenvergaderingen op 16 november 1968 en 9 mei 1969 enige resoluties betreffende referendum en volksinitiatief aangenomen. In een volgend artikel hoop ik deze resoluties nader te beschouwen.

RECTIFICATIE

De zinsnede op de 17e regel van boven op blz. 50 van nr. 2 der 12e jaargang van Liberaal Reveil dient te luiden:

'Een tweederde meerderheid zou 23 stemmen gevegd hebben'.

Partijvernieuwing anno 1900

Mieke Hubert-Hage

Het is de tijd van partijvernieuwing. Van prâten over partijvernieuwing. We hebben het over ontploffen, over akkoorden en concentraties. Maar alles wat tot nu toe is bereikt, is een toeneming van het aantal fracties in de Tweede Kamer en er is niets dat er op wijst dat een wêrkelijke partijvernieuwing voor de deur staat.

Het is misschien wel eens aardig zo'n 70 jaar in de (liberale) politieke geschiedenis terug te kijken en te zien hoe in 1901 een interessant en niet onbelangrijk stukje partijvernieuwing tot stand kwam.

Het Gedenboek, uitgegeven in 1926 ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van de Vrijzinnig Democratische Bond werpt een helder licht op de gang van zaken rond de oprichting van deze partij en op de geest die in de Bond heerste, zowel in de eerste dagen van zijn bestaan als bij het zilveren jubileum.

De oprichting van de Vrijzinnige Democratische Bond kwam onder nogal bijzondere omstandigheden tot stand: ontstaat een nieuwe partij gewoonlijk omdat een aantal leden zich niet kan verenigen met het bestuursbeleid, de stoot tot de oprichting van de Bond werd mede gegeven door een aantal bestuursleden van de Liberale Unie dat het niet eens was met het standpunt van de meerderheid van de ledenvergadering. Ondanks de gebrekkige communicatie in die dagen (men telegrafeerde en maakte voor het geval er iets bijzonders zou zijn afspraken om elkaar op een bepaald uur te ontmoeten in een stationswachtkamer) was de oprichting van de vdb binnen twee maanden een feit.

Aanleiding tot de moeilijkheden binnen de Liberale Unie was de 'Roode Circulaire', in 1900 opgesteld door het hoofdbestuur. In dit geschrift stelde het HB zich op het standpunt dat rechtstreeks naar Grondwetsherziening diende te worden gestreefd om daardoor te komen tot algemeen kiesrecht voor alle meerderjarige mannen en tot vrijheid voor de gewone wetgever om aan vrouwen het kiesrecht te verlenen. De logische consequentie van deze circulaire was het voorstel aan de Alge-

mene Ledenvergadering van de Liberale Unie, die op 26 januari 1901 in Amsterdam bijeenkwam (in de 'Eensgezindheid'!) om vast te leggen dat van de te stellen kandidaten voor de Tweede Kamer moest worden verlangd dat zij 'met volle overtuiging' de urgentie van de voorgestelde Grondwetsherziening zouden erkennen. De door het Hoofdbestuur opgestelde motie werd na eindeloos geharrewar met 44 tegen 33 stemmen verworpen. De vergadering werd daarop gesloten en het bestuur kwam bijeen. Alle bestuursleden (behalve dr. Ruysch die het ook niet met de 'Roode Circulaire' eens was) traden af. Onder hen waren de op dezelfde dag gekozen mr. Kerdijk en mr. Treub, en de latere burgemeester van Amsterdam J. W. C. Tellegen. Herman Snijders, voorzitter van afdeling Middelburg van de Liberale Unie en ook zojuist afgetreden als NV-lid nam in zijn afdeling het initiatief tot oprichting van een nieuwe partij. Dat was op 11 februari. Op 14 februari stemde de afdeling Arnhem met dit initiatief in. Op dezelfde datum werd in Amsterdam een 'Vrijzinnig Democratische Vereeniging' opgericht op initiatief van mr. Treub en enkele bestuursleden van de Radicale Bond (die al in 1892 pleitte voor afschaffing van de Eerste Kamer, zelfbestuur voor Nederlands-Indië, concentratie van de armenzorg en algemene dienstplicht), bestuursleden van het Algemeen Nederlands Werkliedenverbond, 'Handwerkers-Vriendenkring' en van 'Amsterdams Werkman'.

Na de vergadering van de Liberale Unie op 16 februari tijdens welk het bestuur officieel aftrad kwamen mr. Smidt, Zelvelde, dr. Bos en Herman Snijders (resp. oud-voorzitter, oud-secretaris en oud-leden) bij elkaar. Snijders schrijft in 1926: 'Bij Zelvelde en mij stond het vast, dat nog dienzelfden dag de eerste spijkers met koppen tot het oprichten van een nieuwe partij moesten worden geslagen en dat wij, met anderen, daartoe geroepen waren.'

's Avonds werd een vergadering belegd. Een circulaire, die geestverwanten opriep adhesie te betuigen met de vrijzinnig-democratische gedachte, ging op 4 maart de deur uit. Er kwamen er 90 met positieve reacties terug en al op 17 maart werd de Vrijzinnig Democratische Bond in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen in Utrecht opgericht.

Geestdrift en idealisme legden de basis voor de vdb. Diezelfde gevoelens spreken uit de vele korte en lange artikelen in het Gedenkboek uit 1926. Sommige doen nu wat pathetisch aan. Bij de vele bijdragen van leden van de vdb, die de partij gelukwensden met het zilveren jubileum vond ik deze slotzin: 'Zooals het stuifmeel de bevruchtende stof is, zonder wier uitstrooiing geen rijpe zaden kunnen worden verwacht, zoo moet onze propaganda in woord en daad de levenwekkende stof zijn, die het ontvankelijk menschenhart doordringt om er de vrucht der ware broederschap te doen rijpen'.

De totale indruk die men van de vdb krijgt uit het Gedenkboek is er echter één van groot enthousiasme voor Bond en beginselen. Ik geloof niet dat een geestdrift van dit kaliber nu nog in een Nederlandse partij te vinden is. Wat zinnetje uit de 'korte bijdragen': mevr. N. Mansfeldt-de Wit Huberts schreef o.a.: 'Bij het werken voor het vrouwenkiesrecht ontstond bij mij grote belangstelling voor de politieke constellatie onzer Regeering. Van onze vriend Herman Sniijders ontvingen wij een beginselprogramma van den Vrijz.-Democratischen Bond, dat ons niet alleen aantrok, maar tevens verbaasde; want het was ons, alsof wij het zelf hadden geschreven. Niet dat wij ons inbeeldden, dat ook zoo goed en zoo beknopt te kunnen doen, maar de gedachten die daarin waren neergelegd, kwamen zoozeer met de onzen overeen, dat wij onszelven daaruit herkenden, en tot de conclusie kwamen: wij zijn, van huis uit, geboren Vrijzinnig-Democraten'.

Het volgende fragment, van een lid uit Tiel, heeft iets van een getuigenis. '... Vol illusies over dien rechtsstrijd woonde ik als jongeling mijn eerste politieke vergadering bij, waar Mr. Dr. Fabius sprak. Nog voel ik de verontwaardiging bij het aanhoren, nog hoor ik het slot: 'Arbeiders! Zoolang gij nog maar een deken hebt om u te dekken tegen de koude en een snede droog brood om Uw honger te stillen, dankt dan God voor die onverdiende genade!' Donderend was het applaus! Maar gebroken ikzelf! Hoe! De arbeider, het schepsel Gods, Hem danken, dat de werkgever hem overliet een deken, een snee droog brood. Ach, God, was dat dan het Christelijke sociale leven? . . . Maar toen ik drie jaar geleden mij kerkelijk aansloot bij de groep van Vrijzinnig Hervormden, toen kwam ook mijn politieke overgang. Sinds dien ben ik Vrijzinnig-Democraat!'

Een lid uit Lochem: 'Wat mij in de Beginselverklaring bij de oprichting van onzen Bond naast het Algemeen Kiesrecht voor mannen en vrouwen bijzonder interesseerde was de Landbouw-paragraaf. Men moet langen tijd in de kringen der landbouwers en landarbeiders hebben verkeerd, om volkomen te beseffen, welke heerlijke gedachten in deze paragraaf voorkomen. 't Is een grote eer voor onzen Bond, dat wij reeds in 1903 deze paragraaf hadden, toen nog geen andere partij haar wenschen inzake landbouw had geformuleerd'.

Opvallend is het grote aantal vrouwen dat de vdb in het Gedenkboek gelukwensst. Dat is geen wonder. De Bond was de eerste partij die een vrouw in het bestuur opnam - mevr. Versluys-Poelman werd al bij de oprichting gekozen. Dr. Aletta Jacobs (HB-lid ten tijde van het jubileum) wijdt samen met mr. B. Bakker-Nort een artikel aan de strijd van de Vrijzinnig-Democratische Bond voor de rechten van de vrouw.

Nu we bij het onderwerp 'Vrouw en Politiek' zijn aangeland moeten we toch even kijken hoe het in de jaren twintig in een andere partij toeging. In 1928 bestond de AR vijftig jaar. 'Schrift en Historie' heette

het gedenkboek dat toen (twee jaar ná dat van de vdb dus) werd uitgegeven. De geest die dit boek ademt is nu onvoorstelbaar en geeft een duidelijke indruk van de kloof die er nog niet zo lang geleden gaapte tussen links en rechts (in de helaas vervaagde betekenis van deze begrippen). Colijn, Groen en Kuyper schrijden van pagina naar pagina in dit lijvige boek, dat ook een hoofdstuk wijdt aan 'De AR-Vrouw en het staatkundig leven'. Enkele citaten uit dit artikel illustreren de geest van die tijd in het rechtse kamp. H. S. S. Kuyper legt de lezer even uit hoe de vrouwenziel in elkaar zit, schildert en passant de man even af als een geboren strijder en zegt dan dat er voor de 'strijd op staatkundig terrein' uitgebreide en nauwkeurige kennis van wetten nodig is, 'een hersenarbeid, die zelfs menig *man* inspanning kost - maar waartoe de vrouw niet dan bij hoge uitzondering in staat kan zijn'. De schrijver van het artikel gaat ook nog even in op het merkwaardige feit, dat de AR-vrouw die aanvankelijk krachtens het AR-beginsel niet *mocht* stemmen, ná 1919 plotseling *moest* stemmen. 'Juist omdat ze vrouw is, en de dingen niet benadert met haar intellect, maar met haar hart, kon zij dien (schijnbaren) ommezwaai vatten noch volgen. En toch heeft zij *leeren* begripen, dat de leiding, die haar opriep, gelijk en zij ongelijk had'.

Dat was zomaar een stukje AR-ideologie uit de jaren twintig. Het geeft de gedachten die toen bij de vdb leefden een extra reliëf. Bij het doorlezen van het vdb-Gedenkboek ben ik wel iets meer gaan begrijpen van de klank van weemoed in de stemmen van zestigers die verzochten in de politiek anno 1969 niet veel meer terug te vinden van de brede visie en het idealisme bij de Vrijzinnig-Democraten.

PARLEMENTAIRE GLOSSEN

Handelingen Tweede Kamer 1968/1969,
blz. 3717, rechterkolom.

De heer Van Mierlo (D'66): . . . Wij hebben een Europees Parlement, waarvan iedereen zich afvraagt hoe het toch aan die naam is gekomen, omdat het ongeveer alles mist wat een parlement kenmerkt, wellicht op het feit na, dat er veel wordt gepraat.

Minister Luns: Dat is lichtelijk overdreven, maar dat is uw taak als leider van de partij, die u met zoveel brio vervult.

De Wet op het voortgezet onderwijs. Opzet en uitvoering, speciaal voor het algemeen voortgezet onderwijs

Dr. P. W. Steenbergen

De laatste maanden verneemt men veel klachten van de zijde van de leraren van het voortgezet onderwijs. Zijn deze klachten gegrond?

In het hiervolgende overzicht zal ik trachten de opzet van de Wet op het Voortgezet Onderwijs, de eraan ontleende verwachtingen en de uitvoering, voor zover deze er thans is, zo te beschrijven dat de lezer zich over het antwoord op bovenstaande vraag een oordeel kan vormen.

Oorsprong van de wet

Met de afkondiging op 6 februari 1963 (Staatsblad no. 40) van de wet van 14 februari 1963 tot regeling van het Voortgezet Onderwijs werd voldaan aan de door de Tweede Kamer op 2 december 1949 (nota Peters-Van Sleen) uitgesproken wens, te komen tot een sluitend geheel van onderwijsvoorzieningen.

Het gehele Nederlandse onderwijs is thans in vier wetten geregeld, nl.

1. De wet op het kleuteronderwijs (1955).
2. De wet op het lager onderwijs (1920). De wetgeving voor deze tak van onderwijs, nu basisonderwijs genoemd, zal nog worden herzien.
3. De wet op het voortgezet onderwijs (1963).
4. De wet op het wetenschappelijk onderwijs (1960).

Onder voortgezet onderwijs verstaat men al het onderwijs, gelegen tussen het basisonderwijs en de universiteit, dus vóór 1963: het uitgebreid lager onderwijs (ulo), het voortgezet lager onderwijs (vglo), het onderwijs aan de gymnasia, hogere burgerscholen, middelbare meisjesscholen, handelsdag- en -avondscholen, het kweekschoolonderwijs, de opleiding tot kleuterleidster, het onderwijs aan technische scholen, huishoud- en vakscholen en het middelbaar landbouwonderwijs.

Al deze schoolvormen waren vóór 1963 bij afzonderlijke wetten ge-

regeld. *Niet* wettelijk geregeld waren het reeds sedert 1908 bestaande lyceum, dat beschouwd werd als een gymnasium, tezamen met een h.b.s. en het landbouwonderwijs. De hier genoemde afzonderlijke wetten, soms van vrij oude datum en herhaaldelijk gewijzigd, vertoonden het bezwaar dat de regelingen voor (soms verwante) schoolvormen sterk uiteenliepen. Bovendien waren vele dezer regelingen verouderd. De in de vernieuwde wetgeving nagestreefde sterke eenvormigheid brengt administratieve vereenvoudigingen met zich mede, maar onderwijskundig bestaan er toch veel bedenkingen tegen *te* grote eenvormigheid van onderwijsvormen, die zeer uiteenlopende doelstellingen hebben. Elk soort van onderwijs stelt nu eenmaal zijn speciale eisen en kweekt een bijzondere sfeer die op zijn doelstelling is gericht en de wetgeving heeft met dit verschijnsel rekening te houden.

Een onderwijskundig voordeel van meer eenvormige legislatieve bepalingen is, dat de overgang van het ene schooltype naar het andere erdoor wordt vergemakkelijkt, zodat voor de individuele leerling de kansen beter worden om, al of niet van schoolsoort veranderend, uiteindelijk te komen op de school die het beste voor hem geschikt is.

Toch had men in vmo-kringen de voorkeur gegeven aan een afzonderlijke nieuwe wet op het middelbaar en voorbereidend wetenschappelijk onderwijs.

Enkele onderwijskundige veranderingen

De Wet op het Voortgezet Onderwijs, in het vervolg vwo genoemd, introduceert onderwijskundig verschillende veranderingen bij het algemeen voortgezet onderwijs.

Naast het lager algemeen voortgezet onderwijs (lavo), de vroegere vglo-scholen, onderscheidt de wet het mavo (middelbaar algemeen voortgezet onderwijs), ongeveer overeenkomend met de vroegere ulo-scholen, daarna een nieuwe vorm, het havo (hoger algemeen voortgezet onderwijs), een school voor jongens en meisjes. De vroegere middelbare meisjesscholen en de handelsdagscholen zijn voor het grootste deel in havo-scholen omgezet.

Tenslotte kent de wet het vwo (voorbereidend wetenschappelijk onderwijs). Hieronder vallen het gymnasium, het lyceum en de oude hbs, voor zover deze opleiden voor universiteit of hogeschool. Dit deel van de hbs ontving de naam atheneum. Voor de leerlingen van de hbs die na het behalen van het einddiploma *niet* naar het wetenschappelijk onderwijs overgingen, doch een betrekking gingen vervullen of op een school voor hoger beroepsonderwijs wilden komen, is nu de havo-school bestemd.

De mavo-scholen zijn 3- of 4-jarig, de havo-scholen 5-jarig, de scholen voor vwo zijn 6-jarig.

De aldus in tweeën gedeelde hbs werd vereenvoudigd. Er wordt zowel op de havo-school als op het atheneum, speciaal in de hoogste klassen, in minder vakken dan vroeger lesgeven, zodat de overlading wordt verminderd. De verlenging van de cursusduur met een jaar voor het atheneum maakt het mogelijk ook enige vorming te geven aan de aanstaande student op cultureel, esthetisch en sociaal terrein. De vermindering van het aantal intellectuele vakken zal, naar men hoopt, leiden tot verdieping van het onderwijs en de toekomstige student geestelijk rijp maken voor wetenschapsbeoefening.

De bedenking dat men op deze wijze ook de knappe leerling dwingt zijn schoolloopbaan met een jaar te verlengen, werd door de toenmalige minister minder zwaar wegend geoordeeld dan de gelijke cursusduur van gymnasium en atheneum, welke de keuze tussen beide schooltypen op zuiverder gronden dan de vroegere tussen gymnasium en hbs zal doen plaatshebben.

De brugklasse

Een andere door de wvo ingevoerde verandering betreft de eerste klasse, die het karakter van een brugklasse heeft gekregen tussen het basisonderwijs en het voortgezet onderwijs. Bij de verschillende vormen van algemeen voortgezet onderwijs is de lessentabel van de brugklas dezelfde met uitzondering van die van het gymnasium, waar enkele wekelijkse lessen in Latijn mogen worden gegeven. De bedoeling is dat de leerlingen in de brugklasse door nauwkeurige observatie en objectieve beoordelingsnormen zo goed mogelijk gedetermineerd worden op het schooltype waar zij in de tweede klasse het beste zullen passen.

Differentiatie in het onderwijs

In de hogere leerjaren van de gymnasia, athenea, lycea, havo-scholen en mavo-scholen geeft de wet de mogelijkheid aan de leerlingen een keuze te doen uit verschillende vakkenpakketten, overeenkomstig hun aanleg en eventuele verdere studie. Hierdoor werkt men in deze leerjaren niet meer met klassen van leerlingen die allen een gelijkloidend lesprogramma volgen, maar vak voor vak met leerlingengroepen, die soms niet eens tot dezelfde afdeling van de school behoren (bv. Frans voor gymnasium- en atheneum-leerlingen), doch wel voor dit vak een zelfde studiepeil bereikt hebben. Bovendien wordt hierdoor in deze leerjaren het aantal door de leerling te volgen vakken beperkt.

Het eindexamen

In de eindexamens der verschillende scholen, die door de wet verplicht gesteld worden, is door artikel 29 lid 5 een grote verandering mogelijk geworden.

Zij behoeven nl. krachtens dit artikel niet voor alle leerlingen van de school dezelfde vakken te omvatten. Nadere regeling wordt bij algemene maatregel van bestuur voorgeschreven.

De toelating

Ook voor de wijze van toelating tot de scholen, verwijdering van leerlingen en voorwaardelijke bevordering schrijft de wet in art. 27 nadere regeling bij algemene maatregel van bestuur voor. Hierdoor worden nieuwe wijzen van toelating mogelijk gemaakt.

Scholengemeenschappen

Artikel 19 maakt het mogelijk twee of meer schoolvormen in één school, een zg. scholengemeenschap te verenigen.

Raamwet

Daar de wvo een raamwet is, moeten, zoals reeds uit het vorenstaande bleek, veel onderwerpen bij algemene maatregel van bestuur nader worden geregeld, zoals: toelatingsprocedure en eindexamens, leerplannen, aantallen te geven lessen, rechtspositie van de leraren en de schoolleiders, opleiding en bevoegdheden van de leraren en vakantie-regelingen.

Het was de bedoeling van de wet dat bij de inrichting van het onderwijs meer dan vroeger vrijheid zou worden gelaten aan gemeente- en schoolbesturen. In de wet zijn slechts de principes van deze inrichting vastgelegd.

Voorbereiding van de uitvoering van de wet

Overeenkomstig de toezegging, bij de behandeling van de wet in het Parlement door de minister gedaan, werden bij het overleg over de uitvoering van de wet de onderwijsorganisaties betrokken. Sedert 1962 tot heden vonden onder leiding van de Inspecteur-Generaal van het Onderwijs, Mr. Ir. M. Goote, sedert 1 september 1966 Dr. A. de Jong, regelmatig conferenties plaats, waar de materiële inhoud van de uitvoering-K.B.'s werd voorbereid.

Aan dit overleg nemen deel, naast vertegenwoordigers van het Ministerie, representanten van de onderwijsinspectie, van de verenigingen van directeuren en leraren, van de Pedagogische Centra, van de bonden van besturen van scholen voor bijzonder onderwijs en voor de gemeentelijke scholen van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten.

In dit onderwijsoverleg, waarin verschillende werkgroepen zijn gevormd, is in de loop der laatste zeven jaren een enorme hoeveelheid werk verricht.

Aan de besprekingen werd richting gegeven door vele discussie-

nota's, terwijl voortdurend contact moest worden onderhouden met de 'achterbannen'.

Bovendien werd de invoering van de wet voorbereid door aan een beperkt aantal scholen de mogelijkheid te geven tot experimenteren op basis van de nieuwe wet, enerzijds om uit deze experimenten ervaring op te doen met de nieuwe voorschriften, anderzijds om op grond van deze ervaringen te zijner tijd de overige scholen te kunnen voorlichten.

Ook aan deze experimenterende scholen is zeer veel pionierswerk gedaan, wat o.m. mogelijk werd gemaakt doordat het Ministerie aan deze scholen voor de leraren een aantal taakuren ter beschikking heeft gesteld, d.w.z. dat deze leraren gedurende die uren vrijgesteld waren van het geven van lessen om zich te kunnen wijden aan het onderzoek naar de beste uitvoering van de wet.¹

Behalve door de onderwijsorganisaties en de experimenterende scholen moest voorts ter voorbereiding van de uitvoeringsvoorschriften zeer veel extra arbeid worden verricht door de ambtenaren van het Ministerie. Verder zorgde een begeleidingscommissie voor de coördinatie.

Financieel aspect

Nadat de wvo in 1963 was afgekondigd werden dus regelmatig vorderingen gemaakt met de voorbereiding van de invoering van de wet. Al spoedig kwam hierbij aan het licht, dat bij de behandeling van de wet in het Parlement onbegrijpelijk weinig aandacht was geschonken aan een zeer belangrijk aspect ervan: de financiële consequenties. De wvo is een dure wet, die zeer grote offers van het Nederlandse volk vraagt. Men fluistert dat integrale uitvoering in alle klassen (men is thans gevorderd tot de tweede klassen) een bedrag van een miljard gulden zal vergen! In de Kamers der Staten-Generaal is bij de behandeling van de wet wèl uitvoerig op de onderwijskundige kant ingegaan, terwijl ook politieke aspecten (verhouding openbaar en bijzonder onderwijs!) zijn besproken, maar aan de kosten is nauwelijks aandacht besteed.

Toen de minister in 1967 een wetsontwerp tot invoering van de wvo, de zg. 'overgangswet', had ingediend, is hij van verschillende kanten, o.a. door de Raad van Leraren bij het wvo en havo, hierop gewezen en werd aangedrongen op uitstel van de invoering zolang niet vaststond dat volledige financiering mogelijk zou zijn. Dit heeft echter niet mogen baten.²

De zg. overgangswet van 30 juni 1967 werd door de Kamers aan-

1. Aantal taakuren voor de experimenteerscholen: 12 + 2 per experimenteerklas, later minder.

2. Uitspraak van de Staatssecretaris van Onderwijs: 'De overgangswet moet worden aanvaard, want als de wet er is, dan is het geld er ook, omdat dit in de wet staat!'

vaard, nadat de toenmalige Minister van Financiën, daartoe uitgenodigd door de Kamer, op voorstel van de vvd (blijkbaar de enige politieke partij die de ongerustheid over de financieringsmogelijkheden deelde), een toelichting had gegeven. In Staatsblad 386 van 25 juli van dat jaar vond de afkondiging plaats. De invoering van de wvo werd in deze wet bepaald op 1 augustus 1968 voor de eerste klassen en verder ieder jaar een klasse opklimmend.

Uitvoeringsbesluiten

In Staatsblad 526 verscheen het eerste uitvoeringsbesluit van 26 oktober 1967 waarin overeenkomstig de artikelen 7, 12, 22 en 27 van de wvo nadere voorschriften werden gegeven omtrent de splitsing in afdelingen A en B van de gymnasia en de athenea, de vakken van onderwijs aan deze scholen en aan de havo- en mavo-scholen benevens het voorgeschreven minimum aantal door de leerlingen te volgen lessen in de verplichte vakken (basistabel), alsmede het maximaal aantal lessen dat door de leerlingen gevolgd mag worden, de lessentabel voor het brugjaar, de zg. studielessen, de duur van de lessen, splitsing en samenvoeging van klassen en vorming van groepen, de aan vakantie te besteden tijd, de toelating, verwijdering van leerlingen en de voorwaardelijke bevordering.

Over het algemeen zijn deze voorschriften conform de aanbevelingen, die aan de regering door het bedoelde onderwijsoverleg waren gedaan.

De toelating tot de eerste klasse

De algemene maatregel van bestuur schrijft voor dat deze plaats heeft na een onderzoek naar de geschiktheid van de kandidaat met behulp van één der volgende middelen, ter keuze van het bevoegd gezag (d.i. school- of gemeentebestuur of, voor de Rijksscholen, de minister):

- a. een toelatingsexamen, tenminste over de vakken Nederlandse taal en rekenen;
- b. een proefklasse, verbonden aan de school;
- c. een onderzoek naar de kennis en het inzicht van de kandidaat, gedurende tenminste zijn laatste leerjaar aan de basisschool;
- d. een psychologisch onderzoek.

Voorts worden enige nadere voorschriften voor elk van de onder a t/m d genoemde wijzen van onderzoek gegeven.

Ook over de toelating tot de hogere leerjaren bevat het besluit voorschriften.

Ten aanzien van *de inrichting van het onderwijs* wijkt het besluit af van de aanbevelingen, gedaan door het onderwijsoverleg. Voor de

verdeling van de lessen over de verschillende vakken en de aantallen lessen, in deze vakken te geven in de opeenvolgende klassen van de school, waren de verenigingen van leraren die les geven in hetzelfde vak, de zg. vakgroepen, door de lerarenorganisaties ten bate van het onderwijsoverleg geconsulteerd. Hiertoe aangespoord door deze organisaties, hebben de verenigingen zich in hun onderwijskundige wensen vele en wijze zelfbeperkingen opgelegd.

Gevreesd werd nl. dat het grote aantal wensen die omtrent het onderwijs bij deze vakgroepen leven, ertoe zou leiden dat het totaal hiervan opnieuw een overlading zou geven. Dit is niet het geval geweest. Hoewel de besprekingen hierover langdurig en soms zelfs moeizaam verliepen, kon men in het onderwijsoverleg komen tot gemeenschappelijk aanvaarde voorstellen voor basistabellen en voorbeeldlessentabellen voor de verschillende schoolvormen. Deze voorbeeldtabellen waren gebaseerd op 34 lessen per week voor iedere leerling, een gebruikelijk aantal, dat, vergeleken bij sommige andere Europese landen, zeker niet te hoog genoemd kan worden en ook niet hoger lag dan onder de oude wetgeving.

Tot grote teleurstelling van het merendeel der betrokkenen liet de Staatssecretaris in het begin van 1967 weten dat hij, hoewel hij waardering had voor het werk van de commissie, het aantal wekelijkse lessen terugbracht tot 32.

Motiveringen: het mogelijk maken van de vijfdaagse schoolweek en het bieden van soelaas aan de leerlingen. Een financieel motief werd niet genoemd, maar niet te ontkennen valt dat men door deze maatregel op elke 17 leraren er één minder nodig heeft!

Het onderwijsoverleg heeft, hiertoe door zijn voorzitter dringend uitgenodigd, de basistabellen en de voorbeeld-lessentabellen aan de eis van de Staatssecretaris aangepast, echter helaas met de overtuiging dat deze maatregel, onder meer doordat nieuwe vakken (handvaardigheid, muziek en maatschappijleer) voor alle leerlingen verplicht werden ingevoerd, aan de doelstellingen van het onderwijs voor *alle* vakken schade berokkent. Bij deze thans voor de eerste en tweede klassen ingevoerde tabellen vertonen dan ook vrijwel alle vakken, vergeleken bij de toestand van vóór 1968, achteruitgang in wekelijks lessenaantal.

Zo is het aantal verplichte lessen voor de brugklassen, dat vroeger 33 bedroeg, nu, zonder de studielessen, op 28 gekomen.

De grootste klap kregen, over de gehele cursus gerekend, de klassieke talen (van 49 lessen voor de afdeling B naar 25 en geschiedenis en staatsinrichting voor de vwo-scholen van 13 naar 9 lessen).

Ook de mogelijkheid van het uittrekken van voldoende lessen voor expressievakken en, op de confessionele scholen, voor godsdienstonderwijs, werd verminderd.

Hier openbaarde zich voor het eerst een diepgaand verschil van inzicht tussen het ministerie en de organisaties.

Over de basistabel is men in onderwijskringen minder eenstemmig in zijn oordeel. Er zijn groeperingen, die echter een minderheid vormen, waar men van oordeel is dat deze sterker beperkt moet worden.

In het besluit is verder een lijst van vakken opgenomen, waarin in de verschillende schoolvormen van algemeen voortgezet onderwijs les *kan* worden gegeven boven de verplichte vakken.

Voor de vorming van klassen en van groepen geeft het besluit voorschriften, waarbij tevens enkele lessen beschikbaar zijn om de leerlingengroepen bij de studielessen en bij de handvaardigheid niet te groot te maken, benevens een aantal lessen voor de differentiatie in de beide hoogste klassen.

Tenslotte wordt in het besluit bepaald dat de tijd die per cursus ten hoogste aan vakantie mag worden besteed, voor scholen met een zesdaagse schoolweek 72 schooldagen bedraagt en voor scholen met een vijfdaagse schoolweek 60 schooldagen, terwijl de minister voor alle scholen het begin en het einde van de zomervakantie vaststelt.

In verband met de inrichting van het onderwijs moet nog een punt vermeld worden, dat niet voorkomt in Staatsblad 526 doch in een ministeriële circulaire, nl. ro 61 van 3 april 1968, die de wijze van salariëring van de leraren regelt.

In deze circulaire wordt het aantal taakuren vastgesteld dat beschikbaar komt voor het uitvoeren van de zg. mammoet-taken. Voor de cursus 1968-1969 werden per brugklas 2 wekelijkse lessen als taakuur vastgesteld, voor de volgende cursussen $1\frac{1}{2}$ taakuur per 'mammoet-klas'. Deze regeling werd van deze datum af ook toegepast op de klassen van de experimenteerscholen, die nu geen experimentklassen meer waren, dus vanaf 1 augustus 1968 de brugklassen, vanaf 1 augustus 1969 de eerste en tweede klassen, enz.

Waar reeds vaststond dat de leraarstaak bij invoering van de wet aanzienlijk verzwaaard zou worden door de toegenomen 'begeleiding' van de individuele leerling, was dit aantal toegekende taakuren een grote teleurstelling. Het bleek in de praktijk dan ook te laag te zijn om de nieuwe taken op verantwoorde wijze tot uitvoering te brengen.³

De rechtspositie van de leraren

Reeds in de zomer van 1967 was bekend geworden dat het Ministerie de in functie zijnde leraren, wat de wekelijkse lestaak betreft, allen over één kam wenste te scheren, nl. de 'een vormige volledige betrekking' van 29 lessen per week. Voor de 1e graadsleraren (bezitters van een

3. Dit ondanks de verzekering van het Ministerie dat de wvo niet 'over de ruggen der leraren' zou worden uitgevoerd.

doctoraal diploma of een MO-B-akte), de 2e graadsleraren (als zodanig werden voorlopig beschouwd bezitters van een academisch kandidaats-diploma of een MO-A-akte) en de 3e graadsleraren (bezitters van l.o.-akten) werden drie verschillende salarisschalen toegepast, die ongeveer samenvielen met de oude schalen.

Tot dusver bestond de leraarstaak bij het middelbaar en voorbereidend hoger onderwijs uit 24-29 lessen met een streefgetal van 26 lessen. Diegenen onder de 1e graadsleraren, die geacht werden een volledige betrekking aan een school te vervullen, konden bij een anciënniteit van 18 jaren het maximum salaris bereiken, terwijl voor de leraren die geen volledige betrekking vervulden, de schaal voor de eerste 16 lessen sterker opliep dan voor de overige lessen (de zg. 'geknikte' schaal).

Hierin werden nu twee belangrijke veranderingen gebracht:

1. Werd tot dusverre de ervaring beloond, vanaf 1 augustus 1968 werd een *leeftijdssalaris* ingevoerd, waarin dus de onderwijservaring geen rol speelde.

2. De schaal van de urenleraar werd 'ontknikt', d.w.z. voor alle gegeven lessen werd eenzelfde bedrag betaald.

De kwestie van het aantal wekelijks te geven lessen werd na een protestdemonstratie te Utrecht op 9 december 1967, waar 5000 leraren aanwezig waren, en na onderhandelingen in het Georganiseerd Overleg, opgelost door aan de 1e graadsleraar in de volledige betrekking per week 26 lessen op te dragen, met een 'loos schoorsteentje' van 3 lessen oftewel 3 taakuren ter beschikking van de leraar.

De ontknikking werd voor de reeds in dienst zijnde leraar opgevangen door een vernuftig inpassingssysteem, dat voor hem een zekere garantie bood.

Een grote grief bleef echter dat de zg. urenleraar 1e graad per week 29 lessen moest geven om eenzelfde salaris te bereiken als de leraar in de volledige betrekking bij 26 wekelijkse lessen ontvangt.

Tot op heden is het niet gelukt de Regering te overtuigen van de onbillijkheid van dit systeem, waarvan het grootste deel van de leraren thans de dupe is (er zijn bij het vwo-havo \pm 6000 leraren in volledige betrekking werkzaam naast \pm 9000 urenleraren).

De positie van de mavo-leraren (3e graads), die vóór 1 augustus 1968 nog meer dan 29 wekelijkse lessen moesten geven, werd door de eenvormige volledige betrekking iets verbeterd.

Ook voor de positie van conrectoren/adjunct-directeuren en voor die van de rectoren en directeuren bevat deze circulaire bepalingen over hun taakomvang en hun salariëring.

Het bestek van dit artikel laat niet toe op deze, vrij gecompliceerde, regelingen dieper in te gaan.

Op één punt dient nog gewezen te worden.

Behalve de indeling der bevoegdheden van de leraren in drie graden werden in de r.o. 61 ook de scholen in drie graden onderscheiden en wel:

de 2e en hogere klassen der vwo-scholen en de beide hoogste klassen van de havo-scholen als eerste graads,

de brugklassen van vwo- en havo-scholen en de 2e en 3e klassen havo als tweedegraads,

de mavo-scholen als derdegraads.

Indien nu een eerstegraads leraar te veel wekelijkse uren lesgeeft in derdegraadsklassen (bijv. omdat hij de meest geschikte persoon daarvoor is en daartoe is aangezocht door de schoolleiding) kan hij hierdoor in een lagere salarisschaal komen, ondanks het feit dat hij hiervoor bevoegd is en met verlating van het principe van honorering naar bevoegdheid!

Bovendien bepaalt de circulaire r.o. 61 dat aan de gehele school van het totaal aantal lessen tenminste 50% gegeven moet worden door leraren die een 'adequate', d.w.z. met de betreffende klas overeenkomende bevoegdheid bezitten.

Deze bepalingen hebben veel moeilijkheden en grote ontevredenheid veroorzaakt.

Moelijkheden voor de schoolleiding bij de toewijzing van de klassen aan de beschikbare leraren, ontevredenheid omdat nu ook de volledige betrekkingen, die aan de school worden toegekend, gegraduateerd werden, waardoor hun aantal afnam.

Ook komt het voor dat een studerend leraar die als 2e graads bevoegde werkte, door het behalen van een doctoraal diploma of een b-akte zodanig in een andere schaal geplaatst moet worden dat hij er financieel nog op achteruitgaat, terwijl de school daardoor aan de eis van 50% op adequaat niveau niet meer voldoet.

De praktijk

Zo startten op 1 augustus 1968 de voormalige vmo-scholen en uloscholen met de nieuwe wetgeving, waarbij de brugklassen volgens de vastgestelde eenvormige lessentabel onderwijs ontvingen.

Reeds in de aanvang bestonden er grote moeilijkheden. De scholen waren nl. in het geheel niet voorbereid op de nieuwe taken in de brugklassen.

Wel hadden de experimenterende scholen over hun ervaringen uitvoerige verslagen met aanbevelingen hoe het wel en hoe het niet zou moeten, ingezonden, maar deze verslagen waren, om financiële redenen, niet ter kennisneming naar de overige scholen gezonden, die dus, voorzover zij niet op andere wijze waren geïnformeerd, zo goed mogelijk gingen pionieren.

In de tweede plaats bleken de leermiddelen die voor de nieuwe doel-

stellingen nodig waren (bijv. voor mondeling taalgebruik bij Frans en Engels, lokalen en leermiddelen voor handvaardigheid) niet of zeer onvoldoende aanwezig te zijn. Zelfs waren soms de voorgeschreven boeken er niet.

Ten derde waren vele scholen door samenvoeging in zeer grote scholengemeenschappen omgezet, die soms in verschillende, ver uiteengelegen gebouwen waren gehuisvest.

Hierdoor waren de klassen zeer groot en ontstond tijdverlies door het heen en weer trekken voor de leraren. Weliswaar is het aantrekkelijk de verschillende onderwijsniveaus in één school te hebben en is voor de differentiatiemogelijkheden in de hogere klassen een zeker minimum aantal leerlingen vereist, toch is het bepaald niet noodzakelijk dat hiervoor de scholen groter gemaakt worden dan bijv. 600 leerlingen. Ook in een enkelvoudige school van 400 leerlingen zijn reeds vele differentiatiemogelijkheden aanwezig.⁴

Ook de mavo-scholen waren teleurgesteld. Veelal bleef de beloofde administratieve hulp, die vóór 1 augustus 1968 in het geheel niet aanwezig was, uit, terwijl al spoedig bleek dat de ouders van de mavo-leerlingen de voorkeur gaven aan de genoemde scholengemeenschappen, waar hun kinderen soms onder één dak kwamen met de gymnasium- en atheneumleerlingen, zodat de afzonderlijke mavo-scholen achteruitgang vertoonden.

Tenslotte is het hoger beroepsonderwijs van mening dat de eenvoudige en 'geharmoniseerde' regelingen te weinig rekening houden met hun speciale onderwijskundige wensen.

Hierdoor gaan in deze kring stemmen op die ervoor pleiten dit onderwijs uit de wvo te lichten.

Ondanks de hiergenoemde moeilijkheden hebben de meeste scholen zich met groot élan aan hun nieuwe taken gewijd. Nog nooit werd over de leerlingen van de brugklassen zoveel informatie verzameld, zoveel vergelijkend onderzoek gedaan in de vorm van 'objectieve studietoetsen', en nog nooit heeft een zo goed gefundeerde selectie plaatsgevonden aan het eind van het brugjaar. Wel gingen in de loop van het jaar hier en daar stemmen op die de brugperiode zouden willen verlengen en enkele scholen werden volgens dit principe ingericht (zg. 'programmascholen').

Daar de mogelijkheid bestond dat deze programmascholen bij de classesplitsing in een ongunstige positie zouden geraken, werd door het Ministerie bij circulaire AVO 69 - 30 dd. 14 maart 1969 voor *alle* scholengemeenschappen een nieuwe wijze voorgeschreven voor bepaling van het maximum aantal te geven lessen.

4. Zie ook: rapport van de Staatscommissie schoolgrootte vHMO, 1964.

Toen bleek dat hierdoor aan vele scholen nog minder lessen gegeven zouden mogen worden, waardoor men gedwongen zou zijn wéér grotere klassen te formeren, is het in de lerarenwereld tot een uitbarsting gekomen.

Sedertdien is de atmosfeer grondig bedorven. Onderwijskundige artikelen in tijdschriften en dagbladen, protestvergaderingen, actiescomité's en telegrammen, brieven aan het Ministerie, zelfs stakingsparolen zijn het gevolg geweest.

Het is heel jammer dat de uitvoering van de mammoetwet, die, hoewel velen er niet over juichen, toch vele goede perspectieven biedt, nu plaats moet vinden in een geladen atmosfeer die natuurlijk aan het onderwijs niet ten goede komt.

Weliswaar is het Ministerie gedeeltelijk tegemoetgekomen aan de bezwaren, maar de meeste leraren en rectoren zien dit als lapmiddelen. Hier is maar één remedie: er zal veel royaler gefinancierd moeten worden. De consequenties van de aanvaarding van de nieuwe wetgeving zijn onontkoombaar; men kan niet meer terug.

Een zeer actuele zaak is nog de positie van de leerlingen die in de zomer van 1969 in de tweede klassen zijn blijven zitten en die nu, zowel in hbs en gymnasium als in de ulo-scholen, in een ander schooltype terecht zijn gekomen. De kinderen met wie zij nu in één klas komen, hebben voor verschillende vakken, zoals wiskunde en moderne talen, les gehad volgens een ander systeem dan zij, zodat ze nu meestal in het geheel niet mee kunnen. Extra voorzieningen om aan dit manco tegemoet te komen zijn door het Ministerie geweigerd. Motief: hiervoor zijn geen middelen aanwezig. Deze doubleurs worden hierdoor extra gestraft, de zittenblijvers in klasse 2-hbs zelfs drievoudig, voor zover zij naar het atheneum gaan dat 6-jarig is, zodat hun studietijd door het zittenblijven niet met één maar met twee jaren is verlengd.

Het hier vorenstaande is in het geheel geen volledige opsomming van punten waarover tussen 'het onderwijs' en het Ministerie groot verschil van inzicht bestaat.

Ongerustheid bestaat nog over:

1. het Georganiseerd Overleg met de Regering, dat straks slechts mogelijk zal zijn via aansluiting bij een Ambtenarencentrale, een soort organisatiedwang dus;
2. de aangekondigde bedreiging van de planprocedure voor de stichting van nieuwe scholen en afdelingen. De Regering is voornemens de normen voor de stichting zozeer te verhogen, dat vrijwel geen enkele nieuwe school of afdeling meer gesticht zal kunnen worden, terwijl ook de nu bestaande scholen groot gevaar lopen te worden opgeheven dan wel in een groter geheel op te gaan;
3. de opleiding van de leraren;

4. de positie van de schooldecanen, dat zijn de leraren die aan de leerlingen van de school voorlichting geven over school- en beroepskeuze. Men vreest dat het instituut van de schooldecanen, dat indertijd op initiatief van de leraren zelf is ingevoerd en dat in een grote behoefte blijkt te voorzien, onmogelijk zal worden gemaakt;

5. de positie van schoolleiders en adjunct-directeuren en conrectoren die, overbelast met administratieve werkzaamheden, aan hun onderwijskundige taak nauwelijks toekomen;

6. de positie van de oudere leraren, die, ook vergeleken met het buitenland, onvoldoende is geregeld.

Samenvattend kan gezegd worden dat de invoering van de nieuwe wetgeving voor het onderwijs grote teleurstelling heeft gebracht. Hoewel school- en gemeentebesturen over het algemeen gaarne anders willen, is hun de macht uit handen genomen om de onder hun beheer staande scholen in staat te stellen aan de vele gewekte verwachtingen te voldoen.

De bij de wet beloofde grotere vrijheid van inrichting van het onderwijs wordt onmogelijk gemaakt. Integendeel, de school- en gemeentebesturen hebben in hun eigen scholen weinig meer te zeggen.

Men eist nu te veel. Wetenschappelijke, maatschappelijke en musisch-ludische vorming kunnen nu eenmaal niet verkregen worden zonder de noodzakelijke hulpmiddelen, met te weinig uren, te grote klassen en overbelaste leraren, die zo ontevreden geworden zijn, dat de nog steeds loyale 'Raad van Leraren bij het vwo en havo' zijn leden haast niet meer in de hand kan houden.

Mogen onze Volksvertegenwoordiging en Regering dat spoedig inzien!

Medewerkers in vogelvlucht

Drs. A. J. B. Hubert (geboren 24 juni 1942) behaalde het eindexamen HBS-B, en studeerde enige jaren chemie te Utrecht. In 1969 legde hij het doctoraal examen staatkundige economie af aan de NEH te Rotterdam; thans is hij assistent-griffier van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Hij was ondervoorzitter van de JOVD, is nu vicevoorzitter van het LDC en waarnemend secretaris van de afdeling Den Haag van de VVD.

Mieke Hubert-Hage werd op 6 oktober 1943 in Boskoop geboren. Trad na mulo en hbs-a in 1962 in dienst van het dagblad de Goudsche Courant. Is sinds 1965 verbonden aan de redactie van de Toeristenkampioen van de ANWB. Bekleedde verscheidene functies in de JOVD. Was o.a. secretaresse van het district Zuid-West van deze organisatie en maakte deel uit van de redactie van 'De Driemaster'.

Annelien Kappayne van de Coppello werd in 1936 geboren te Loosdrecht, volgde gymasiaal onderwijs in Utrecht, studeerde rechten in Leiden, waar zij in 1966 de meestertitel behaalde. In datzelfde jaar trad zij als algemeen medewerkster in dienst bij de vvd-fractie in de Tweede Kamer en werd gekozen tot lid van de gemeenteraad van Leiden.

Dr. P. W. Steenbergen, geboren te 's-Gravenhage 1905. Volgde Gem. VHMO te 's-Gravenhage, eindexamen 1923.

Studeerde wis- en natuurkunde aan de R.U. te Leiden.

Gepromoveerd op meetk. onderwerp in 1931. Leraar van 1929-1947.

Conrector van het 'Maerlant-Lyceum' 1947, rector sedert 1950.

Andere functies o.m.: 2e voorzitter Alg. Ver. v. Leraren; voorzitter onderwijsk. afd. Raad van Leraren; lid landelijke Onderwijs-Commissie van de VVD.

H. Vrind werd in 1915 in Den Haag geboren. Hij bezocht de HBS in Dordrecht en Wageningen en deed in 1932 eindexamen. Hij behaalde de akte m.o. Staatsinrichting en verschillende andere onderwijsakten. Hij was als redacteur aan de Haagsche Courant en Het Vaderland verbonden, en verdeelt nu zijn tijd tussen het onderwijs en de journalistiek.

H. Wiegel werd in 1941 in Amsterdam geboren, deed in 1959 eindexamen Gymnasium-B te Hilversum en in 1965 kandidaatsexamen sociale en politieke wetenschappen aan de universiteit van Amsterdam.

Werd in 1961 lid van de Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie, was van 1961 tot 1966 redacteur van het JOVD-maandblad 'De Driemaster', van 1962 tot 1964 lid van het hoofdbestuur en van 1965 tot 1966 landelijk voorzitter van deze vereniging.

Werd in 1964 lid van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie, is sinds maart 1967 lid van het hoofdbestuur van deze partij en sinds april 1967 lid van de Tweede Kamer.

Zojuist verschenen

bewegend verleden

een biografische visie op prof. mr.
P. J. Oud door H. J. L. Vonhoff

Allen, medestanders zowel als tegenstanders, die deze markante parlementariër bewonderd en gerespecteerd hebben, zullen dit boeiende boek willen bezitten. Verlucht met karikaturen, foto's, facsimile's enz.

Prijs f 22,50.

Verkrijgbaar bij uw boekverkoper

 SAMSOM

Uitgeverij / Alphen aan den Rijn

Onderzoekingen hebben aangetoond dat het tegenwoordige leefklimaat in Rijnmond velen ertoe brengt deze streek te verlaten. Tot de manco's van Rijnmond, die tot deze gang van zaken leiden, behoren: de woonomgeving, de geringe mogelijkheden tot recreatie in de open lucht, de luchtverontreiniging, het isolement van de randgemeenten, het achterblijven van alle mogelijke voorzieningen in de randgemeenten.

De resultaten van een dergelijk onderzoek, ingesteld in opdracht van de Stichting Onderzoek Arbeidssituatie in het Rijnmongebied, en verricht door drs. R. F. Geyer en drs. L. A. Welters, zijn gepubliceerd in

Wonen, leven, werken in Rijnmond

verkrijgbaar bij de boekhandel

104 blz. / f 7,50

universitaire pers rotterdam

Heemraadssingel 112 / postbus 1474 / Rotterdam

Zojuist verschenen:

**PER SLOT VAN REKENING
ZES ONDERNEMERS OVER HUN LEVENSWERK**

door A. C. W. van der Vet (redacteur Algemeen Dagblad)
met een woord vooraf door prof. dr. P. J. Bouman

Geïnterviewd werden

**WILLEM BRUYNZEEL
HUUB VAN DOORNE
ALBERT HEIJN
'PIJL' KROESE (Nijverdal-Ten Cate)
JOHANNES MEYNEN (AKU)
HELMICH WEIDEMA (Bührmann)**

Uitgangspunt bij de zeer uitvoerige gesprekken die werden gevoerd, waren vragen als: Wat drijft mensen tot ondernemen? Zien zij hun onderneming als doel op zichzelf of als onderdeel van de samenleving? Hoe staan zij tegenover inspraak, medezeggenschap etc? Hoe denken zij zelf over het 'imago' dat de ondernemer in ons land heeft? Hoe waarderen zij het beginsel van macht?

182 blz., f 9,90

verkrijgbaar in de boekhandel

**nijgh & van ditmar
rotterdam / 's gravenhage**

Keur der sociologie

bijdragen uit de internationale sociologie

onder redactie van

prof. dr. J. A. A. van Doorn

prof. dr. A. van Braam

(Nederlandse Economische Hogeschool / Rotterdam)

prof. dr. E. Leemans

drs L. van Outrive

(Katholieke Universiteit / Leuven)

De serie is een zorgvuldige selectie van teksten van klassieke en moderne sociologen uit binnen- en buitenland. Deze selectie zal soms bestaan uit een keuze uit het werk van een belangrijk socioloog, dat in het Nederlandse taalgebied nog te weinig onder de aandacht is gekomen. Een andere keer zal een bepaald onderwerp of thema aan de orde worden gesteld waarbij bijdragen van verschillende auteurs worden gebundeld.

De eerste twee delen zijn inmiddels verschenen:

Robert Michels

DEMOCRATIE EN ORGANISATIE

Omvang 196 blz. Prijs f 15,—

Alva Myrdal en Viola Klein

DE WERKENDE VROUW

Omvang 240 blz. Prijs f 15,—

Begin november verschijnen:

prof. dr. Jerzy J. Wiatr

HET POLITIEKE SYSTEEM IN POLEN

Omvang 180 blz. Prijs f 15,—

T. B. Bottomore

DE ELITE IN DE MAATSCHAPPIJ

Omvang 160 blz. Prijs f 12,50

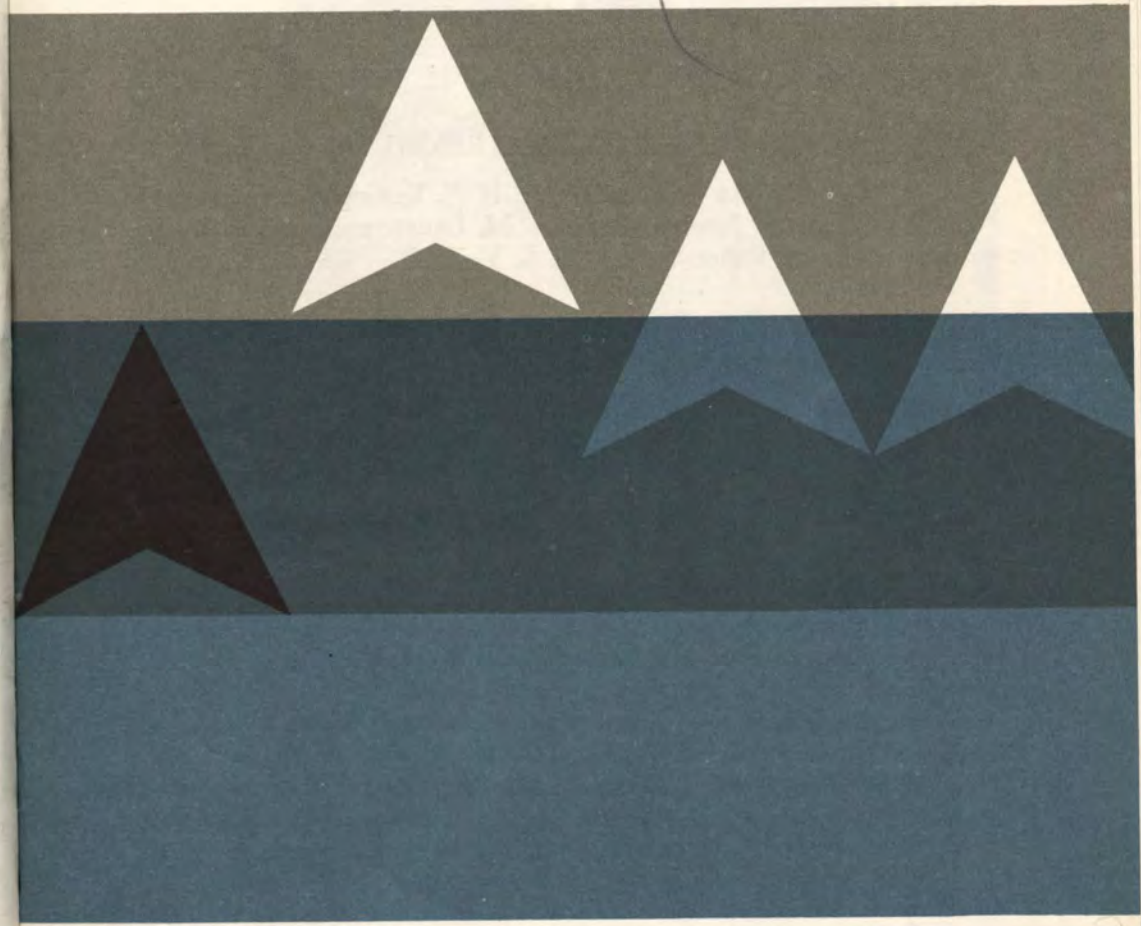
Een prospectus waarin het publikatieprogramma voor 1969 en 1970 is opgenomen wordt U op verzoek gaarne toegezonden door de uitgever, Universitaire Pers Rotterdam, Postbus 1474, Rotterdam.

Bovenstaande boeken zijn verkrijgbaar bij de boekhandel

Twee (80)

LIBRARY
SOC. SCIENCES
INSTITUUT
AMSTERDAM

Liberaal reveil

- De bron van het gezag - H. F. Heijmans en P. O. Numans
- Bedrijfsblindheid - P. O. Numans
- Nieuwe aanwinst: L. M. de Beer - Th. H. Joekes
- De liberalen in Zuid-Afrika - H. Koornneef
- Bestuurshervorming universiteiten - P. A. Delvaux

DOCUMENTATIECENTRUM
 NEDERLANDSE POLITIEKE
 PARTIJEN

12e jaargang nr. 4 - februari 1970

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); mejuffrouw mr. A. Kappeyne van de Coppello (secretaris); mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

drs. L. D. Oosterveld (secretaris); mr. H. E. Koning (penningmeester);
W. Altink; H. H. Jacobse; F. H. A. M. Lauxtermann; drs. A. Szasz;
mevrouw mr. E. Veder-Smit; H. J. L. Vonhoff.

Redactie-adres: Binnenhof 1A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,50 per jaar; studenten-
abonnement: f 10,- per jaar; losse nummers
f 3,25.

INHOUD VAN DIT NUMMER

De bron van het gezag - H. F. Heijmans en P. O. Numans	93
Bedrijfsblindheid - P. O. Numans	96
Nieuwe aanwinst: L. M. de Beer - Th. H. Joekes	99
De liberalen in Zuid-Afrika - H. Koornneef	103
Bestuurshervorming universiteiten - P. A. Delvaux	112.
Medewerkers in vogelvlucht	128

DE BRON VAN HET GEZAG

Waar ligt de bron van het gezag? Minister Polak, die als bewindsman van Justitie dagelijks met de uitoefening van dat gezag te maken heeft, komt na een lang gesprek tot een eenvoudig antwoord. De bron van het gezag ligt in de aanvaarding van macht door degenen, die daaraan zijn onderworpen. Een samenleving zonder ordening is een anarchie.

C. H. F. Polak relateert graag. Hij vertelt over een proefschrift, waarin de promovendus beweerde, dat er op onze aardbodem één volk is, waarvan groepen in volmaakte anarchie leven: de Eskimo's. Maar dat klopt niet, lacht de Minister van Justitie. In bepaalde omstandigheden verstoten de groepen iemand. Er is dus ook daar gezag.

Het is duidelijk. De liberale, humanistisch georiënteerde bewindsman gelooft niet in een bovennatuurlijke oorsprong van het gezag. Het is voor hem niets meer dan een macht, die haar legitimatie vindt in de aanvaarding door degenen over wie ze wordt uitgeoefend. Dit houdt in, dat het gezag als gevolg van maatschappelijke evoluties van inhoud kan veranderen. Gebeurt dat in deze tijd? We denken hierbij speciaal aan de onrust in de wereld van de studenten.

'Neen', reageert minister Polak. Het grote verschil met eerdere evoluties - noem het voor mijn part revoluties; een revolutie is niet per se in strijd met het liberalisme - is dat niet meer aanvaarde normen

vroeger door nieuwe werden vervangen. Dat gebeurt niet bij de studenten. Ze verwerpen onze normen, maar ze stellen er tot nu toe te weinig nieuwe, eigentijdse tegenover.

Hoe zeer de inrichting en het bestuur der universiteit ook verandering behoeven, de huidige situatie verontrust de oud-hoogleraar aan de Leidse universiteit. Ze is voor hem een voorbeeld van de chaos, die ontstaat bij gebrek aan gezag. Het is daar niet meer, en de kwaliteit van ons hoger onderwijs loopt ernstig gevaar. De minister constateert een verschuiving in de socialistische benadering van het gezag. Dit in tegenstelling tot de liberale. In de socialistische staatsopvatting komt de gemeenschap steeds minder centraal te staan. De socialisten keren terug naar de meest primitieve vorm van democratie: de commune. Hoe gek het ook klinkt: dit tendeeft naar de liberale benadering, waarin het individu op de voorgrond staat. Het is het Thorbeckiaanse beginsel van de organische gezagsopbouw van de maatschappij.

Er groeit volgens mr. Polak enerzijds inderdaad een toenadering tussen liberale en sommige socialistische opvattingen, maar deze laatste gaan anderzijds zo ver, dat ze onze maatschappij dreigen op te splitsen in 'atomen'. De minister - geen technicus overigens - gelooft niet erg in dit 'ultracentrifugeproject'. Er is overigens - en de minister wijst daar met nadruk op - niet alleen sprake van een gezagscrisis bij de wereldlijke overheid, maar ook bijv. bij de kerken. De toenemende perfectie van de publiciteitsmedia breekt de mythe rondom het gezag af. Het wordt rationeler beleefd. De traditionele basis ervan valt steeds meer weg. Door het meer weten - neem als voorbeeld de televisiefilm over de Engelse koninklijke familie - wordt het 'mythische' karakter aan het gezag ontnomen, meent mr. Polak. In beginsel valt dit toe te juichen.

Betekent dit dat de Minister van Justitie alle traditie, alle 'luister' rond het gezag zou willen wegnemen? Hij is daar huiverig voor. Niet omdat hij het gezag een transcendentiaal karakter wil geven - dat is intussen wel duidelijk geworden -, maar omdat hij ervan overtuigd is, dat de mens niet alleen maar een rationeel wezen is. De mens wil dromen. De vervanging van de gouden koets door een auto (al is het nog zo'n dure slee) verstoort die droom, omdat zo'n auto voor hem in principe niet onbereikbaar is. Bovendien: op kerkelijk gebied neemt de secularisatie onvoorstelbare vormen aan. De mens wordt iedere godsdienstige zekerheid ontnomen. De grote zorg van mr. Polak is: welke nieuwe zekerheid geven èn wereldlijke èn kerkelijke overheid de mensen ervoor terug? Hij vreest dat het stenen voor brood zijn.

Minister Polak is ook nog over een ander verschijnsel verontrust. Anders dan velen beweren, krijgt de grote meerderheid der mensen in deze welvaartsstaat steeds meer vrijheid, maar steeds meer ook weigert men verantwoordelijkheid. Elke avond staat huis aan huis de televisie aan, maar verenigingen van allerlei aard zitten te springen

om bestuursleden. Steeds meer wint de opvatting veld, dat de staat het maar moet opknappen. Dezelfde overheid die, wanneer ze onze rechtsstaat wil handhaven, zoveel kritiek krijgt.

De mens verschuilt zich achter de collectieve verantwoordelijkheid, die in feite een afwenteling van verantwoordelijkheid is. Het is hetzelfde gevaar, waarvoor in andere vorm de liberale collega van mr. Polak, dr. Witteveen, in de slotbeschouwing van zijn Miljoenennota waarschuwt: wij proberen onze (financiële) lasten af te schuiven op onze burens. De Minister van Justitie ziet het in elk geval net als minister Witteveen als één van de grootste problemen van onze welvaartsstaat.

H. F. Heijmans
P. O. Numans

PARLEMENTAIRE GLOSSE

*Handelingen Tweede Kamer 1969/1970
blz. 572, linker kolom*

De heer Vonhoff (VVD): ... Ik vind het onverantwoord als wij een situatie zouden krijgen zoals in 1940, toen mijn geachte collega de heer Tuijnman, als stukscommandant met zijn bemanning moest toosten op de zeventigste verjaardag van het kanon dat hij bediende. Dat vind ik een onverantwoorde zaak en tot die consequentie ben ik niet bereid. Daarvoor heb ik ook een concreet voorbeeld gevonden ...

De heer Wieldraaijer (PvdA): Maar, mijnheer de Voorzitter, ...

De heer Vonhoff (VVD): De heer Wieldraaijer komt zo aan de beurt, mijnheer de Voorzitter. Ik hoop overigens dat ik die minuten erbij krijg.

De Voorzitter: Voor interrupties die u zo uitdrukkelijk uitlokt, ben ik eerder geneigd ze eraf te trekken.

De heer Vonhoff (VVD): Ik moet de geachte afgevaardigde de heer Wieldraaijer in het belang van mijn spreektijd vragen tegen mijn zin te interrumperen ...

Bedrijfsblindheid

Er is verleden jaar al zoveel onvriendelijks over de Tweede Kamer en haar leden geschreven (men denke aan het opinieonderzoek van Makro-test), dat wij bijna aarzelen om van onze kant nu ook weer eens een duit in dat zakje te doen. Aan de andere kant kan de Kamerleden niet genoeg een spiegel worden voorgehouden, want wij hebben vaak het gevoel dat zij aan een soort 'bedrijfsblindheid' lijden.

Voor wie vanaf de perstribune regelmatig het bedrijf 'in de kuip' gadeslaat, is het niet altijd even verheffend wat hij ziet. De begrotingsdebatten van het zittingsjaar 1969-1970 kenmerken zich opnieuw door een langdradigheid, die weinig terecht doet komen van het zo nobele voornemen om zich vooral tot hoofdlijnen te beperken. Zij maken integendeel veelal de indruk uit te lopen op uitgebreide openbare commissievergaderingen. En dat was nu juist niet de bedoeling. Het lijkt erop dat de meeste Kamerleden nogal moeite hebben om onderscheid te maken tussen hoofd- en bijzaken. Ze zullen het verstandelijk wel weten, maar slechts een enkeling lukt het ook dat verbaal tot uitdrukking te brengen. De meeste Kamerleden zijn veel te lang aan het woord, waarbij ze ook nog graag in herhalingen vervallen en er niet tegenop zien zich in 'vakjargon' uit te drukken. Eenvoudige, heldere taal is in ons parlement een uitzondering, terwijl dat toch eigenlijk regel zou behoren te zijn.

Dan zwijgen we nog maar over de vele aanslagen, die regelmatig worden gepleegd op de Nederlandse taal. Niet voor niets heeft Wandelganger in de Volkskrant nog altijd materiaal te over voor zijn vermakelijke rubriek 'citaten'.

Het zou voor de meeste Kamerleden echt geen overbodige luxe zijn, als ze zich eens onderwierpen aan een cursus 'welsprekendheid'. Wat zou er eigenlijk tegen zijn dat het Kamerpresidium zo'n cursus organiseerde? Ook voor parlementaire journalisten zou het zijn nut kunnen hebben, vooral nu zovelen van hen niet alleen meer schrijven, maar ook voor radio en televisie hun visie op de Nederlandse (partij)politiek mogen uiteenzetten.

Een ander punt dat opvalt, is dat emotionaliteit in de Kamer nog altijd argwanend wordt ontvangen. Het schijnt vlug een soort 'zonde' te zijn, als twee of meer Kamerleden eens fel tegen elkaar in gaan.

Een prettige verademing vormen de tegenwoordige woningbouwdebatten, waarbij de heren Van den Doel, Wiegel, Andriessen en Janssen vinnig tegen elkaar van leer plegen te trekken. Opeens heerst er dan in de Kamer een speelsheid, die verfrissend aandoet. Maar veelal worden de debatten gevoerd op een plechtstatige toon, die snel gaat vervelen, omdat zij zo eenvormig is. De communist Bakker en de anti-revolutionair Schakel zijn eigenlijk de enige twee Kamerleden, die erin slagen hun betogen te kruiden met (soms bijtende) humor. Maar zij lezen hun ontroering dan ook niet van een papiertje voor, zoals het merendeel van hun collega's.

Wat dat betreft zou een ruimere toepassing van het 'vragenuurtje' bepaald geen kwaad kunnen. Dat is eigenlijk de enige gelegenheid dat de Kamerleden primair op elkaar en de minister moeten reageren. Zoals bekend, vormt het (dagelijkse) vragenuur één van de hoogtepunten in het Engelse parlementaire leven. Dat zou het ook moeten worden in ons parlement. Maar het vereist wel een heel andere instelling van ons parlementariërs dan nu het geval is.

Te vaak hebben wij nog het gevoel dat veel Kamerleden als het ware bang zijn voor de interruptiemicrofoon. In ieder geval zijn het vaak dezelfde die zich van dat instrument bedienen. Gelukkig schuwen jongeren - zoals Van den Doel, Van Mierlo, Wiegel, Vonhoff, Westerterp, Janssen, Van der Lek, De Goede, Joekes en Andriessen - deze wijze van debatteren minder dan de ouderen in de Kamer. Toch zijn er te veel leden in ons parlement, die al bij voorbaat verbleken als zij geïnterrupteerd worden. De socialist dr. Tans is een geval apart: hij kan er gewoonweg niet tegen. Maar dat is zijn goed recht, waar dan ook graag misbruik van wordt gemaakt.

Ten slotte moet ons nog een zaak van het hart. De Kamer en het journalistencentrum Nieuwspoort liggen vlak naast elkaar. Ondanks deze geringe afstand schijnen vele Kamerleden een soort 'drempelvrees' te hebben om dit journalistieke domein te betreden. De meeste fractieleden van de vvd hebben daar gelukkig niet zo'n last van. Wij willen niet de klandizie van Nieuwspoort bevorderen (het is er vaak al vol genoeg), maar Kamerleden en journalisten zouden daar toch meer een trefcentrum van kunnen maken dan nu het geval is. Wij zijn ervan overtuigd dat vele Kamerleden daar nog nooit binnen zijn geweest. En het is er best gezellig.

P. O. Numans

Nieuwe aanwinst: L. M. de Beer

In de Tweede Kamer is een werkelijk goede 'maiden speech' een zeldzaamheid. De meeste leden houden zich bij hun eerste optreden in de plenaire vergadering wijselijk op de vlakte: de verkeerde aanpak kan veel bederven, de eer die men met een goede kan inleggen blijft beperkt. Een reputatie bouwt men in die arena slechts langzaam op.

Een nog groter uitzondering is het wanneer een nieuweling de eerste keer meteen al met een amendement in de roos blijkt te kunnen schieten. Zoals het zonder hoofdelijke stemming aangenomen amendement-De Beer, dat een storend juridisch schoonheidsfoutje in het wetsontwerp tot wijziging van de grenzen van de gemeente Maastricht corrigeerde.

Leopold Michel de Beer, nieuwste aanwinst van de vvd-fractie, 35 jaar oud, begin november als opvolger van het afgetreden lid Toxopeus in de Kamer gekomen, maakte kort voor Kerstmis zijn debuut in pleno. Een betere 'maiden speech' heb ik nog niet gehoord. (Wel betere redevoeringen in de Kamer, maar dat is een andere zaak.) Zijn verhaal was lang genoeg om een gedachtengang te kunnen ontwikkelen en kort genoeg om te blijven boeien. Hij bleek zijn zaken te kennen en stond er ontspannen maar ook weer niet al te zelfverzekerd bij.

Niet alleen was dat eerste optreden symptomatisch, want Pol de Beers vrienden kennen hem als een evenwichtig, degelijk en blijmoedig mens; ook het onderwerp was in tenminste twee opzichten bijzonder toepasselijk. Men zou Maastricht immers als de 'hoofdstad' van het katholieke zuiden kunnen beschouwen; en bij de onderhavige grenswijziging speelden huisvestingsproblemen een belangrijke rol.

De Beer is de eerste rooms-katholiek die ooit voor de vvd in de Tweede Kamer heeft gezeten. Maar hij zit er niet omdat hij katholiek is. Althans: indien de partij hem vooral om die reden op de kandidatenlijst zou hebben gezet, zou ze dat niet erg handig hebben ingepikt. Want wie bij een fractie-omvang van rond 16 leden omstreeks nummer 24 op de lijst wordt gezet maakt niet zo erg veel kans er de volgende rit werkelijk in te komen.

De zaak lag dan ook heel anders. Want voor een man van 32, die zich weliswaar een actief partijlid had getoond maar daarbij in het maatschappelijk leven toch niet duidelijk veel meer had gepresteerd

dan men van een bekwame jonge man in het achtste jaar van zijn loopbaan mag verwachten, stond hij juist nogal hoog op die lijst: kennelijk als een van de eerste reserves voor de periode 1971-1975. En dat kwam omdat hij in en rond de partij wel van zich had doen spreken, vooral in de afdeling Rotterdam. En in dat verband speelde zijn katholicisme, in combinatie met zijn liberalisme, wel degelijk een belangrijke rol. Zoals hieronder nader zal blijken.

Zijn maatschappelijke deskundigheid ligt vooral op het gebied van de bouwnijverheid. Na zijn eindexamen HBS studeerde hij bouwkunde aan de HTS. Hij vervulde zijn dienstplicht, laatstelijk als 2de luitenant bij de Genie, tussen 1955 en '57 - 'er heerste een goede sfeer en ik vond het leuk werk, ook toen ik nog dienstplichtig soldaat was' - en bekleedde daarna achtereenvolgens betrekkingen bij de bouw van een ziekenhuis in Sittard, de Stichting Ratiobouw, de N.V. Nederlandse Bouwcompagnie (waar hij omstreeks zijn 30ste bedrijfsleider werd) en laatstelijk als opsteller van de programma's van eisen voor alle bouwwerken van de Medische Faculteit te Rotterdam.

Pol de Beer was als zevende zoon en jongste kind van een Nederlandse ondernemer en een Franse moeder - die steevast de zomervakanties aan de Vlaamse zee kust doorbrachten en zich daarin door een kleinigheid als een bevalling niet lieten storen - in augustus 1934 te Wenduine bij Brugge geboren. Krachtens een Belgische traditie pleegt de Koning over zevende zoons peet te staan. Hoewel dit gebruik op kinderen van vreemde nationaliteit niet van toepassing bleek te zijn, werd de jongste Beer toch maar naar Leopold vernoemd.

De oorlogsomstandigheden waren er de oorzaak van, dat hij de zes klassen van het basisonderwijs op vijf verschillende scholen doorliep. Aangezien zijn moeder een liberaal denkende katholiek en zijn vader een verdraagzame vrijdenker was, werden dat twee katholieke, een openbare en een antroposofische school, alsmede de Hollandse school in Brussel.

Juist in de Nederlandse politiek, die ernstig gevaar loopt in specialismen te verbrokkelen, is het all-rounderschap van bijzonder belang. Het is in dat verband wel aardig vast te stellen dat Pol de Beer zich al op de middelbare school een typische all-rounder toonde door als regel alleen zessen, zevens of achten op zijn rapporten te vinden.

Zijn eigen interesse voor de politiek werd plotseling gewekt toen hij, in 1957 afzwaaiend, als een onaangename verrassing merkte dat de toenmalige bestedingsbeperking het hem moeilijk maakte een betrekking te vinden, ondanks zijn HBS-HTS-kwalificaties. Dat gaf te denken, zowel over de mislukking van minister Hofstra's conjunctuurpolitieke beleid als over de inrichting van de maatschappij in het algemeen. Hij verdiepte zich in de beginselverklaringen en programs van alle politieke partijen, probeerde die theorieën te vergelijken met de werkelijkheid,

kortom: hij onderzocht alle dingen en behield het verlangen zich op te geven als lid van de vvd. Wat hij in 1959 in Rotterdam deed.

'De synthese van katholicisme en liberalisme is voor mij persoonlijk nooit een probleem geweest'. Geen wonder: hij was in beide tradities tegelijk geboren en getogen. Maar hij wilde ook anderen deelgenoot maken van die verenigbaarheid van beginselen die voor hem zelfs complementair zijn. Toen in de discussie na een spreekbeurt van een andere kamerkandidaat voor de verkiezingen van 1963 toevallig gebleken was dat De Beer de kunst verstond om de essentie juist van die synthese overtuigend onder woorden te brengen, vroegen enkele van de bekwaamste jongere leden van de afdeling hem zijn gedachten en argumenten op papier te zetten. Zo ontstond het pamflet 'Wat iedere katholiek moet weten over de vvd' dat (tegen het advies van de toenmalige nationale partijleiding in) tenslotte door Rotterdam in 20.000 exemplaren werd verspreid.

Hoewel het nog altijd een interessant boekje is, dat van een gedegen kennis van de politieke en kerkelijke achtergronden blijk geeft, is het nu wel in hoge mate door de gebeurtenissen achterhaald. 'Ik zou het nu dan ook niet meer zo hebben geschreven'.

Sterker nog: wie de snelheid en omvang van de ontwikkeling in de Nederlandse katholieke wereld (en, laat ons eerlijk zijn, ook in de mentaliteit van de vvd-leiding) treffend geïllustreerd wil zien, moet dit rustig betogende, verzoenende boekje van nog maar zeven jaar geleden nog eens lezen. Het is bijna niet te geloven dat het toen nog echt een waagstuk was voor een belijdend lid van die kerk om het te schrijven, of voor de liberale hiërarchie van die dagen een serieus punt van overweging of die 'frontale aanval' geen te grote politieke repercussies teweeg zou brengen.

Overigens veroorzaakte het pamflet minder openlijke deining dan sommigen vreesden. Vergeefse moeite was het echter zeker niet. Want als nu onder de katholieke Nederlanders 'de velden wit staan om te oogsten voor de vvd', zoals een katholieke liberaal uit Brabant laatst tegen mij zei - en ik geloof, dat hij daar gelijk aan heeft - dan heeft Pol de Beer daar in de zaaitijd ongetwijfeld een bijdrage aan geleverd.

Overigens heeft uiteraard niet zijn geloof maar zijn politieke overtuiging steeds voorop gestaan bij de uitoefening van de plaatselijke bestuursfuncties die hij in de vvd heeft bekleed, zijn raadslidmaatschap in Utrecht, en nu zijn Kamerlidmaatschap. Dat is immers juist precies wat een beginselpartij als de liberale, wier fractie belijdende Nederlands hervormden, gereformeerden, ten minste een remonstrant, waarschijnlijk nog leden van andere kerken, en sinds kort ook een rooms-katholiek omvat, van oudsher heeft onderscheiden van alle confessionele partijen.

Pol de Beer lijkt mij inderdaad een aanwinst voor de fractie. Het

is een ironisch toeval, dat zijn voornaamste maatschappelijke vakbekwaamheid daar nu juist voorlopig een heel bescheiden rol in zal spelen. 'Het spreekt voor mij vanzelf, dat Hans Wiegel volkshuisvesting moet blijven behandelen. Hij heeft zich geweldig ingewerkt en doet het uitstekend. Ik wil hem graag assisteren, en ik interesseer mij bovendien voor Binnenlandse Zaken, Verkeer, en Ontwikkelingshulp' - interessen, die intussen ook in de interne taakverdeling van de fractie zijn gehonoreerd.

Maar hoe onmisbaar specifieke maatschappelijke vakbekwaamheid voor het werk aan het Binnenhof ook is, andere eigenschappen zijn ten minste even belangrijk. All-rounderschap bijvoorbeeld. Gevoel voor humor, en geduld. En wat de Engelsen 'guts' noemen. Want De Beer had gelijk, toen hij zeven jaar geleden zijn boekje besloot met de woorden: 'de vrijheid vraagt moedige verdedigers'.

Th. H. Joekes

PARLEMENTAIRE GLOSSE

*Handelingen Tweede Kamer 1969/1970
blz. 563, linker kolom*

De heer Jansen (KVP): . . . Weliswaar heeft de Koninklijke Landmacht m.b.t. vroegere planning in de mobilisabele staart gekapt, doch zij is overgegaan van één parate naar twee parate divisies. Ook al vertonen deze laatste in zekere zin het beeld van een gruyère-kaas, zij zullen toch duurder zijn dan de vroegere, enige - ook niet geheel complete - parate divisie.

De heer Wieldraaijer (PVDa): Wat is dat voor kaas, waarover u spreekt, mijnheer Jansen?

De heer Jansen (KVP): Gruyère-kaas.

De heer Wieldraaijer (PVDa): En wat wil dat zeggen?

De heer Vonhoff (VVD): Er zitten gaatjes in.

De liberalen in Zuid-Afrika

H. Koorneef

In Liberaal Reveil van oktober jl. is onder bovenvermelde titel een artikel opgenomen van de heer A. J. B. Hubert. Dit artikel is in hoofdzaak de weergave van een gesprek met Alan Paton, een vooraanstaand schrijver en lid van de vroegere Zuidafrikaanse Liberal Party. Uit het artikel krijg ik van de heer Paton een gedesilluseerde en ietwat gefrustreerde indruk. Het valt te betreuren, dat de heer Hubert zijn artikel geheel op een dergelijk onderhoud heeft gebaseerd. Ik voel mij dan ook gedrongen er enkele kanttekeningen bij te plaatsen.

1. In de eerste plaats moet ik opmerken het niet fijntjes te vinden, dat de heer Hubert wèl de gast van de Zuidafrikaanse regering heeft willen zijn, doch dat hij na zijn reis in een artikel alleen kritiekloos een gesprek weergeeft met een leider van een kleine oppositiegroep. Dat is even onbetamelijk en eenzijdig als wanneer een buitenlandse gast van de Nederlandse regering zijn oordeel over het beleid van deze regering zou geven in de vorm van uitspraken van mensen als de Kamerleden Bakker of Koekoek.

2. In de eerste alinea van het artikel is vermeld: 'Dit stuk oriëntatie was niet door de regering georganiseerd, *want* (cursivering van mij, K.) de Liberale Partij was een van de felste tegenstanders van de regerende Nationale Partij'. Het is bekend dat de programma's voor studiereizen naar Zuid-Afrika worden opgesteld in overleg met de gasten en met hun goedkeuring. Verder is bekend, dat in de programma's ook gesprekken met tegenstanders van het huidige beleid (zoals bijvoorbeeld mevr. Suzman van de Progressive Party) worden opgenomen. Ongewijfeld is ook in dit geval deze gedragslijn gevolgd. De bedoelde uitlating moet daarom ten sterkste worden betreurd.

3. De houding van een goede liberaal dient te zijn gekenmerkt door tolerantie, dus door begrip en eerbied voor het standpunt van andersdenkenden. Deze houding dient niet alleen te worden aangenomen tegenover personen en groepen met een andere huidskleur, maar ook

tegenover mede-blanken. Daarin past niet een achterdochtige schrijfwijze ('... handigheid en slimheid; doortraptheid...').

4. Het is niet verantwoord en niet wenselijk de Zuidafrikaanse Liberal Party aan te duiden als 'de liberalen' (zie titel van het artikel). De heer Hubert vermeldt zelf (blz. 53), dat de aanhang van de Liberal Party viel te verwaarlozen (minder dan 2000 blanke leden en minder dan 3000 blanke stemmen). Bij de laatste algemene verkiezingen, waaraan de Liberal Party heeft deelgenomen, kreeg deze partij minder dan 0,10% van de blanke stemmen. Een andere kleine partij heeft altijd nog één vertegenwoordiger in de Kamer (de Progressive Party met mevr. Helen Suzman). Men mag zich niet laten misleiden door de naam: wat is in Nederland de liberale partij, de vvd of de Liberale Staatspartij van Ridder van Rappard? Daarom moet men *kritisch* de beginselen beoordelen, alvorens tot geestverwantschap te besluiten. Als Paton zich sterk meende te moeten verzetten 'tegen het overmatig regulerend ingrijpen van de regering in de vrije bedrijfsvoering' (blz. 56), komt zijn instelling zeker niet overeen met die van de tegenwoordige Nederlandse liberalen. Het bedrijfsleven heeft in Zuid-Afrika heel wat meer vrijheid dan hier. Waar de regering heeft ingegrepen is dat veelal wel met succes gebeurd, want de economische groei van het land is van de snelste ter wereld!

Het is niet gewaagd te stellen, dat de aanhang van andere partijen belangrijk grotere aantallen liberaal-denkenenden omvat dan de Liberal Party. Bovendien zullen deze liberalen niet zo 'oud-liberaal' zijn als Alan Paton blijkbaar is. Dáár zal de vvd dan ook haar geestverwanten moeten zoeken.

5. De stelling, dat het 'onjuist is onderscheid te maken tussen mensen op grond van hun huidskleur' is in deze vage vorm onhoudbaar. Er wordt op grond van nog veel subtieler kenmerken een onderscheid gemaakt. Men denke slechts aan die tussen de vele volkeren en volksgroepen in Europa. Belangrijk is op welke manier er een onderscheid wordt gemaakt en op welk ogenblik, waar en onder welke omstandigheden.

Daarom mag men bijvoorbeeld niet allerlei begrippen door elkaar halen. Zonder er diep op in te gaan zou men kunnen zeggen, dat 'apartheid' een betrekkelijk neutrale vorm is van onderscheid maken tussen volkeren (zo in de geest van het Nederlandse gezegde in de oorlog: 'wij willen geen Duitse provincie worden'); discriminatie heeft een negatief karakter en wil de ander op de een of andere manier in een inferieure positie brengen of houden (daaraan hebben de nazi's zich schuldig gemaakt tegenover de Joden; de wijze waarop over het Zuidafrikaanse beleid wordt bericht en geoordeeld kan soms ook als discriminatie worden aangeduid); het beleid van 'eiesoortige ontwikkeling' der verschillende volkeren in Zuid-Afrika heeft een positief ka-

rakter, omdat het als doel heeft de andere volkeren langs eigen wegen tot ontplooiing te brengen. Het is te betreuren dat de heer Hubert de begrippen apartheid en discriminatie door elkaar haalt en niets vermeldt van het vele positieve dat in Zuid-Afrika voor de niet-blanken reeds is bereikt.

6. Wat is de werkelijke betekenis van de zin (blz. 56), die als motto nog eens extra naar voren wordt gebracht: Zuid-Afrika heeft 'geen zwart, maar een blank probleem'? Als West-Europa zijn verhouding met Rusland moet regelen, is er dan sprake van een Russisch of van een Westeuropees probleem? Is er sprake van een westers of van een Chinees probleem? Is er in Amerika een neger- of een blank probleem? Dit is een spelen met termen. Wel is het zo, dat de Zuidafrikaanse blanken hun verhouding tot de niet-blanken niet op zo'n eenvoudige wijze hebben geregeld als men elders wel heeft gedaan. In de Verenigde Staten bijvoorbeeld zijn de Indianen vrijwel verdwenen, zodat zij ook geen probleem meer vormen. In Australië worden geen niet-blanke immigranten toegelaten; er zijn dan ook geen problemen. In Zuid-Afrika daarentegen is er een voortdurende bevolkingstoename bij Bantoes, zowel als bij kleurlingen en Indiërs. Door de gezondheidszorg, maar ook door immigratie. Zo zijn bijv. vele Indiërs uit Oost-Afrika, het gebied waar men zo tegen de Zuidafrikaanse apartheid is, naar Zuid-Afrika getrokken. Daardoor heeft de blanke bevolking het niet gemakkelijker gekregen, maar er is geen reden van een 'blank probleem' te spreken.

7. Volgens de heer Paton (blz. 54) zouden de leden van de Liberal Party en hun familieleden van overheidswege op allerlei manieren zijn geïntimideerd. Hij maakt hier de indruk voor zichzelf en zijn partij naar een martelaarspositie te zoeken. Tegen de Liberal Party is n.l. nooit opgetreden en tegen leden van deze partij niet vanwege hun lidmaatschap, maar alleen op grond van bepaalde wetsovertredingen. Dit laatste is gebeurd bij individuele leden van feitelijk alle partijen. De verhalen over briefcontrole en dergelijke worden sterk overdreven, zoals ik zelf heb ervaren; zij berusten er zeker voor een deel op, dat ook in Zuid-Afrika de posterijen niet volmaakt zijn. Kan men er overigens de Zuidafrikaanse regering een verwijt van maken dat zij voorzichtig is, als buiten haar land mensen worden opgeleid tot terrorist c.q. vrijheidsstrijder met stenguns en bommen (echte bommen, geen rookbommen). Wij hebben ook een BVD. Waar gekaatst wordt moet men de bal verwachten.

8. De heer Paton (blz. 54) wil zijn partij te veel eer bewezen hebben, als hij het doet voorkomen alsof een speciale wet is ingevoerd om haar opgeheven te krijgen. De bedoelde wet is een uitwerking van het beleid, dat blanken alleen in blanke organisaties aan politiek mogen doen en omgekeerd. Hierdoor wil men gevallen voorkomen als dat van de blan-

ke advocaat Abraham Fischer (een echte communist, want lid van de Communistische Partij), die leider werd van het African National Congress, een Bantoe-organisatie. Het zogenaamde officiële argument, dat de heer Hubert noemt - bescherming van de primitieve niet-blanke - is nog nooit door een zagsman van de regering gebruikt.

9. De indruk dat de heer Paton zoekt naar een martelaarspositie, wordt versterkt door zijn mededelingen over het opleggen van huisarrest (blz. 55). Huisarrest wordt in Zuid-Afrika echter niet opgelegd door de politie of door de regering, maar alleen door de rechter op grond van een onderzoek door de procureur-generaal. De rechter houdt daarbij geen rekening met de internationale naam van een bepaald persoon; men denke aan het geval-Luthuli.

10. Op welke feiten berust de bewering van Alan Paton (blz. 55), dat de NUSAS 'het risico schijnt te lopen ook binnenkort verboden te worden'? Als men bedenkt dat Paton al tien jaar geleden heeft gezegd dat hij zelf gevangen zou worden gezet, terwijl hij nog steeds vrij rondloopt, heeft zijn veronderstelling ten aanzien van de NUSAS niet veel waarde.

11. Volgens de heer Hubert (blz. 55) worden de aanhangers van de Liberal Party in Zuid-Afrika als communisten beschouwd. Hij vergeet of is er niet mee bekend, dat het in Zuid-Afrika als laster wordt beschouwd iemand communist te noemen, die niet op de lijst van communisten voorkomt. Laster wordt in dat land door de rechter gestraft, zodat men er voor past iemand zonder reden communist te noemen.

12. Waarop baseert de heer Hubert zijn bewering, dat Zuid-Afrika een 'rechts-autoritaire' staat is (blz. 56)? Is Engeland onder het Labourbewind dan ook een 'links-autoritaire' staat? De huidige regering is tot stand gekomen op grond van het Engelse districtenstelsel en kan volgens datzelfde stelsel ook weer verdwijnen.

13. In een slot-alinea (blz. 56-57) wordt gesproken van het 'liberale alternatief' van 'snelle integratie'. Op grond van het hiervoor (zie onder punt 4) aangevoerde kan men beter spreken van het alternatief voor Zuid-Afrika van de Liberal Party. Men kan immers zeker niet stellen dat alle Zuidafrikaanse liberalen voor integratie zijn. Ook zou men een onvruchtbaar dogmatisch-liberalisme aanhangen, wanneer men zou verdedigen dat een liberaal overal en altijd voor integratie zou moeten zijn. Een dergelijk dogmatisme is in andere opzichten reeds lang verlaten. Wij zijn ook geen voorstanders meer van absolute vrijheid op allerlei gebied. Zouden wij het dan wel aan onze liberale beginselen verplicht zijn bijvoorbeeld een Europees of een wereld-stemrecht volgens het one-man-one-vote-systeem voor te staan, ook als wij weten door 200 mln. Russen of door 500 mln. Indiërs en 700 mln. Chinezen als quantité négligeable te worden beschouwd? Ook bij de aan-de-gang-zijnde Europese integratie wensen wij de eigen identiteit niet te verliezen. De heer Paton noemt trouwens ook geen duidelijk alternatief.

Hij zegt wel dat gelijk stemrecht niet direct kan worden ingevoerd, maar geeft de schuld daarvoor aan de onwillende blanken. Een onduidelijk argument, want door dergelijke verkiezingen zouden de blanken hun politieke macht reeds dadelijk verliezen, terwijl hun economische macht afhankelijk zou worden van de wil van de zwarte regeerder(s).

14. Aan het einde van het artikel (blz. 57) wordt terloops nog even gezegd dat men tijdens de laatste wereldoorlog 'een goed deel van de huidige leidinggevende figuren moest interneren wegens hun actief pro-Duitse verzetsdaden'. Het staat er niet, maar de argeloze lezer zal de Afrikaners nu zien als 'nazi's' in een 'rechts-autoritair' staat. De werkelijkheid is anders. Premier Vorster bijvoorbeeld werd niet beschuldigd van 'actief pro-Duitse verzetsdaden', maar alleen verdacht van anti-Engelse gezindheid, en kwam op grond daarvan in de gevangenis; zijn zaak kwam echter nooit voor de rechter en men heeft ook nooit iets tegen hem bewezen.

Kan men het de Afrikaners kwalijk nemen dat zij anti-Engels waren, als men denkt aan de oorlogen die Engeland tegen hen heeft gevoerd, aan de verwoestingen, concentratiekampen en onschuldige doden (niet-strijdende vrouwen en kinderen), die de laatste Engels-Boeren-oorlog kenmerkten en aan het koloniale bewind daarna? Er waren in Zuid-Afrika ook velen met pro-Duitse sympathieën. Dit is, zeker achteraf, niet goed te keuren. Wij Nederlanders hebben, wanneer men denkt aan wat de laatste jaren is geschreven over de houding van de Nederlanders vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog, echter zeker niet het recht anderen in dit opzicht de les te lezen. De Afrikaners die pro-Duits waren, konden tenminste nog als verontschuldiging aanvoeren 'de vijand van mijn vijand is mijn vriend'. Men bedenke echter wel dat men anti-Engels niet mocht verwarren met pro-Duits en nog minder met pro-nazi.

15. Waarop baseert Alan Paton zijn oordeel (blz. 57) over 'toenemende frustratie door de uitzichtsloze apartheidspolitiek bij de niet-blanke bevolking'? Toch niet op de laatste verkiezingen onder de Bantoes in de Transkei (1968) en onder de kleurlingen (1969), waarbij telkens de meerderheid der kiezers stemde op partijen die het beleid van afzonderlijke ontwikkeling steunen. Evenmin zeker op de samenwerking die in alle delen van Zuid-Afrika wordt gevonden tussen Bantoe-leiders en regering bij de uitvoering van het genoemde beleid.

16. De verhouding tussen Nederland en Zuid-Afrika en die tussen de Nederlandse en Zuidafrikaanse liberalen is niet gediend met eenzijdige en gechargeerde beschouwingen. Juist daarom voelde ik mij verplicht tot het schrijven van deze opmerkingen. Hopelijk kunnen zij reeds leiden tot een meer genuanceerde beoordeling van het Zuidafrikaanse beleid, dan waartoe men door de lezing van het artikel van de heer Hubert zou komen.

Het zou nog beter zijn wanneer eens op objectieve wijze van Nederlands-liberale zijde motivering, beginselen en uitwerking zouden worden belicht van het beleid zoals dat in Zuid-Afrika wordt gevoerd. In het kader van deze opmerkingen is daarvoor geen plaats.

Nadere aandacht is van belang omdat Zuid-Afrika zowel wereldpolitiek als wereld-economisch van enorme betekenis is. Bovendien kan men Zuid-Afrika zien als een soort laboratorium, waar wordt gezocht naar een zo goed mogelijke regeling van de verhoudingen tussen de volkeren van Oost en West, van Noord en Zuid.

Wij moeten, het dient herhaald te worden, er wel voor waken ons te vereenzelvigen met een bepaalde groep, alleen omdat deze het woord 'liberaal' in haar naam voert. Daardoor zouden wij de liberale zaak in Zuid-Afrika slechts schaden, omdat het begrip 'liberaal' ten onrechte nog meer verbonden zou worden aan een bepaalde extreme groep.

Reactie van A. J. B. Hubert

Daar de heer Koornneef Zuid-Afrika bezocht *nadat* hij het bovenstaande stuk had geschreven, wil ik niet uitsluiten dat hij er nu anders over denkt. Ik hoop van wel, maar toch kan ik niet nalaten een aantal punten recht te zetten of van commentaar te voorzien.

De eerste rechtzetting is dat inderdaad toegezegd was dat wij allen konden ontmoeten die wij wilden ontmoeten. Toen in Zuid-Afrika het definitieve reisschema werd uitgereikt bleek daar Alan Paton, die ik genoemd had, niet op voor te komen. Voor het gesprek heb ik toen zelf een afspraak gemaakt. (Hetzelfde geschiedde overigens t.a.v. Ds. Beyers Naudé van het Christelijk Instituut.)

De mededelingen in punt 9 van het artikel van de heer Koornneef moeten wel op een misverstand berusten. De door mij genoemde feitelijke procedure voor het opleggen van huisarrest ontleen ik aan mededelingen van zowel een rechter van het Hooggerechtshof te Bloemfontein als aan een uiteenzetting van de commandant van de Staatsveiligheidspolitie, Generaal Van den Berg.

De kleurlingenverkiezingen van 1969 hebben - anders dan de heer Koornneef meent - het resultaat gehad dat de Arbeiderspartij, die tegen de apartheid is, 23 van de 40 gekozen vertegenwoordigers in de Kleur-

lingenraad bezet. Dat er toch een meerderheid is in die Raad van mensen die de apartheid *als middel* aanvaarden, komt doordat de regering zich het recht heeft voorbehouden naast de 40 gekozenen nog 20 leden te benoemen!

Naast de feitelijke opmerkingen valt er over de andere beschouwingen van de heer Koornneef nog wel iets te zeggen.

Voelt hij zich niet in een wat merkwaardige positie als hij zich bij de verdediging van het Zuidafrikaanse apartheidbestel gedwongen voelt een apologie te schrijven voor lieden die tijdens de Tweede Wereldoorlog de Duitse zijde hebben gekozen? Voorlopig houd ik het maar op 'de vijand van mijn vriend is mijn vijand'.

Voorts wil ik graag tolerant zijn, maar niet tegenover een regime dat - zacht gesproken - de indruk wekt niet met open vizier te strijden. Het misleidende van wetstitels die een andere inhoud doen vermoeden dan in feite het geval is, wordt ook in Zuid-Afrika regelmatig door de oppositie - waaronder nu ook de 'verkrampes' - aangevoerd.

Het onderscheidingsvermogen van de heer Koornneef voor wat betreft liberale of niet-liberale politiek vermag ik niet te beoordelen. Het doet echter wat merkwaardig aan dat de heer Koornneef met kracht beweert dat er buiten de groepering van Paton nog wel meer liberalen zijn - waar hij niet ongelijk in heeft - en vervolgens de door mij genoemde punten, die ook deze mensen beroeren, bagatelliseert. Het is bijvoorbeeld toch wel wat te makkelijk om het openen van brieven af te doen met de mededeling dat de PTT in Zuid-Afrika niet volmaakt is. Over het gemis aan rechtszekerheid in het land zwijgt de heer Koornneef geheel.

Betreffende het liberale alternatief van snelle integratie in Zuid-Afrika zegt de heer Koornneef dat niet alle Zuidafrikaanse liberalen daar voorstander van zijn. Welnu: dan blijkt alleen maar dat de heer Koornneef in het begin van zijn artikel te veel mensen als liberaal heeft omschreven. Als je maar genoeg mensen liberaal noemt, en daarna zegt dat ze ergens tegen zijn, dan valt alles te bewijzen.

De rest van de argumentatie in deze alinea is verhelderend: na eerst verwezen te hebben naar niet-relevante situaties zegt de heer Koornneef - er aan voorbijgaand dat Paton sprak van langzame invoering van een zich uitbreidend gekwalificeerd stemrecht - dat de blanken hun politieke macht reeds dadelijk zouden verliezen. Daar lijkt mij niets onduidelijks meer aan. Terwille van (vermeend) eigenbelang legt de blanke minderheid haar wil op aan de rest van de bevolking, aldus de heer Koornneef.

Naar mijn mening verschillen onze opinies over apartheid helaas zoveel dat het weinig zinvol is daarover een polemiek te beginnen. Laat ik volstaan met op te merken dat de heer Koornneef het pragmatische standpunt huldigt dat de doeleinden van de apartheid zodanig goed

- zijn dat hij de middelen voor lief neemt, terwijl ik van mening ben:
- a. dat het doel helemaal niet zo geweldig is;
 - b. dat het doel zelfs niet bereikt kan worden zonder het land totaal economisch en sociaal te desorganiseren, en
 - c. dat, als een doel alleen met onaanvaardbare middelen als discriminatie bereikt kan worden, er een andere oplossing gezocht moet worden.

Met de opmerking dat Zuid-Afrika geen zwart maar een blank probleem heeft, bedoelde ik te zeggen dat de niet-blanken in Zuid-Afrika zeer wel bereid zijn mede te werken aan een ander beleid dan de apartheid, maar dat een zodanig beleid (bijv. een voorzichtig streven naar integratie) op weerstand bij de blanken zou stuiten. De heer Koornneef schrijft '... daardoor heeft de blanke bevolking het niet makkelijk *gekregen*...'. Ik zou zeggen dat de blanken het zich niet gemakkelijk hebben *gemaakt*.

Betreffende punt 8 kan ik opmerken dat Fischer allang gevangen zat toen de betreffende wet werd gemaakt, en dat er in feite maar één organisatie was waar de wet tegen gebruikt kon worden. Overigens vraag ik me af wat voor bezwaren er zijn tegen een politieke organisatie waarin de diverse bevolkingsgroepen samenwerken.

Wat het doel van de wet is hoeft de heer Koornneef niet uit te leggen, want dat is wel duidelijk. De vraag is of het juist is dat de Regering uitmaakt wie er in welke organisatie aan politiek mag doen.

Het argument 'bescherming van niet-blanken' is de heer Koornneef wellicht vóór zijn reis naar Zuid-Afrika nooit tegengekomen, maar het lijkt mij onwaarschijnlijk dat hij het daar niet heeft gehoord. Wij althans hoorden het regelmatig - ook als argument voor het huwelijksverbod tussen blanken en niet-blanken (wist de heer Koornneef overigens dat er geen huwelijksverbod is tussen de overige bevolkingsgroepen, en wat vindt hij daarvan? Van mij hoeft het niet, het lijkt me alleen zo inconsequent).

Punt 11 maakt alleen maar duidelijk dat de publieke opinie een ernstiger beschuldiging richt tot de Zuidafrikaanse liberalen dan men wel zou denken.

De zin van de opmerking onder 12 ontgaat me. Kan een land niet rechts-autoritair zijn als het Parlement (niet de Regering!) volgens een Engels districtenstelsel is gekozen? Als de bedoeling is te wijzen op de democratische verkiezingsprocedure, dan moet ik er toch op wijzen dat maar weinig Zuidafrikaanse burgers stemrecht hebben. Geïnteresseerden moeten eens nagaan wat er allemaal gebeurd is toen de Nationale Partij-regering het kiesrecht voor kleurlingen uit de wet schrapte. De zaak is te ingewikkeld om hier uiteen te zetten, maar kenmerkte zich o.a. door het uitschakelen van grondwettelijke bevoegdheden van

de rechterlijke macht, door de Regering *benoemde* parlementsleden en een complete constitutionele crisis.

Tenslotte wil ik hier de heer Koornneef opnieuw een vraag voorleggen die ik hem reeds een jaar of wat geleden stelde, en waarop ik toen geen antwoord kreeg:

De Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van de VN is 'onverbrekelijk verbonden' aan het beginselprogramma van de VVD, en uit zijn partijlidmaatschap blijkt dat hij deze verklaring volledig onderschrijft. In de preambule wordt aan alle landen zonder uitzondering gevraagd (ik druk het voorzichtig uit) te streven naar invoering van de punten uit de verklaring.

Hoe brengt hij zijn opinie over de apartheid in overeenstemming met zijn onderschrijven van de Universele Verklaring, als men weet dat er in Zuid-Afrika bijv.

- geen vrijheid is te trouwen met wie men wil,
 - geen volledige vrijheid is in het eigen land te gaan waar men wil,
 - geen gelijk loon is voor gelijke arbeid,
 - geen rechterlijk vonnis nodig is voor langdurige vrijheidsbeperking,
 - geen bevel tot huiszoeking nodig is, etc.
- en er ook geen uitzicht is dat dit zal veranderen?

Wellicht begrijpt de heer Koornneef na zijn reis wat meer van de potentiële frustratie van niet-blanken in Zuid-Afrika nu hij de volgestrekte eentonigheid van een Bantoe-woonwijk als Soweto heeft gezien, waar 600.000 mensen wonen in 60.000 huizen, en waar nauwelijks de voorzieningen zijn die een stad leefbaar maken.

De redactie van Liberaal Reveil is voornemens het laatste nummer van deze jaargang, dat in juni verschijnt, geheel aan Zuid-Afrika te wijden.

Bestuurshervorming universiteiten

Aantekeningen bij de nota-Veringa

P. A. Delvaux

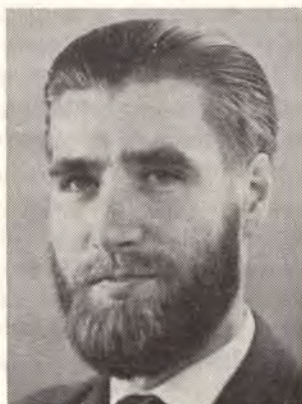
In de discussie over de Nota 'Bestuurshervorming universiteiten en hogescholen', die minister Veringa, mede namens minister Lardinois, aan de Tweede Kamer aangeboden heeft, zijn tot dusverre enkele punten op de achtergrond gebleven, die toch naar mijn mening van algemeen belang kunnen worden geacht, en waarover ik hier graag iets zou willen opmerken.

1. Sprekende over de nieuwe bestuursorganisatie die hem voor ogen staat, zegt de minister (blz. 1 beneden): 'Men kan deze organisatie karakteriseren als een stelsel van representatieve democratie waarin alle geledingen zijn betrokken, welk stelsel is opgebouwd vanuit de basis en is aangepast aan de eigen behoeften van een universitaire gemeenschap'. Ook verderop wordt over de 'interne democratisering' gesproken (blz. 2, rechterkolom).

Als jongelieden de termen democratie, democratisch en democratisering op onjuiste wijze gebruiken, dan is dat niet erg en kan men zich ertoe bepalen hen in het juiste gebruik van deze termen te onderrichten. Als echter 's lands hoogste benoemde ambtsdragers dit onjuiste woordgebruik in officiële stukken overnemen, dan geeft dat reden tot grote bezorgdheid.

De universiteiten en hogescholen zijn onderwijsinstellingen. Een instelling is democratisch naarmate zij onderworpen is aan het gezag van de democratische wetgever, en zij is ondemocratisch naarmate zij zich daaraan onttrekt. Indien de wet bepaalt dat uitsluitend studenten de dienst zullen uitmaken aan de universiteiten en hogescholen, dan is dit democratisch - zij het in strijd met de regels van goed bestuur -; tegenwoordig bepaalt de wet anders, en ook dat is democratisch. Er is niets te democratiseren.

Men kan tegenwerpen, dat de universiteiten en hogescholen niet zozeer instellingen zijn als veeleer gemeenschappen - waarom spreekt men anders van universitaire gemeenschap? -, dat het daarom democratisch is in het kader van de bestuurlijke decentralisatie bepaalde be-

voegdheden te delegeren aan universitaire lichamen, die dan aan soortgelijke criteria zouden moeten voldoen als bijv. een gemeenteraad of een waterschap, en dat uit dien hoofde de minister immers ook over *interne* democratisering spreekt. Daarop moet dan tweeërlei worden geantwoord:

a. De decentralisatie houdt weliswaar in, dat kleinere gemeenschappen zelf beslissen over zaken die in eerste aanleg alleen henzelf aangaan, maar de rijksoverheid behoudt het recht, het daar beslotene naar de wet te toetsen aan het algemeen belang, evenals trouwens ook de minister aan zijn uiteindelijke verantwoordelijkheid voor het wetenschappelijk onderwijs wil vasthouden. Hoe die toetsing geschiedt, is een tweede, maar hier ligt bijv. een van de argumenten voor het instituut van de benoemde burgemeester. Of is de gekozen burgemeester een teken van de verdergaande democratisering der gemeenten?

b. De *universitas magistrorum et scholarium*, waaraan de universiteit haar naam ontleent, was inderdaad in mindere of meerdere mate een leefgemeenschap, in welker onderhoud van buitenaf of door geschonken bezittingen werd voorzien en die zich zelf bestuurde. Niet voor niets vertoonden deze universitates veel gelijkenis met de kloostergemeenschappen. Het was een typisch geprivilegieerd bestaan. Aan deze toestand is een einde gekomen; het is hier niet de plaats uiteen te zetten, hoe en waarom. Slechts zij opgemerkt, dat ook de figuur bestond dat de studenten hun leermeesters althans gedeeltelijk onderhielden; een rest daarvan zijn de Hörgelder aan de Duitse universiteiten. Wel echter moet de vraag worden beantwoord, of de naam *universiteit* nog uitsluitend historisch verklaard moet worden dan wel of deze naam ook heden nog iets zegt, en zo ja, wat. De *universitas magistrorum et scholarium* ontleende haar zin aan haar doelstelling: de overdracht van kennis en de opleiding van de leerling tot meester. Overgebleven is - of behoort althans te zijn - het inzicht, dat de universitaire opleiding een gemeenschappelijke inspanning van docenten en studenten is; de universiteit behoort aan dit inzicht gestalte te geven. De universitaire gemeenschap is evenwel geen leefgemeenschap, zij bedruipt zich niet zelf, noch is zij geprivilegieerd. Naarmate echter de studenten bijdragen in de kosten van het wetenschappelijk onderwijs, kan men stellen dat de universiteit niet alleen van de overheid, maar ook van hen is. Aan de invoering van een integrale studiekostenlening zou men billijk de eis naar dienovereenkomstige medezeggenschap, zo men wil 'democratisering', kunnen verbinden, zeker indien aanzienlijke collegegelden betaald moeten worden.

2. De voorstellen van de minister tasten zijns ondanks de autonomie van de universiteit aan.

Allereerst twee citaten: 'Deze participatie (sc. van alle betrokkenen

in de universitaire taakverrichting) berust op de mondigheid van alle betrokkenen. Onder betrokkenen wordt dan verstaan de leden van het wetenschappelijk corps, bestaande uit hoogleraren, lectoren en wetenschappelijke medewerkers, de wetenschappelijke assistenten, alsmede de leden van het overige personeel en de studenten. Als gedachtenbepaling hierbij geldt, dat in het universitaire onderwijs en de wetenschapsbeoefening slechts sprake is en behoort te zijn van faseverschillen tussen docent en student; de hoogleraar moet immers blijven studeren, de student verricht mede onderzoek' (blz. 2, rechterkolom). 'Wij zijn van mening dat aan geen universitaire geleding op voorhand het recht tot medebeslissen in bestuursorganen van welk niveau dan ook mag worden onthouden. Met geledingen worden de vijf in de universiteit onderscheiden groeperingen bedoeld: de hoogleraren en lectoren, de wetenschappelijke staf, de studenten, het administratief en technisch personeel, alsmede de vertegenwoordigers van de maatschappij' (blz. 3, rechterkolom beneden).

De minister erkent zelf: 'Concrete inhoud kan hieraan eerst in de verdere uitwerking worden gegeven, waarbij rekening wordt gehouden met de plaats, de taak en de verantwoordelijkheid van elke geleding ten aanzien van de onderscheiden facetten van de universitaire opdracht (onderwijs, onderzoek, beheer, en voor de faculteiten der geneeskunde patiëntenzorg). Hieruit vloeit voort dat dit uitgangspunt niet impliceert, dat in elk orgaan alle geledingen steeds in een zelfde mathematische verhouding zijn vertegenwoordigd' (blz. 4, linkerkolom boven). Maar waar hij niet over rept, is de vraag, wat nu eigenlijk het functionele onderscheid is tussen docenten en studenten, en in beginsel ook al was tussen magistri en scholares. De docenten zijn ambtenaren, worden aangesteld en bevorderd op grond van gebleken bekwaamheid en deskundigheid en worden met het oog daarop bij hun aanstelling en bevordering beoordeeld. De overheid mag vertrouwen, dat zij voor hun taak berekend zijn, en kan zeer veel beslissingen al dan niet formeel aan hen delegeren. De studenten laten zich inschrijven om zich bekwaamheid en deskundigheid te verwerven, vertrekken zodra zij zich deze in voldoende mate hebben verworven, en worden met het oog daarop beoordeeld niet bij hun aankomst, maar bij hun vertrek.

De minister stelt zelf: 'Voorop dient te worden gesteld, dat ook bij een ingrijpende bestuurshervorming de overheid, die op grondslag van de desbetreffende wettelijke regeling het universitaire onderwijs nagevoel geheel financiert, de uiteindelijke verantwoordelijkheid voor dit onderwijs blijft dragen, zoals voortvloeit uit het voorschrift in artikel 208 van de Grondwet dat het onderwijs een voorwerp van de aanhoudende zorg der Regering is. Dit impliceert naar onze mening dat niet kan worden ingestemd met een constructie die ertoe zou leiden, dat de autonome universiteit geheel vrij zou worden gelaten in de besteding

van de beschikbaar gestelde gemeenschapsgelden. Dit betekent niet dat de tot op heden beperkte vermogensrechtelijke autonomie der instellingen niet vergroot zou moeten worden. Een zodanige vergroting komt ons metterdaad gewenst voor, maar zij dient in samenhang te worden bekeken met de eisen die moeten worden gesteld aan een deugdelijk en doelmatig universitair bestuur' (blz. 3, linkerkolom). Die uiteindelijke verantwoordelijkheid zal het departement tot meer actieve bemoeienis met de gang van zaken aan de universiteit nopen naarmate de studenten daar meer zeggenschap krijgen. Daargelaten, of zulk een ontwikkeling eerlijk is tegenover de studenten en bevorderlijk is voor de zozeer nagestreefde efficiency van het overheidsapparaat, is het vooral bedenkelijk dat de minister dit aspect in zijn nota zo verwaarloost.

3. Na het voorgaande kan ik kort zijn over 's ministers bedoeling om ook vertegenwoordigers van de maatschappij deel te laten uitmaken van de universiteitsraad. De minister denkt vooral aan afgestudeerden. Of hij niet toch ook denkt aan vertegenwoordigers van maatschappelijke organisaties, vermeldt de nota niet. Ook hier geldt dat naarmate er meer van zulke mensen deelnemen aan de universitaire besluitvorming, de verantwoordelijkheid van de regering zwaarder wordt.

PARLEMENTAIRE GLOSSE

Handelingen Tweede Kamer 1969/1970

blz. 958, linker kolom

De heer Van den Doel (PVDa): De heer Wiegel heeft zoëven om een getal gevraagd nl. 2000 woningen. Nu is hij ineens tevreden met een heel vage uitspraak van de Minister.

De heer Wiegel (VVD): De Minister heeft het zo verwoord, dat ik daar geen teleurstelling over heb.

De heer Van den Doel (PVDa): Dan bent u gauw tevreden.

De heer Wiegel (VVD): In juli of bij de komende begrotingsbehandeling zullen wij wel zien.

De heer Van den Doel (PVDa): Een kinderhand is gauw gevuld.

De heer Joekes (VVD): Ja, Opa!

VVD-rapport Werkgelegenheid

I. INLEIDING

In 1968 heeft de Sociaal Economische Commissie (SEC) van de VVD op voorstel van de werkgroep Sociale- en Loonpolitiek een nota opgesteld over enkele facetten van de werkgelegenheidsproblematiek. Deze nota werd gezonden aan hoofdbestuur en kamerfracties.

Gebleken is inmiddels dat voor deze nota ook in bredere kring belangstelling bestaat. De nota wordt echter niet geheel in de originele tekst in Liberaal Reveil opgenomen, omdat deze werd aangepast aan de thans geldende situatie.

II. ANALYSE VAN HET AANBOD

Het op het eerste gezicht merkwaardige verschijnsel heeft zich voorgedaan, dat in gebieden met een hoog werkloosheidspercentage zich toch moeilijkheden voordoen met de arbeidsvoorziening van de in die streken gevestigde bedrijven. Dit kan een gevolg zijn van de aard van de te vervullen vacatures en het niet aanwezig zijn van vakbekwaam personeel. Dit verschijnsel doet zich echter ook voor in de sector der ongeschoolden. Derhalve rijst de vraag of het geregistreerde aanbod van arbeidskrachten inderdaad wel bestaat uit mensen, die serieus bereid zijn zou gauw mogelijk weer aan de slag te komen, of uit mensen, die niet in staat moeten worden geacht normaal werk te aanvaarden. In het hierna volgende willen wij enkele oorzaken signaleren van de discrepantie tussen arbeidsaanbod en arbeidsvraag in gebieden met een geregistreerd arbeidsoverschot.

Daarbij zullen enkele kanttekeningen worden geplaatst over de invloeden van de te signaleren verschijnselen op de Nederlandse samenleving.

Bij een analyse van de cijfers, gepubliceerd door het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid valt op het grote aantal personen, waarvan het twijfelachtig moet worden geacht of zij zonder meer met passende arbeid in het bedrijfsleven geplaatst kunnen worden.

Deze categorie bestaat uit (uitgedrukt in % van de afhankelijke bevoelingsbevolking):

	mannen	vrouwen
ouder dan 50 jaar:	0.30	0.16
aanvullende werken:	0.07	—
Sociale Werkplaatsen:	0.34	0.08
	—	—
	0.71	0.24
(Totale arbeidsreserve:	1.60	0.78)

(cijfers zijn afgeleid van het maandverslag arbeidsmarkt over juli 1969).

Men kan dus stellen, dat bij de werkloze mannen ruim 40% en bij de vrouwen ruim 31% niet of minder gemakkelijk in het arbeidsproces worden opgenomen. Ondanks het in de laatste maanden dalende cijfer van het aantal werklozen, blijkt het aantal moeilijk plaatsbaren relatief te stijgen.

Aanvaard moet worden, dat verreweg het grootste deel van de bij de Sociale Werkplaatsen tewerkgestelde personen daar blijvend onderdak dienen te vinden. Er vindt wel een zekere doorstroming plaats naar het vrije bedrijfsleven, doch de daardoor opengevallen plaatsen worden weer door nieuwe minder valide of onaangepaste krachten aangevuld. Het tewerkstellen van werklozen op z.g. aanvullende werken ziet de SEC als een uiterste maatregel. Betwijfeld moet worden of deze benadering van het probleem veel nut heeft. Vaak zijn de arbeidsprestaties op GSW-werken laag.¹ Het is de mening van de SEC, dat met het uitgeven van aanvullend werk met de grootste voorzichtigheid gehandeld moet worden. Zowel de noodzaak van het uit te voeren project als het streekbelang, alsook de mogelijkheid van een aantal werkloze arbeidskrachten zinvol aan het werk te helpen, moet daarbij vaststaan.

Het probleem van de werkloosheid onder ouderen is vrij complex. Velen boven 50 jaar zullen moeilijkheden ondervinden om weer aan de slag te komen. Men denke bijv. eens aan de administratieve en agrarische sector. In een afzonderlijke paragraaf zal hierop nader worden ingegaan.

Zoals reeds eerder gesteld, bevindt zich onder de geregistreerde arbeidsreserve een aantal personen, die op verschillende gronden weigeren werk te aanvaarden, hoewel zij dat feitelijk wel dienen te doen. De problemen rond deze groep zullen eveneens in een afzonderlijke paragraaf worden besproken.

Samenvattend kan de conclusie worden getrokken, dat het werkelijke

1. Het is opmerkelijk, dat in een aantal gevallen mensen, die aanvankelijk geen passend werk wensten te aanvaarden, bij aanzegging van tewerkstelling op cultuur-technische werken in GSW-verband, plotseling wél hun passend werk aanvaarden of vinden.

aanbod momenteel kleiner is dan de cijfers zouden doen vermoeden. Bovendien kan men aan de hand van uitsluitend het aantal het probleem van de werkloosheid niet benaderen. Het gaat hierbij, naar de mening van de SEC, nu vooral om de reële plaatsbaarheid van het aanbod. Niet alleen vraagt men mensen, die over een bepaalde vakbekwaamheid beschikken, maar ook is er vraag naar mensen, die bereid en in staat zijn om in het samenwerkingsverband binnen een onderneming hun taak te vervullen. Zo kan het dus zijn, dat ongeschoolden op grond van deze eis moeilijk plaatsbaar blijken te zijn. Bij analyse per geval blijkt vaak, dat het ontbreken van kwaliteit - zowel naar vakbekwaamheid als naar karaktereigenschappen - de grootste handicap voor de werkzoekende man of vrouw is.

Op grond van de hierboven weergegeven feitelijkheden moeten de tot nu toe gepubliceerde cijfers over de arbeidsreserve met enige reserve bekeken worden. Nuttig lijkt het na te gaan welke maatregelen genomen zouden kunnen worden om de kwaliteit van het aanbod te verbeteren.

III. DE OUDERE WERKZOEKENDE

Ondanks de waardevolle maatregelen, die getroffen kunnen worden ten behoeve van hen die werkloos zijn geworden, blijft voor de oudere werkloze de klap het hardste aankomen. De kans, dat hij of zij weer aan de slag komt, moet voor handarbeiders in het huidige maatschappijbeeld nog redelijk worden geacht, voor bepaalde categorieën van administratief personeel, en vooral in het midden- en lagere kader daarvan, zijn de plaatsingsmogelijkheden gering.

Voor wat betreft de tewerkstelling van handarbeiders stellen sommige bedrijven grenzen aan de leeftijd van de nieuw aan te nemen arbeidskrachten, omdat door de aard van de te verrichten werkzaamheden bepaalde fysieke eisen moeten worden gesteld. Daarnaast zijn er bedrijven, die er weinig voor voelen ouderen in dienst te nemen, omdat zij een zekere angst hebben voor de verhoogde ziektekans. Omdat ouderen bóven 50 jaar vaak wel iets mankeren, is het afkeuringspercentage bij de medische keuring ook hoger dan bij jongeren. Maar niet alleen de grotere ziektekans is een handicap, evenzo het feit van een lagere (of dalende) arbeidsprestatie is een motief, waarom ouderen moeilijk aangenomen worden. Voornamelijk in de administratieve sector (waar veel oudere werklozen toe behoren) acht men het een bezwaar ouderen, die vroeger een zekere verantwoordelijkheid gedragen hebben, in een lagere functie te herplaatsen. De kans is dan bovendien groot, dat deze oudere zich niet kan schikken in zijn nieuwe functie, werkende tussen jongere - meestal beter opgeleide - arbeidskrachten.

Onder de groep oudere werkzoekenden bevindt zich tevens een aan-

tal 'vroeg oude' mannen en vrouwen. Een pensioengerechtigde leeftijd van 65 jaar is betrekkelijk willekeurig gekozen. Hoewel de Nederlander ouder wordt dan vroeger, is het toch zo, dat er een aantal onder hen is, dat jonger had moeten worden gepensioneerd. Bij sommige functies (voornamelijk bij de overheid) kent men het begrip 'slijtende' beroepen die een lagere pensioengerechtigde leeftijd kennen. Bij de beoordeling van de mogelijkheid tot tewerkstelling van een oudere werkzoekende zal daarom het arbeidsverleden ten volle in aanmerking moeten worden genomen. De vraag moet dan gesteld worden of de bepalingen vervat in de sociale wetgeving voldoende zijn om deze categorie mensen daadwerkelijk te helpen.

De SEC is van mening, dat het niet mogelijk is deze mensen met algemeen geldende wettelijke en andere maatregelen, bijvoorbeeld via de Werkloosheidswetten (ww en wwv) en de Bijstandswet te helpen. Men zou voor de oudere werknemer, die - lichamenlijk of mentaal - menselijkerwijze geen kans meer maakt ooit aan de slag te komen, een vervroegde pensioenregeling moeten kunnen treffen. Helaas is dit niet mogelijk omdat de kosten van een dergelijke voorziening economisch niet verantwoord zijn. Een en ander kan slechts op verantwoorde wijze geschieden op individuele basis. Dit is alleen mogelijk door het aan de verschillende ondernemingen over te laten, omdat bij een individuele toepassing van een vervroegde pensioenregeling op nationale basis, een uitgebreid en moeilijk te normeren controle-apparaat zou moeten worden ingesteld.

Overigens moet bij een beschouwing van dit probleem toch ook rekening worden gehouden met de invloed, die uitgaat van de versnelde mechanisering en automatisering van het bedrijfsleven. Bij de toenemende ingewikkeldheid van de technische voorzieningen zal de vraag naar geschoolde vaklieden toenemen. De (on)geschoolden, die gezien hun leeftijd niet meer voor herscholing in aanmerking komen, lopen daarbij in toenemende mate de kans buitenspel te komen staan. Overheid en bedrijfsleven tezamen zullen daarom in toenemende mate aandacht moeten schenken aan het probleem van de opvang van buiten het arbeidsproces geraakte ouderen. Niet vergeten mag worden dat soortgelijke problemen spelen bij de kleine zelfstandigen.

IV. HET NIET REËLE AANBOD

Het euvel van het niet willen aanvaarden van in alle redelijkheid passend te achten werk is moeilijk te kwantificeren. Bijna in geen enkel geval zijn de omstandigheden vergelijkbaar. Wel lijkt het een bepaald niet overdreven schatting, dat het hierbij gaat om 5% van het totaal aantal werklozen in Nederland. Notoire werkweigeraars zijn er weinig.

Men maakt vaak 'gebruik' van de mogelijkheden, die de Werkloosheidswet of de Wet Werkloosheidsvoorziening biedt om bijv. werkzaamheden ten behoeve van het eigen gezin te verrichten (intensievere bewerking van de grond - verbetering van de eigen woning). Van het standpunt van betrokkene uit redenerend is een dergelijk 'gebruik' van de ww en de wwv wel begrijpelijk, uit sociaal oogpunt moet deze houding in het algemeen veroordeeld worden. Nu gaat het hierbij niet alleen om misbruik van een betrekkelijk kleine groep, maar ook om de nevenwerking, die dit ten onrechte uitkering genieten uitoefent op de werkenden.

Wanneer een man of vrouw ten onrechte 'in de ww of wwv loopt', dan zegt de omgeving: 'Als dat zo maar kan, dan ga ik dat ook proberen'. En: 'Die hele sociale wetgeving deugt niet'. Dat is de geestelijke infectie die van de 'misbruikers' uitgaat op de anderen.

Lager loon behoeft voor de werknemer geen verontschuldiging te vormen overigens passend werk te aanvaarden. De Sociale Verzekeringsraad heeft een garantieregeling in het leven geroepen, die hierop neerkomt, dat de uitkering ingevolge de Werkloosheidswet van een werknemer gebaseerd op een (hoger) loon, voor een bepaalde periode wordt gegarandeerd wanneer men werk aanvaardt tegen een lagere beloning. Deze maatregel zal er zeker toe bijdragen een groter aantal personen dan vroeger weer in het arbeidsproces terug te voeren.

Ook heeft de Minister advies gevraagd aan de SER de consequenties te bezien om bij het aanvaarden van een lager gehonoreerde werkkring een garantie te geven uit het ww-fonds tot een maximum van de geldende ww-uitkeringen en voor de in de ww vastgestelde uitkeringstermijn (max. 26 weken). De SER is van mening dat ook deze maatregel het snel aanvaarden van een nieuwe werkkring zal bevorderen en hoopt daarom dat de SER en de Minister spoedig volgens deze zienswijze tot een uitspraak zullen komen.

De wisselingen in vraag en aanbod op de arbeidsmarkt oefenen vaak grote invloed uit op het loonpeil. Naar beneden is de loonhoogte a.h.w. afgegrendeld door de per CAO geregelde lonen en door het wettelijk vastgestelde minimumloon. Als de werknemer aan de ene kant wil profiteren van de loonvoordelen ten gevolge van een spanning op de arbeidsmarkt (door conjuncturele dan wel structurele invloeden), zal hij de consequenties van een gewijzigde arbeidsmarkt dienen te aanvaarden. Met andere woorden: een tijdelijk verdiend hoog loon, ten gevolge van buitengewone omstandigheden mag geen reden zijn om lager gehonoreerd - maar overigens passend - werk niet te aanvaarden.

Het komt nog wel eens voor, dat de door het Arbeidsbureau naar een nieuwe werkgever gezonden werkloze een houding aanneemt van grote onverschilligheid en zeer geringe interesse. Het is voor de werkgever duidelijk, dat hij juist deze man niet moet aannemen. In zo'n geval is

het van groot belang, dat door de werkgever duidelijk wordt aangegeven om welke reden de betrokkene niet werd aangenomen. De directeur van het GAB, gehoord de kleine adviescommissie, zal dan aan de Bedrijfsvereniging *kunnen* adviseren de uitkering te beëindigen.

Ook een werknemer, die na bemiddeling tijdens de proeftijd ontslagen wordt door duidelijk gebleken onwilligheid, moet geacht worden geen passende arbeid te hebben willen aanvaarden, met daarna onmiddellijke intrekking van de uitkering volgens de ww.

Als passend werk moet volgens de richtlijnen ook aangemerkt worden de werkkring, die op ten hoogste een uur reizen van de woonplaats vervuld kan worden. In deze tijd met over het algemeen goede vervoersmogelijkheden, moet een uur reizen van huis naar werk sociaal aanvaardbaar worden geacht. Waar het om gaat bij de uitvoering van de ww en de w w v is een goed sluitend samenspel tussen de betrokken instanties.

Het GAB dient te beschikken over goede gegevens over de werkgelegenheidsmogelijkheden. Het is de taak van de werkgevers het GAB duidelijk te informeren over hun onmiddellijke en toekomstige arbeidsbehoefte, zowel kwantitatief als kwalitatief. Het GAB dient van dag tot dag te weten waar en welke vacatures er zijn. Zodoende kan het GAB direct de werkzoekende naar een nieuwe werkgever verwijzen en kan snel worden vastgesteld of het hierbij gaat om een werkelijk serieus werkzoekende. De directeuren van de GAB's moeten met steun uit Den Haag en met medewerking van de Commissie van Advies een ferme houding durven aannemen tegen personen die zich duidelijk onwillig opstellen ten aanzien van redelijk te noemen mogelijkheden voor passend werk. Een snellere informatie tussen de schakels: Werkgever - Directeur Arbeidsbureau - Bedrijfsvereniging of Sociale Dienst van de Gemeente - en het prompte reageren van deze instanties op mededelingen 'niet bereid passende arbeid te aanvaarden', kan mede bijdragen tot het beteugelen van misstanden. Het is zonder meer duidelijk dat de GAB's goed geëquipeerd dienen te zijn om hun steeds meer omvattende taken naar behoren te kunnen vervullen.

Bij de personeelsopzetting van de GAB's speelt niet alleen de kwantiteit maar zeker ook de kwaliteit van de verschillende functionarissen een rol.

Het is duidelijk, dat indien er tussen een werkloze werknemer en het GAB verschil van mening bestaat over de interpretatie van het begrip 'passend werk', op het GAB de verplichting rust de betrokkene niet in het onzekere te laten omtrent de maatregelen, die tegen hem genomen kunnen worden. De betrokkene moet voorbereid zijn en weten welke consequenties zijn houding kan hebben en daardoor de gelegenheid krijgen zijn aanvankelijk ingenomen standpunt te herzien.

De SEC ontveinst zich niet, dat het optreden tegen mensen die mis-

bruik maken van de sociale wetgeving geen bijzonder grote invloed zal hebben op het werkloosheidscijfer. Dat zij toch meent, dat er op korte termijn tegen misstanden op dit gebied moet worden opgetreden, is omdat het gesignaleerde euvel een olievlekwerking heeft en daarnaast het Werkloosheidsfonds en de schatkist jaarlijks miljoenen guldens kost.

Tenslotte is de SEC van mening dat pogingen om duidelijk werkschuw en aan het werk te brengen, krachtig gesteund moeten worden. Met name schijnen experimenten door de gemeentelijke sociale dienst in de Haagse plantsoendienst succesvol te verlopen.

V. HET VERBAND TUSSEN DE WETTEN

Wanneer een werknemer werkloos is geworden kan hij via de Bedrijfsvereniging een beroep doen op een uitkering - eerst uit het wachtgeldfonds, daarna uit het werkloosheidsfonds. Daarbij geldt de verplichting, dat hij als werkzoekende staat ingeschreven bij het GAB. Indien een uitkering uit hoofde van de Werkloosheidswet wordt geweigerd, kan de betrokkene een beroep doen op de Wet Werkloosheidsvoorziening (wwv) waarbij een andere procedure is voorgeschreven dan bij de ww. Ook hier geldt de verplichting als werkzoekende bij het GAB ingeschreven te staan. Indien er echter bij het GAB bezwaren tegen deze inschrijving bestaan (o.m. door het niet aanvaarden van passend werk), worden deze bezwaren bij de wwv beoordeeld door een aparte adviescommissie. De mogelijkheid bestaat, dat in sommige gemeenten waar de binding tussen gemeentelijke overheid met zijn ambtenaren en de burgerij sterk is, het weigeren van een uitkering vrij snel in het persoonlijke vlak getrokken wordt. Dit wordt nog versterkt door de huidige samenstelling van de Commissies Werkloosheidsvoorziening, die over de toekenning van de uitkering moeten beslissen: een vertegenwoordiger van het gemeentebestuur, drie vertegenwoordigers van de vakverenigingen, de rijksconsulent (adviseur van sociale zaken) en de directeur van het GAB. Geen zitting hebben dus vertegenwoordigers van werkgevers en middenstand. Waar het hier gaat om oplossingen te zoeken voor verstoringen in de arbeidsverhoudingen zullen daarbij zeker de vertegenwoordigers van de werkgevers niet mogen ontbreken. Logisch lijkt deze commissie samen te stellen uit:

- een vertegenwoordiger van het gemeentebestuur,
- de directeur van het GAB,
- de rijksconsulent,
- een vertegenwoordiger van de vakvereniging,
- een vertegenwoordiger van de werkgevers.

Teneinde een grotere eenheid in beleid te bereiken, zou voor de

kleinere gemeenten een boven-gemeentelijk samenwerkingsorgaan in het leven moeten worden geroepen. Daarbij zou kunnen worden uitgegaan van dezelfde rayons, waarin thans de Gewestelijke Arbeidsbureaus zijn ingedeeld.

Bij het wwv komen de gevallen in eerste aanleg bij een adviescommissie, de uiteindelijke beslissing is aan het College van B. en W. voorbehouden. Het adviseren ten aanzien van de wwv zou door een commissie van het boven-gemeentelijk samenwerkingsorgaan kunnen geschieden.

Een derde mogelijkheid, die voor de werkloze werknemer openstaat, wanneer de uitkeringen uit de ww en de wwv geweigerd resp. beëindigd worden, is een beroep te doen op de Bijstandswet.

Op grond van artikel 11 van deze Wet is in het leven geroepen de Rijksgroepsregeling werklozen.

De uitvoering hiervan is overgelaten aan de gemeentebesturen, die zich daarbij kunnen laten adviseren door een commissie bestaande uit:

- een vertegenwoordiger van het gemeentebestuur (tevens voorzitter),
- de directeur van het GAB,
- het hoofd van het Provinciaal Bureau van het Ministerie voor Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk,
- drie vertegenwoordigers van de werknemers,
- als secretaris treedt op een gemeente-ambtenaar.

Het komt de SEC ook wenselijk voor, dat ook hier een vertegenwoordiger van de werkgevers deel van deze adviescommissie uitmaakt en dat de werknemers-vertegenwoordiging daarmee 'in evenwicht' wordt gebracht.

Overigens zijn de eisen, waaraan men moet voldoen om voor uitkering volgens de Rijksgroepregeling werklozen in aanmerking te komen praktisch dezelfde als bij de Wet Werkloosheidsvoorziening (o.m. bereid zijn passende arbeid te aanvaarden en ingeschreven zijn als werkzoekende bij het Arbeidsbureau). Het grote verschil tussen beide wetten ligt bij de bepaling van de grootte van de uitkering. Bij de wwv gaat men uit van 75% (of minder) van het laatstgenoten loon (met een maximum-uitkering gebaseerd op een dagloon van f 83,—) + 6% vakantietoeslag. Bij de Rijksgroepregeling gaat men uit van periodiek door de Minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk vastgestelde bedragen, die niet van het oorspronkelijke loon zijn afgeleid. Bovendien wordt bij het vaststellen van deze uitkering rekening gehouden met de verdiensten van de echtgenote. In de praktijk blijkt, dat er van deze Rijksgroepregeling door ex-wwv-trekkers betrekkelijk weinig gebruik wordt gemaakt.

Het zijn vooral mensen, die geen duidelijk arbeidsverleden hebben, die een uitkering genieten, maar overigens wel tot de arbeidsreserve dienen te worden gerekend.

De vraag kan gesteld worden, waarom er bij de uitkeringen, die de Overheid verstrekt aan diegenen die werkloos zijn geworden, zo'n ingewikkelde procedure gevolgd dient te worden. Met name meent de SEC dat de uitvoering van de Werkloosheidswet en de Wet Werkloosheidsvoorziening in één hand zou kunnen worden ondergebracht. Immers de beoordeling vindt voor de Werkloosheidswet plaats door de Bedrijfsvereniging. Na verloop van 26 weken zou men eenvoudig (het gaat nog steeds om dezelfde werkloze) de uitkering kunnen vermindere van 80% tot 75% voor de daarna volgende twee jaar. De noodzaak om na 26 weken uitkeringen uit het Wachtgeldfonds van de BV en daarna uit het Werkloosheidsfonds, de hierna volgende uitkeringen ex Wet Werkloosheidsvoorziening naar gemeentelijke instanties over te hevelen is nauwelijks aanwezig. Voor beide wetten geldt de bepaling dat betrokkene als werkzoekende ingeschreven dient te staan bij een GAB.

De noodzaak om de wwv door de gemeenten te laten uitvoeren spreekt ook te minder, omdat de gemeenten de uitkering voor 100% van het Rijk vergoed krijgen. Evengoed kunnen de betalingen dus worden verzorgd door het orgaan, dat in de aanvang met de uitkeringen ingevolge de ww is belast.

De minister heeft deze suggestie van de hand gewezen, waarschijnlijk omdat de uitkeringen ingevolge de ww worden gefinancierd door het bedrijfsleven en de wwv-uitkeringen uit de rijksmiddelen worden voldaan. Dit argument komt de commissie niet doorslaggevend voor en wel, omdat de uitkeringen uit het Werkloosheidsfonds ook al gedeeltelijk uit 's Rijks kas komen. De commissie ziet echter het volgende voordeel in een verzorging van de uitkeringen ingevolge de ww namelijk dat een doublure van behandeling wordt voorkomen. Door de behandeling van het geval voor de ww is de uitkeringsgerechtigde ingevolge de wwv reeds bekend bij het GAB en de beambten der bedrijfsvereniging, die de betrokkene een half jaar hebben gevolgd en, bij juiste behandeling van het geval, hebben gecontroleerd.

Hoewel dit het kader van deze nota verre te buiten gaat - de reorganisatie van de sociale verzekering is toch hier niet aan de orde - zou te overwegen zijn de uitvoering van ww en wwv c.q. de Rijksgroepregelingen in handen te leggen van één uitvoeringsorgaan, waardoor de eenheid in uitvoering bevorderd wordt.

Voorts is de SEC van mening dat er in de uitkeringen een zekere differentiatie dient te worden toegepast. Met name hebben de leden zich afgevraagd of het niet wenselijk zou zijn aan jeugdige werklozen, die nog in het ouderlijk huis verblijven, een (lagere) uitkering te verstrekken zoals deze oorspronkelijk van kracht was.² Aan kinderen, die pas

2. Tijdens de debatten in de Tweede Kamer over de Wet tot invoering van het

de school hebben verlaten en die dus geen beroep kunnen doen op de ww of wvw (omdat ze nog niet eerder in loondienst zijn geweest), maar wel op de Algemene Bijstandswet (Rijksgroepregeling Werklozen) zou men in geen geval méér dan de werkelijke kosten van verzorging moeten uitkeren.

Over de noodzaak van een dergelijke uitkering bestaat zelfs twijfel. De SEC meent, dat alleen in duidelijke sociale noodgevallen een uitkering aan schoolverlaters zou moeten worden gegeven.

Reeds heeft de Staatssecretaris van CRM onlangs een circulaire doen uitgaan, waarbij hij stelt, dat geen uitkeringen aan schoolverlaters mogen worden verstrekt vóór 1 oktober. Voor de betreffende jongeman of vrouw ontvangt de verzorger tot 1 oktober nog kinderbijslag en bestaat er nog recht op kinderaftrek. Daarnaast kan in het huidige tijdsbestel in overweging worden genomen, dat iedere jongen en meisje tijdelijk aan de slag kan komen als vakantiewerker. Een beroep op de sociale wetgeving is dan ook niet nodig, het kostgeld wordt op deze manier zelf verdiend.

Ook ten aanzien van de tewerkstelling van jeugdig personeel zal, conform een reeds eerder door het liberale Tweede Kamerlid Rietkerk gedane suggestie, het tot nu toe ingenomen standpunt moeten worden gewijzigd. Men aanvaardt wel dat dienstplichtigen soms ver van de eigen woonplaats geleverd worden. Op grond hiervan vindt de SEC het verantwoord, dat door jeugdigen van 19 jaar en ouder, die ongehuwd zijn, werk in geheel Nederland aanvaard wordt. Uiteraard moeten daarbij wel de nodige waarborgen gegeven worden voor een redelijke huisvesting en moet er een mogelijkheid zijn dat het vrije weekend thuis wordt doorgebracht.

VI. DE ANALYSE VAN DE VRAAG

Als basis voor een blijvende werkgelegenheid, die zowel in kwalitatief als in kwantitatief opzicht in evenwicht is met de beschikbare arbeidskracht komt de SEC een planning op middel-lange en lange termijn gewent voor.

Deze planning ontbreekt momenteel nagenoeg; over de ontwikkeling van de arbeidsmarktsituatie zijn te weinig gegevens bekend om daar een verantwoord beleid op te bouwen.

Nodig is:

a. een inzicht in de ontwikkeling van het aantal arbeidsplaatsen in de diverse sectoren van het bedrijfsleven,

minimum dagloon in de ww heeft de heer Rietkerk (vvd) met klem deze gedachten over differentiatie in de uitkeringen verdedigd. Mede daarom heeft de fractie van de vvd tegen het wetsontwerp gestemd.

b. een inzicht in de reële behoeften van het bedrijfsleven en de overheid in de bezetting en de verschuiving van functies.

Verwacht mag worden, dat - zeker op wat langere termijn gezien - de werkgelegenheid in de agrarische sector nog verder zal afnemen en die in de dienstensector zal toenemen. Verwacht moet worden, dat zeer velen zullen moeten overgaan van de primaire sector (landbouw) naar de secundaire sector (industrie) en van de primaire en secundaire naar de tertiaire sector (dienstverlening). Het is duidelijk, dat in de toekomst bepaald niet volstaan zal kunnen worden met het kwantificeren van de arbeidsplaatsen, maar dat de beschikbare kennis en vakbekwaamheid een steeds grotere rol gaan spelen.

Er bestaat daarom behoefte aan een instantie die de activiteiten om te voldoen aan deze vooral kwalitatieve vraag, zal kunnen coördineren. De SEC juicht daarom de instelling van de Raad voor de Arbeidsmarkt toe.

Daarbij is zij van mening, dat het Ministerie van Sociale Zaken en Volksgezondheid en het Centraal Planbureau de instanties zullen moeten zijn die respectievelijk de benodigde gegevens verzamelen en de behoeften interpreteren.

De planning van de werkgelegenheid en de adequate bezetting van de arbeidsplaatsen zal een grote mate van flexibiliteit dienen te bezitten. De trend van bepaalde ontwikkelingen is doorgaans wel te voorzien, maar het tempo waarin deze ontwikkelingen zich zullen gaan voltrekken is vaak moeilijk te schatten.

Aan de eis van een grote mate van flexibiliteit zullen ook de werknemers hun bijdrage moeten leveren. Dat zal moeten gebeuren door hun mobiliteit te vergroten.

Niet alleen zal men bereid moeten zijn en derhalve voorbereid moeten worden op de kans over grotere afstand naar het werk toe te gaan, maar vooral moet er de bereidheid zijn van functie te veranderen. Beide begrippen - geografische en functionele - zullen mobiliteit in de toekomst ten gevolge van de snelle technologische ontwikkelingen een grote rol gaan spelen. Dit zal een grote mentale aanpassing vragen, waarin behalve de werker zelve, ook zijn gezin betrokken dient te worden!

Verder zullen er ten behoeve van de werknemer een aantal nadere voorzieningen getroffen dienen te worden ten aanzien van verkregen pensioenrechten, jarentoeslag, bedrijfswoning en winstuitkeringen.

De werknemer mag voor de gewenste verplaatsingen geen nadeel ondervinden.

Ten gevolge van de zich in steeds sneller tempo voltrekkende economische en technische ontwikkelingen, wordt de beroepsopleiding - inclusief her- en omscholingsactiviteiten - één van de belangrijkste pijlers van het werkgelegenheidsbeleid. Alleen op basis van een planning op

middel-lange en lange termijn kunnen voor dit gewenste onderwijs met succes voorzieningen worden getroffen.

Bij de versnelling in de te verwachten ontwikkelingen op economisch en technisch gebied, is het gewenst dat de situatie op de arbeidsmarkt niet alleen vanuit nationaal standpunt wordt beschouwd. De werkgelegenheidsproblematiek vraagt in steeds sterkere mate een internationale benadering. Reeds nu is het duidelijk hoe de economische ontwikkelingen binnen de landen van de EEG met elkaar vervlochten zijn; dit zelfde geldt voor de werkgelegenheid.

Ook hier is coördinatie gewenst en men kan de vraag stellen in hoeverre een Europese Raad voor de Arbeidsmarkt daarbij een nuttig instrument kan zijn.

VII. BUITENLANDSE ARBEIDSKRACHTEN

De SEC acht het voor de economische groei van Nederland noodzakelijk dat op die arbeidsplaatsen waar geen Nederlandse arbeidskrachten beschikbaar zijn, buitenlanders worden geplaatst. Ook hierbij kan een flexibel opgezette planning van tevoren de behoefte aangeven.

De Regering is dan in staat met een nog grotere voortvarendheid met nog andere landen die een arbeidsoverschot hebben, verdragen te sluiten waarin o.m. het tijdelijk karakter van de tewerkstelling kan worden vastgelegd.

PARLEMENTAIRE GLOSSE

Handelingen Tweede Kamer 1969/1970
blz. 371

De heer Biesheuvel (ARP): ... Thans wil ik nog een enkele opmerking maken over enkele andere punten. Hetgeen ten aanzien van de landbouw door Minister Geertsema is gezegd ...

De heer Geertsema (VVD): Sinds wanneer 'Minister Geertsema'?

De heer Biesheuvel (ARP): Ik bedoelde te zeggen 'de heer Geertsema'. Ik heb dan toch wel eens eerder gedacht aan de heer Geertsema als minister. Dat 'minister' komt ergens vandaan.

De heer Geertsema (VVD): Freud.

Medewerkers in vogelvlucht

Ir. H. Koornneef (geboren 20 mei 1913) studeerde (na HBS-B) aan de Landbouwhogeschool te Wageningen (diploma landb. ingenieur in 1937). Vervulde verschillende ambtelijke functies op landbouw-technisch en -economisch gebied; exploiteert daarnaast thans een familieboerderij.

Werkte mee aan de opvolgende liberale groeperingen, te beginnen met de Jong-Liberalen; was secretaris en is thans onder-voorzitter van de afdeling Groningen V.V.D.

Stelde in zijn school- en studie-tijd veel belang in Zuid-Afrika; was o.a. lid HB Diets Studenten Verbond. Tot de slotsom gekomen dat de in de jaren '60 opgekomen agitatie tegen Zuid-Afrika ongerechtvaardigd was, sloot hij zich aan bij de Ned. Zuid-Afrikaanse Werkgemeenschap, waarvan hij thans DB-lid is.

P. A. Delvaux werd in 1931 geboren in Recklinghausen (Dld.). Hij volgde gymnasium onderwijs te Keulen en Maastricht en deed in 1952 eindexamen. Studeerde in Utrecht, Berlijn en Tübingen. Legde in 1959 in Utrecht het doctoraal examen af met Duitse taal- en letterkunde als hoofdvak en nieuwe geschiedenis en vergelijkende Indogermaanse taalwetenschap als bijvakken. Was van 1957 tot 1960 assistent en in het schooljaar 1959/60 daarnaast leraar VHMO. Is sinds 1960 lid van de wetenschappelijke staf bij de Duitse taal- en letterkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht, thans als wetenschappelijk hoofdmedewerker.

N.V. W. A. HOEK's

**MACHINE- EN ZUURSTOFFFABRIEK
SCHIEDAM**

HAVENSTRAAT 19 - TELEFOON (010) 69061

H.D. COMPRESSOREN

**APPARATEN VOOR
AUTOGENE
METAALBEWERKING**

ZUURSTOF

STIKSTOF

GECOMPRIMEERDE LUCHT

Zojuist verschenen de tweede druk van

**PER SLOT VAN REKENING
ZES ONDERNEMERS OVER HUN LEVENSWERK**

*door A. C. W. van der Vet (redacteur Algemeen Dagblad)
met een woord vooraf door prof. dr. P. J. Bouman*

In dit boek schetst Van der Vet de portretten van zes belangrijke Nederlandse ondernemers, t.w.

**WILLEM BRUYNZEEL
HUUB VAN DOORNE
ALBERT HEIJN
PIJL KROESE
JOHANNES MEYNEN
HELMICH WEIDEMA**

Met betrokkenen werden - op basis van een zeer uitvoerige, voor ieder der ondervraagden identieke, vragenlijst - een aantal lange en vaak zeer lange gesprekken gevoerd. In de meeste gevallen volgde daarop nog een schriftelijke gedachtenwisseling. Ook bestudeerde de schrijver lezingen en redevoeringen die de geïnterviewden in de loop der jaren hadden gehouden, artikelen die zij hadden gepubliceerd etc. Tenslotte werd gepoogd een indruk te krijgen van het bedrijf van de geïnterviewden. Het aldus verkregen materiaal werd door de schrijver beschouwd als grondstof, die vrij werd bewerkt.

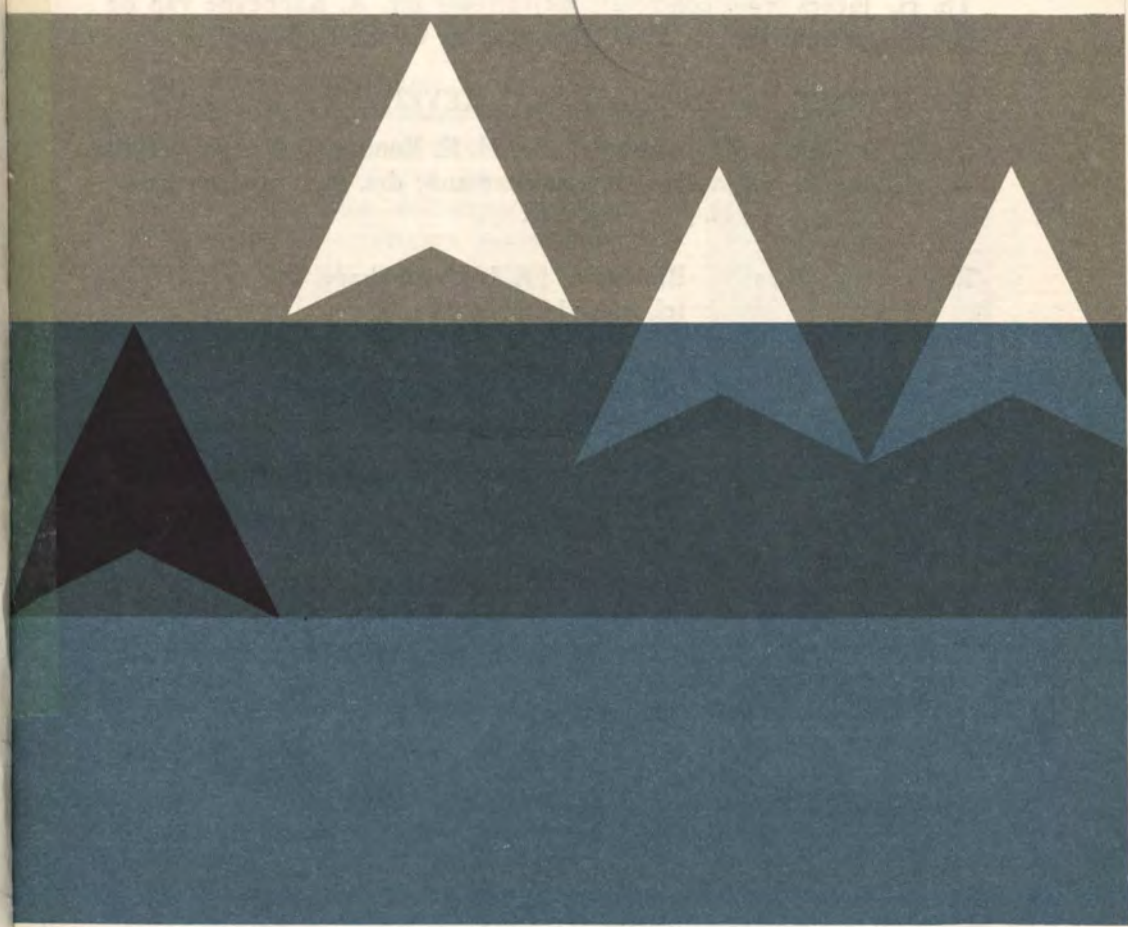
Uitgangspunt waren vragen als: Wat drijft mensen als de hier geschetsten tot ondernemen? Zien zij hun onderneming als doel op zichzelf of als onderdeel van de samenleving? Hoe staan zij tegenover inspraak, medezeggenschap etc.? Hoe denken zij zelf over het „imago” dat de ondernemer in ons land heeft? Hoe waardenen zij het beginsel van macht?

182 blz. / f 9,90 / verkrijgbaar in de boekhandel

**nijgh & van ditmar
rotterdam / 's gravenhage**

INT. INSTITUUT
SOC. GESCHIEDENIS
AMSTERDAM

Liberaal reveil

Referendum en volksinitiatief
Onderwijs en Massacommunicatie
Cuba
Cals-Donner - tussenbalans
Frankrijk op de tweesprong
Deskundig en begrijpelijk

**DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN**

12e jaargang nr. 5 - mei 1970

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); mejuffrouw mr. A. Kappeyne van de Copello (secretaris); mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

drs. L. D. Oosterveld (secretaris); mr. H. E. Koning (penningmeester);
W. Altink; H. H. Jacobse; F. Lauxtermann; drs. A. Szasz; mevrouw
mr. E. Veder-Smit; H. J. L. Vonhoff.

Redactie-adres: Binnenhof 1A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,50 per jaar; studenten-
abonnement: f 10,- per jaar; losse nummers
f 3,25.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Referendum en volksinitiatief - P. L. Offerhaus	129
Onderwijs en massacommunicatie - dr. K. van Dijk	134
De Cubaanse comités ter verdediging van de revolutie - mr. Floris Recourt	145
Cals-Donner: tussenbalans - H. Wiegel	148
Frankrijk op de tweesprong: presidentiële of parlementaire democratie - H. Vrind	163
Deskundig en begrijpelijk. - H. Wiegel	168
Medewerkers in vogelvlucht	171

Referendum en volksinitiatief

P. L. Offerhaus

Tijdens het partijcongres gewijd aan het rapport 'Kiezer en Gekozen' heeft de vvd zich - principieel - uitgesproken vóór referendum en volksinitiatief, en zich - praktisch - van deze communicatievormen tussen volk en regeerders gedistantieerd. Met de 'principiële' uitspraak stem ik gaarne in; de 'praktische afwijzing verwondert mij echter niet. In elk geval is de partij door die uitspraken in een dilemma in de trant van 'we willen wel, maar we zien niet hoe' verzeild geraakt, en de vraag is hoe dit dilemma opgelost moet worden.

Sedert het congres is de discussie over dit onderwerp niet geheel stilgevallen. Mejuffrouw Kappeyne van de Copello schreef in 'Liberaal Reveil' over de uiteenlopende vormen waarin referenda gehouden (kunnen) worden, en de heer Van Riel pleitte tijdens zijn toespraak op de buitengewone vergadering van de Partijraad voor het belang van dit onderwerp. Omdat zij beiden niet in het bijzonder ingingen op het specifieke dilemma waar de vvd op het ogenblik voor gesteld is, is een daarop juist wel gerichte bijdrage misschien op zijn plaats. Het schijnt mij daarbij toe, dat het dilemma in dit geval voortvloeit uit de oorspronkelijke conceptie, nl.: 'referendum en volksinitiatief inzake wetsontwerp'. Deze combinatie bevat naar mijn indruk een onverengbaarheid, die misschien uit de volgende typering aan duidelijkheid wint:

Referendum en Volksinitiatief hebben ten doel het volk een prealabele uitspraak te laten doen over het te voeren (regerings)beleid. Meestal zal het vooral gaan om een bepaald beleidsaspect en om een keuze uit enkele belangrijke alternatieven. Dit soort uitspraken moet naar zijn aard globaal zijn, geen bijzondere deskundigheid vergen, en nog niet geïntegreerd (hoeven) zijn in een totale beleidsvisie.

Wetsontwerpen hebben (daarentegen) ten doel bepaalde beleidslijnen accuraat te concretiseren; ze zijn daartoe veelal niet globaal, vergen juist wel deskundigheid, en moeten wel in het patroon van reeds bestaande wetten en beleidslijnen passen.

Zijn deze typering juist gekozen, dan kan men referendum en

volksinitiatief toepassen op een actieprogramma, op een prioriteitenlijst of elk ander vóór-bereidend werkstuk. De uitvoering ('follow-up') ervan vergt dan echter niet zozeer één wetsontwerp, maar eerder een beleidslijn, waarbij wetsontwerpen, voorschriften en wat daar verder bij komt kijken nodig kunnen zijn. Slechts zeer zelden zal een zelfstandig wetsontwerp zó fundamentele zaken op zó simpele wijze kunnen regelen dat de materie als het ware in één klap via een referendum afgedaan kan worden.

Uit het voorgaande volgt dat referendum en volksinitiatief alleen vruchtbaar kunnen functioneren als zij niet aan specifieke wetsontwerpen gebonden zijn. Zij komen dan te liggen in het vlak van de beleidsoriëntatie, waarin ook de nota's over het te voeren regeringsbeleid, en de moties van de volksvertegenwoordigers liggen. Als zodanig vormen zij een zelfstandige communicatievorm tussen het volk en zijn geregerders zonder hetzij de normale wetgeving te doorkruisen, hetzij de regering als geheel te passeren.

Acht men deze kijk op zaken principieel acceptabel, dan worden twee praktische vragen m.b.t. de uitvoering van belang:

— wie schrijft een referendum uit, c.q. wie is 'ontvanger' van de resultaten van een volksinitiatief;

— waarover worden referendum en volksinitiatief gehouden?

Ziet men het referendum, c.q. het volksinitiatief uitsluitend als een communicatievorm, dan moet het uitgeschreven worden, c.q. gericht zijn tot de geregerders tezamen; d.w.z. het kabinet, de Staten-Generaal, de (fracties van de) regeringspartijen en de oppositie. Er is dan geen sprake van een als zodanig speciaal bruikbaar 'wapen' voor het beslechten van strijdpunten tussen regering en volksvertegenwoordigers of tussen regeringspartijen en oppositie.

Wordt een referendum dienovereenkomstig uitgeschreven door regering en parlement tezamen, dan kan de formulering ervan onderwerp uitmaken van een 'normale' procedure. Deze biedt amper gelegenheid om te komen tot een inzicht in wat men precies vragen wil, en tot overeenstemming over de wijze waarop de vraag moet worden geformuleerd. Het initiatief tot het houden van een referendum kan vanuit deze visie zowel door de regering als door de volksvertegenwoordigers worden genomen.

Ten aanzien van het volksinitiatief kan men in dit verband pleiten voor een opzet in de vorm van een 'volksinitiatief tot referendum'. Men erkent dan het volk (naast regering en volksvertegenwoordigers) als derde mogelijke initiatiefnemer voor het aanhangig maken van een referendum, en kan dan volstaan met het stellen van relatief lage eisen aan het aantal kiezers dat zo'n volksinitiatief zou moeten steunen. Tevens omzeilt men de juridisch/organisatorische moeilijkheid dat een aan het referendum direct gewaagd volksinitiatief zoveel organisatie zou vergen, dat overheidsmedewerking onmisbaar zou zijn. Voor het

geven van een opdracht tot deze medewerking zullen de volksinitiatiefnemers slechts zelden de bevoegdheid bezitten, zodat het volksinitiatief - als directe referendumvariant - niet van de grond zou kunnen komen. Slaagt daarentegen een 'volksinitiatief tot referendum' door te voldoen aan relatief lage kwantitatieve eisen, dan kunnen de regeerders gehouden worden hetzij tot een referendum terzake te besluiten, hetzij te concluderen dat reeds voldoende 'signaal' ontvangen is om bij de beleidsbepaling daarmee rekening te houden.

Het onderwerp van de vraag, waarop een referendum vanzelfsprekend altijd ten minste twee antwoorden ter keuze aanbiedt, is van groot belang voor een zinnig gebruik van deze communicatievorm. Verschillende categorieën van vragen lenen zich dan naar hun aard niet voor een referendum. Zonder naar een sluitende systematiek te streven kom ik tot een viertal van deze categorieën:

— 'technisch' gecompliceerde vraagstukken, waarbij misschien fundamenteel belangrijke leerstukken betrokken zijn, maar waarbij deze betrokkenheid moeilijk met weinig woorden tot klaarheid kan worden gebracht, of de 'vrije keuze' moeilijk in een helder alternatief kan worden gevangen.

— 'ethisch/normatieve' vraagstukken, waarover een uitspraak van het volk minder verdraagzaam kan uitvallen dan overeenstemt met ons huidige democratische niveau. De grens ligt hier erg gevoelig. Persoonlijk neig ik tot voorzichtigheid m.b.t. bijvoorbeeld doodstraf, maar kan ik wel de nu voorgestelde rechtsgrond voor echtscheiding (afgezien van de nadere wetgeving daaromtrent) in een referendum tot zijn recht zien komen.

— 'ideologische' vraagstukken, zoals zij op het ogenblik aan de partijvorming ten grondslag liggen. Argument is hier de te grote betrokkenheid van de verschillende partijen, waardoor een eenduidige vraagstelling c.q. beantwoording zou worden vertroebeld.

— 'doodgeboren' vraagstukken, waarmee ik doel op vraagstukken waarop het antwoord niet tot een min of meer éénduidig beleid indi-ceert. Misschien acht men deze categorie een wat erg intellectuele trouvaille, maar dat lijkt mij toch niet alleen het geval. Ik denk bijvoorbeeld aan het geval van de twee zozeer verschillende regeringen op basis van één en dezelfde kamerverkiezing, en ik denk aan een 'gecompenseerde' vorm van het districtenstelsel dat voor sommigen wel en voor anderen niet verenigbaar is met het huidige principe van gelijke stemmentallen voor gelijke aantallen vertegenwoordigers. Ook stel ik me voor dat een aantal 'demagogische' vraagstukken in deze categorie zijn graf behoort te vinden.

Door de typering van zaken die zich voor een referendum (c.q. een volksinitiatief) niet lenen is op indirecte wijze geschetst aan wat voor eisen een zinnig referendum moet voldoen. Geboden moet dan worden:

- een 'vrije keuze', die zich leent voor een heldere presentatie;
- een vraagstelling die relatief pragmatisch is en in beide alterna-

tieven ruimte laat voor verschillende ideologieën en levensbeschouwingen;

— een beantwoording die als reële beleidsindicatie omgezet kan worden in een beleid terzake.

Ter illustratie van de mogelijkheden die wel overblijven enkele voorbeelden:

— verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd. Verschillende partijen staan op dit punt onder verdenking van hoop op stemmenwinst dan wel vrees voor stemmenverlies. Voor hen is een volwaardige stellingname hierdoor onmogelijk. De bal ware daarom in dit geval ten rechte op de kiezers (in- of exclusief de betrokkenen, of beiden separaat?) terug te spelen.

— herindeling van de provincies ter vervanging van de huidige historische grenzen door functionele provinciegrenzen. Met deze materie zijn technische en emotionele aspecten gemeoid. De technische aspecten moeten grotendeels afgedaan zijn als het referendum wordt gehouden, zodat de kiezers enig idee kunnen krijgen van de indeling die hen te wachten staat. Juist met het oog op de emotionele aspecten (hoe groot zijn die overigens in feite?) èn ter onderstreping van het belang van zo'n indeling zou een referendum gerechtvaardigd zijn.

— het huidige radio- en T.V.-bestel biedt drie referendabele aspecten. Allereerst is het hebben van radio- en T.V.-netten in elk ontwikkeld land onmisbaar, en is het bezit van radio- en T.V.-toestellen langzamerhand zo gespreid dat het betalen van retributie hiervoor bizar aandoet. Een referendum over het handhaven van deze retributie òf het verhogen van de inkomstenbelasting met een dergelijk bedrag bepleit ik graag. Verder is de huidige verzuiling naar mijn gevoel een vanuit de historie in enkele instituties vastgegroeide vorm. Een referendum over het handhaven van deze zuilenvorm, òf de overschakeling op een enkelvoudige (nationale) programmavoorziening belooft niet alleen belangwekkend vuurwerk, maar ook een winst in (ons allen dierbare) duidelijkheid.

Tot slot is een referendum denkbaar over de exploitatievorm. Nationale exploitatie pleegt kostbaarder uit te vallen dan particuliere exploitatie, ook al gaat dat veelal met een verschil in gehalte (wat dat ook zij) gepaard. Ook in dit geval is er een stuk democratie bij de keuze betrokken, waarbij niet alleen het programma-niveau, maar ook het retributie-element meetelt. Men kan overwegen deze drie onderwerpen in één referendum te combineren. Persoonlijk zou ik daarvoor niet willen pleiten, omdat in dat geval de keuze waarvoor men gesteld wordt, veel minder duidelijk zou zijn.

Bij een bespreking van referendum en volksinitiatief mag aan één ding niet lichtvaardig voorbijgegaan worden. Het houden van een referendum (al dan niet n.a.v. een volksinitiatief) moet de bereidheid van de gereeders inhouden het resultaat van het referendum ten volle te ho-

noreren. Stellig zal juist t.a.v. dit aspect de nodige scepsis bestaan en men zou een goed stukje democratie om zeep helpen door aan de regeerders (dan wel de departementen) onwelgevallige resultaten van een referendum ongehonoreerd terzijde te leggen.

Ten besluite van deze bijdrage lijkt - bij wijze van conclusie - de volgende ontwerp-resolutie voor een volgend partijcongres op zijn plaats:
De vvd:

- gehoord de mening van de partij t.a.v. referendum en volksinitiatief, zoals tot uiting gekomen tijdens het congres inzake het rapport 'Kiezer en Gekozen',
- spreekt zich uit voor referendum en volksinitiatief,
- acht de vorm van een wetsontwerp in het algemeen niet geëigend voor referendum en volksinitiatief.

Door het aanvaarden van een dergelijke motie zou de vvd het zelfgeschapen dilemma doorbreken. Enerzijds kan de Kamerfractie dan desgewenst initiatieven terzake ontplooiën, anderzijds kan men zich binnen de vvd en daarbuiten nader gaan verdiepen in die vraagstukken, die zich voor een referendum zouden kunnen lenen.

Onderwijs en massacommunicatie

dr. K. van Dijk

I. Inleidende opmerkingen

Of we nu spreken over ontwikkelingsgebieden in ons eigen land dan wel over ontwikkelingslanden van de 'derde wereld', steeds komt bij die vraagstukken naar voren, dat wij áf moeten van veel traditie en van talloze traditionele vormen van leven en werken. Dit verstandelijk verworven inzicht raakt niet alleen ons verstandelijk, maar ook ons ethisch, ons zedelijk doen en laten, en niet alleen het onze, maar ook dat van de nog zeer velen - en wellicht horen U en ik daarbij - voor wie traditie en verstand geheel of grotendeels samenvallen.

Als we traditionele vormen van werken moeten verlaten, dan is dat veel gemakkelijker voor hen, die 30 jaar of jonger zijn dan wanneer men de 45ste verjaardag achter de rug heeft, gemakkelijker in een sociale omgeving waar de vernieuwingen zich duidelijk manifesteren dan in een omgeving, waarin de traditie nog duidelijk zijn stempel drukt. Ongetwijfeld zal die verandering over 15 jaar al veel soepeler verlopen dan nu.

Omscholing, herscholing, bijscholing, ontwikkeling voor volwassenen (adult education) zijn nu al veel gewoner begrippen dan 20 à 25 jaar geleden. Alleen de relatief hooggeschoolde jongere zal deze dingen beter 'be'grijpen (in de zin van omvatten) dan de laag- (misschien welhaast on-) geschoolde oudere. Maar het verlaten van tradities in het produktieproces betekent nu eenmaal verandering van techniek, verandering van gezagsverhoudingen en vereist tevens een verandering van instelling ('attitude') tegenover werk en medemens. Dat kan alleen door om-, her-, of bijscholing, hetzij in school- hetzij in bedrijfsverband.

Het verlaten van tradities in levensvormen betekent een heroriëntering in veel breder verband. Zeventig jaar geleden schreef de Zweed Thorstein Veblen zijn *Theory of the Leisure Class*, omdat vrije tijd (leisure) nog het voorrecht was van een smalle bovenlaag (class) van de bevolking, die zich te buiten kon gaan aan buitensporige uitgaven buiten en binnen de arbeidstijden van de grote massa. Die vrije tijd hebben nu praktisch alle mensen. Zij kunnen of durven die echter bijna

niet te besteden, omdat hun ouders het hun niet geleerd (of 'anders' geleerd) hebben. De traditionele school vermocht tot dusver deze leemte niet te vullen.

Schuldgevoelens weerhouden velen van - en verstoren in ieder geval de volledige vreugde van - het grijpen van de kansen, die wij nu wél, en die zij vroeger niet hadden. Soms is nu goed, wat vroeger verkeerd, ja zelfs zondig werd geheten.

'Men is nooit te oud om te leren' was eertijds een populair wijsgerige terechtwijzing tegenover hen, die meenden, dat ze 'er al waren' en dan ineens tegenslag ondervonden. Het hoorde bij het 'al doende leren'. Nu echter is het in feite een zakelijk gegeven. Wij weten nu, dat, wat wij in 5 tot 7 jaar aan een universiteit of hogeschool aan kennis en wetenschap vergaren, in de volgende 5 tot 7 jaar al weer goeddeels verouderd is, wanneer men niet het nodige doet om bij te blijven.

Reeds lange jaren trachten volkshogescholen, volksuniversiteiten en andere vormingsinstituten te voorzien in wat wij in onze dagen 'éducation permanente' zijn gaan noemen. Zij bereikten, door hun vorm van benaderen en/of door de vreemdheid of nieuwhed van wat zij brachten, slechts betrekkelijk kleine groepen, evenals hun schriftelijke voorgangers van populair wetenschappelijke tijdschriften, die bij het bereiken van enkele duizenden abonnees reeds juichten, dat 'de onverschilligheid van de massa plaats maakte voor levendige interesse voor de resultaten van kennis en wetenschap'. Maar dat was nog in de tijd van het onversneden vooruitgangsoptimisme...

De bedoeling van deze bijdrage is om in het kort een impressie te geven van wat er in Nederland - en dat is maar één variatie van West-Europa en Noord-Amerika - gebeurd is in een periode van veertig jaren (1925-1965), jaren van heftige strijd tussen traditie en vernieuwing, veertig jaren ook van een wellicht onwillekeurige, maar toch intensieve ontwikkeling van wat het huidige ideaal van de 'éducation permanente' (voortdurende vorming) is. Dat reeds grote vordering in deze richting is gemaakt, danken wij aan de snelle ontwikkeling van de media voor massacommunicatie, meer in het bijzonder aan de verbreiding van radio en televisie.

II. *Twee cultuurselecties*

Laat ik beginnen met te zeggen, dat ik onder 'cultuur', in afwijking van velen, maar mét mijn leermeester prof. dr. P. J. Bouman 'de levensstijl van een samenleving' versta als een empirisch gegeven: het is de stijl, die ik zie vanaf de schilderijen van Karel Appel tot en met de eetgewoonten van de ongeschoolde arbeider en alles wat daartussen, daarboven en daaronder ligt. Die levensstijl vernieuwt zich in onze dagen sneller dan onze ouders en grootouders gewend waren. Het voor alle culturen zo belangrijke proces van de training van de jongere generaties - volkenkundigen en Amerikaanse sociologen spreken van 'training the young', wat meeromvattend is dan (school) onderwijs -

is er gewoonlijk op gericht een bepaalde levensstijl in stand te houden, te bewaren. Men draagt op de jeugd 'het erfgoed der vaderen' over in de vorm van een cultuurselectie, die wordt overgedragen via het onderwijs, en die we kunnen zien als een soort minimum van wat iedereen 'behoort' te weten en te kennen.

Vanuit dat minimum probeert het traditionele onderwijs dan tot een optimaal maximum te komen voor het individuele kind. Het motto bij de overdracht van deze cultuurselectie, die begint met de zo noodzakelijke 'technieken' van lezen, schrijven en rekenen is 'kennis is macht': hoe meer ik weet, des te meer zal ik later in de samenleving kunnen bereiken.

Op deze cultuurselectie, die wij allen voorgeschoteld hebben gekregen in de jaren van ons basisonderwijs - daarna al of niet geïntensiveerd gedurende vervolgonderwijs - behoef ik nauwelijks nader in te gaan. De rapporten van onze kinderen laten de hoofdzaken van de selectie zien. Het belangrijkste ervan is, dat de selectie bij de wet is geregeld, en dat ook de opleiding en de bevoegdheden van hen, die deze selectie met accenten die hier en daar verschillen¹ mogen overdragen, eveneens bij de wet zijn geregeld. Dit betekent, dat de cultuurselectie, die via onze scholen aan onze jeugd wordt overgedragen een vrij statisch en constant karakter heeft. Ook bij eventuele wetswijzigingen, die inhoud of bevoegdheden ingrijpend zouden wijzigen, zal het geruime tijd duren, voordat vernieuwingen effectief kunnen worden. Men moet dan immers wachten op de totale vernieuwing van het docerende corps, die slechts langzaam en geleidelijk tot stand komt door de afvloeiing van de ouderen en hun vervanging door hen, die pas van de opleiding komen. De 'incubatieperiode' van een dergelijke vernieuwing moet men derhalve op een 25 à 30 jaar schatten.

In de tweede helft van de '20er jaren komt dan mét de radio-omroep een tweede cultuurselectie onze huiskamers binnen, die veel 'storerender' blijkt te werken dan de reeds bestaande 'massa- en teledmedia', de krant en de film, die immers evenzovele voortzettingen waren van bestaande maatschappelijke verschijnselen als lezen en theaterbezoek, ofwel van het gesprek van man tot man over verre afstand (telegraaf, telefoon). Bovendien waren met name in de jaren 1925-1935 film en krant, telegraaf en telefoon nog voornamelijk instrumenten van de volwassenen. Een schoolgaand kind zag een film slechts zelden, de krant was voor de schoolgaande jeugd nauwelijks interessant, terwijl telegraaf en telefoon gewoon symbolen waren voor een 'andere' wereld: de wereld van de volwassenen, die hun vorming achter de rug hebben. De radio echter komt rechtstreeks in de huiskamer, aanvankelijk zelfs als 'technisch wonder', dat de 'besten van het volk' met één druk op de knop in ieders huiskamer kan brengen. De radio brengt een andere cultuurselectie op auditieve manier midden in onze gezinnen, niet alleen voor de jeugd, maar voor jeugd én volwassenen. Zij brengt nieuws en actualiteiten (information), inlichtingen over

geestelijke, culturele, politieke en andere maatschappelijke bewegingen en verschijnselen (education), en variété, muziek en andere lichte programma's (entertainment²) in een zo overvloedige hoeveelheid, spoedig ook al uit binnen- en buitenland, dat al heel snel waar wordt wat Erik Barnouw³ heel nuchter constateert: 'De mensen zochten het nieuws, nu zoekt het nieuws de mensen'. Een complete omkering van zaken dus, die al gauw strijdig blijkt met onze overgeleverde instelling, dat wij zoveel mogelijk kennis moeten verzamelen ('kennis is macht!'). De radio, later - bij ons sedert plm. 1955 - versterkt door de televisie dwingt ons om óf te selecteren (maar dat hebben we op school niet geleerd), óf te vluchten in een zuivere ontspanningshouding tegenover de nieuwe massamedia in onze huizen. Het is dan over deze innerlijke strijd tussen twee levensinstellingen, die een weerspiegeling is van een imaginaire strijd tussen onderwijs en massamedia, dat ik een vergelijking zou willen maken met een accent op het proces van 'training the young', dat voor iedere samenleving van zo uitzonderlijk groot belang is.

III. *Het onderwijs*

Bij een vergelijking tussen beide hierbovenbedoelde cultuurselecties, die wij onze jongeren voorschotelen, is die van het onderwijs ongetwijfeld de eerbiedwaardige oudere. Zij kan bogen op een zeer lange geschiedenis - in wezen vanaf de kloosterscholen en universiteiten, die, naarmate de geschiedenis naar het heden toe beweegt een onderbouw nodig hebben van eerst 'Latijnse scholen' en daarna ook van 'volkscholen'. Leidde dit onderwijs aanvankelijk op tot 'vorming van de gelovige mens'⁴; daarna kwam de periode van de 'vorming van de verstandelijke vermogens van de kinderen', totdat ook die doelstelling onvoldoende werd geacht en modernere gedachten als 'gelijke kansen voor iedereen' boven de horizon kwamen.

Door zijn lange geschiedenis heeft het onderwijs zich een geweldig sociaal prestige verworven. Praktisch in alle gezinnen hecht men de hoogste waarde aan de schoolprestaties van de kinderen. De onderwijzers zijn wel eens aangeduid als de 'sluismeesters aan de kanalen voor maatschappelijke stijging', de hoogleraar stond in Nederland bovenaan de maatschappelijke ladder, getuige het UNESCO-onderzoek 'Social Stratification' van de '50er jaren.

Nog twee dingen zijn naar mijn gevoelen opmerkenswaard t.a.v. het onderwijs in dit verband: door het onderwijs heeft *het lezen* een hoge sociale waardering gekregen. Het is een bekend verschijnsel, dat in een gezin, waarin veel gelezen wordt, gemakkelijker geleerd wordt, dan in een omgeving, waarin het boek als luxe-artikel zijn plaats nog niet heeft gevonden. De hoge waardering van het lezen heeft zijn consequenties, wanneer de massamedia met hun sterk auditief karakter hun entrée zullen maken.

In de tweede plaats is van belang, dat met name in de 40 jaren,

waarover ik schrijf, pedagogische en didactische inzichten leermiddelen hebben doen ontstaan, die zich meer en meer hebben aangepast aan de rijpheid, aan het begripsvermogen van het kind. Zij richten zich op een ietwat 'apart' staande *kinderwereld*, die de wereld der volwassenen ietwat vreemd is.

Verder is, ik vermeldde het reeds, de cultuurselectie, die het onderwijs ons presenteert een zeer oude selectie, die in de loop der decennien slechts heel langzaam veranderde. Ouders herkennen haar tijdens de schooljaren van hun kinderen, en al wisselen de invloeden van christelijke leerstellingen en nationalisme, met geringe accentverschillen levert ons deze cultuurselectie al sedert lange tijd een gemeenschappelijk referentiekader, een serie vanzelfsprekendheden en axioma's. Deze selectie is vastgelegd in onze wetgeving, evenals de opleiding en de bevoegdheden van hen, die haar overbrengen aan onze jeugd van nu en morgen.

IV. *De opkomst van de massamedia*

'De dragers van de bestaande beschaving, en vooral ook de beoefenaren van de geesteswetenschappen hebben soms tot voor korte tijd de moderne techniek negatief beoordeeld, en haar als een verstorende factor aangeduid. Het is nog niet zo heel lang geleden dat men in bepaalde kringen bij het bespreken van de moderne techniek slechts bijval kon vinden, wanneer men sprak in negatieve zin'. Dit citaat van prof. dr. R. C. Kwant O.S.A.⁵ geeft uitstekend weer hoe bijvoorbeeld de radio door de Nederlandse intelligentsia werd ontvangen. Zo enthousiast de radio-amateurs, de technici, waren, zo overtuigd, dat een nieuwe tijd van beter verstaan was aangebroken, zo ongerust waren opvoeders en intellectuelen. De bekende Franse schrijver Georges Duhamel noemde - in zijn *Défense des Lettres* (193?) - de radio 'l'ennemi de la silence' en zelfs 'l'ennemi même de la culture'!

Inderdaad is het de radio geweest, die haar publiek, doorgaans de gezinnen, het meest heeft overvallen. Zoals gezegd, de krant en de film waren voortzettingen van reeds bekende maatschappelijke gewoonten - het lezen en het theaterbezoek -, de radio echter bracht een nieuw element binnen in het intiemste milieu van de burger, zijn 'foyer familiale', zijn huiselijke haard. En nadat hij zich voldoende had verwonderd over dit technisch wonder in zijn huiskamer, liet hij de bediening ervan - tenzij hij iets bepaalds zelf wilde horen - over aan zijn kinderen. De radio werd zo in de meeste Nederlandse huiskamers een 'acoustisch ornament', zij werd iets als de visuele ornamenten, die men niet meer ziet, tenzij ze verhangen, verplaatst zijn. Men merkte daarom de radio, als ze *niet* speelde en zette haar daarom aan. Het radiogeluid behoorde bij het huiselijk interieur als de meubelen, de verlichting en de wandversieringen. Slechts in uitzonderingsgevallen haalde een radioprogramma, wat zijn maker zich daarvan had gedroomd: dat een gezin zich als gezin rond het toestel zette, en samen

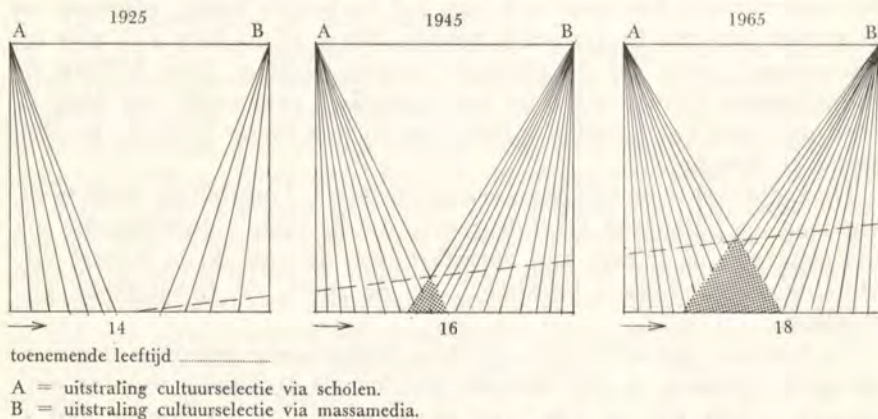
ging luisteren⁶. De radio werd zo een instrument, dat meer een onwillekeurige dan een rechtstreeks bedoelde invloed uit ging oefenen op de informatie en de meningsvorming van een volk. Men moet deze onwillekeurige invloed aan de kant van de luisteraars niet onderschatten. Zij werd reeds onderkend door Hilda Matheson in 1933, en een UNESCO-onderzoek *Soziale Verpflichtungen in der Bundesrepublik* door Erich Reigrotzki wees uit, dat bij een vergelijking tussen twee groepen uitgewekenen uit Oost-Duitsland, waarvan de één wél, de ander geen radio had, bleek, dat de radiobezitters beter geïnformeerd, meer geïnteresseerd én beter geïntegreerd waren in het nieuwe sociale milieu. Inmiddels is het eerste conflict tussen de nieuwe cultuurselectie, die de radio brengt, en de oude van het onderwijs hiermee gegeven. Onderwijskrachten beklagen zich erover, dat 'Hilversum' stoort bij de concentratie van de leerlingen bij het maken van het huiswerk. De leerlingen geven ronduit toe, dat zij hun huiswerk maken, terwijl de radio 'aan' staat; zij zeggen zelfs, dat 'het' dan beter gaat. De onderwijzers beklagen zich aan het verkeerde adres, ofschoon zij misschien wel een beetje gelijk hebben. Maar zij hadden zich niet tot 'Hilversum', maar tot de gezinnen moeten richten. Deze hebben de radio immers laten worden tot een 'acoustisch ornament', een integreerend deel van het huiselijk milieu, dat zij niet onder controle hadden weten te houden.

De radio wekte ondertussen een intensieve belangstelling voor twee, vandaag als belangrijk erkende zaken, die de oude cultuurselectie via het onderwijs al te zeer had verwaarloosd: de muziek, in Robert Silvey's woorden 'radio's backbone', en de sport, de lichamelijke opvoeding.

De televisie, die sedert plm. 1955 de Nederlandse gezinnen stormenderhand verovert, wordt wellicht minder als technisch wonder ontvangen - men wist al van 'vóór den oorlog' dat het komen zou! -, toch blijkt het gezin in Nederland er beter op voorbereid dan op de komst van de radio in het einde van de jaren '20. Uit het eerste Nederlandse onderzoek over 'Schooljeugd en Televisie', in 1957/58 uitgevoerd door het CBS⁷ blijkt niet alleen, dat tegen veler verwachting in de aanwezigheid van een televisieontvanger thuis geen invloed heeft op de schoolprestaties, maar ook, dat in 90% van de gezinnen met televisie thuis een soort 'regime' bestaat t.a.v. het gebruik van dit nieuwe medium door de kinderen. Dit varieert van zeer strenge (alleen kinderprogramma's voor de kinderen) tot vrij slappe (vrijdagen en zaterdagavonden onbeperkt kijken) regimes, maar in het licht van het 'acoustisch ornament' en van de uitkomst van een gelijktijdig onderzoek van de Ned. Stichting voor de Statistiek,⁸ dat meer dan 91% van de Nederlandse televisiebezitters kijkt naar meer dan 91% van de uitgezonden programma's is het een bewijs te meer, dat het Nederlandse gezin 'gewapend' was tegen de aanval van de verhevigde nieuwe cultuurselectie op de oude van het onderwijs.

Desniettemin ontstaat een fundamenteel verschillende situatie, sedert onze gezinnen zijn uitgerust met radio en televisie, wanneer wij die vergelijken met de toestand van ruim veertig jaar geleden. Of zij nu leven onder een ruim of onder een streng regime thuis, onze kinderen krijgen vandaag te maken met een tweetal cultuurselecties, die fundamenteel van elkaar verschillen: de een is verplicht, wettelijk geregeld, systematisch opgebouwd, pedagogisch verantwoord, aangepast aan een kinderwereld, de ander is in beginsel vrijwillig, nauwelijks dan wel slecht wettelijk geregeld, afgestemd op actualiteit en populariteit, met duidelijke accenten op vanouds 'achtergebleven gebieden' in het onderwijs: muziek en sport, lichamelijke opvoeding. Zoveel is er in 40 jaren veranderd. Daarom zal ik in een laatste paragraaf trachten de pedagogisch-sociale situatie van onze jeugd te vergelijken op grond van wat ik hierboven aan overwegingen heb gegeven.

V. 1925-1965

In bovenstaande 3 vierkanten heb ik getracht de veranderingen tussen 1925 en 1965 zichtbaar te maken. De linker bovenhoek (A) is het uitstralingspunt van de cultuurselectie via de scholen, de rechterbovenhoek symboliseert het uitstralingspunt van de massamedia in onze levens. De van links naar rechts toenemende leeftijd is op de horizontale lijn uitgezet. In 1925 zijn de effecten van beide uitstralingen nog volkomen gescheiden. Het kind op school leeft er (rustig) in zijn eigen wereld van 'Ot en Sien' en wordt daarin nauwelijks beroerd door het wereldgebeuren der volwassenen, dat slechts via een voor hem onaantrekkelijke krant (die bovendien 'van zijn vader' is), en hier en daar via de bioscoop aan zijn horizon verschijnt. Die horizon betekent echter 'later'. Hij kan zich in de jaren '20 en ook nog in de eerste helft van de jaren '30 volkomen wijden aan zijn beschermde schoolwereld, en hoe meer hij daar vergaart, des te beter zal het hem 'later' gaan, als hij 'gevormd', klaar is.

Zoals gezegd, verandert er in de cultuurselectie via het onderwijs

betrekkelijk weinig, zowel in samenstelling als in de doelstelling. Slechts de gemiddelde leeftijd, waarin men zich 'gevormd' durft te achten, stijgt. De figuurtjes geven een stijging aan van 14 tot 18 jaar, doch deze zijn vrij willekeurig en slechts gebaseerd op de wetenschap, dat het aantal leerlingen van 13-15 jaar, dat deelneemt aan vormen van voortgezet onderwijs, in deze 40 jaren ieder jaar zijn gestegen.

Zo weinig er links verandert, des te meer verandert er rechts. In 1945 is de radio erbij gekomen, zoals boven reeds gezegd in de huiskamer van het gezin, en uitsluitend auditief. Reeds in 1940 stond er een radiotoestel in rond 90% van de Nederlandse huiskamers en de Tweede Wereldoorlog heeft het gezag van de radio zeer versterkt (enige rechtstreekse verbinding met wat 'goed' was in de jaren 1941-1945).

De spanning tussen beide cultuurselecties wordt dan zichtbaar, voelbaar. Onderwijskrachten gaan zich beklagen over 'Hilversum', de ontvangers begeleiden (of storen?) de verwerking van de andere cultuurselectie. Echter - het bleek uit onderzoeken - in dat storend element, die versterkte 'andere' cultuurselectie van de massamedia, houdt de mensen beter geïnformeerd en geïnteresseerd in het wereldgebeuren! De kinderwereld en de wereld der volwassenen beginnen elkaar te doordringen, voorshands als tegenstellingen: als je klaar bent met je opleiding (inspanning) komt er een wereld van muziek, sport, *ontspanning* helemaal voor je open te liggen. M.a.w. al doordringen beide cultuurstromen elkaar, en al wordt in de figuurtjes de 'éducation permanente' reeds zichtbaar, zij worden nog beleefd als tegengestelde gegevens, zowel door opvoeders als kinderen. Men herleze daarvoor nog eens het citaat van prof. Kwant hierboven.

In 1965 is dan (tenslotte) de televisie de cultuurselectie van de kant van de massamedia komen versterken. De radio verspreidde zich daarop als transistorontvanger met de studerende over de centraal verwarmde huizen en de T.V. neemt zijn plaats in de huiskamer in. De verspreiding van de T.V. betekent een enorme intensivering van de tweede cultuurselectie. Trok de radio vooral aan om zijn ontspannend karakter en vanwege de muziek, bij de T.V. blijken documentaires, actualiteitenprogramma's en nieuws veel hoger op de voorkeurslijst te staan dan bij de auditieve omroep. De televisie brengt, om met prof. Van Peursen te spreken, de rechtstreekse dialoog met het wereldgebeuren in de huiskamers: de geïsoleerde wereld van het kind, van de studerende kán eenvoudig niet meer geïsoleerd blijven. Zij vloeit ineen met de vroegere wereld van later.

Het reeds uit de '30er jaren bekende geluid van de strijdigheid van het luisteren naar de radio en het volbrengen van de plichten voor de school is ook in de eerste jaren van de T.V. niet uitgebleven. De gezinnen bleken echter, zoals ik hierboven reeds schreef, de T.V. beter aan te kunnen dan de radio en de invloed op de schoolprestaties bleef gering. Een belangrijker vraag is evenwel, of beide cultuurselecties, die

van de school ener-, en die van de massamedia anderzijds, niet beter op elkaar afgestemd zouden moeten worden. Dat kán ongetwijfeld, maar het gebeurt onvoldoende. Slechts incidenteel, en geheel afhankelijk van een geïnteresseerde leerkracht, worden T.V.-programma's op school besproken, leiden hier en daar zelfs tot acties en petitjes, bijv. rond de gebeurtenissen in Vietnam, Biafra en naar aanleiding van de berichten over een uitroeiing van Indianen in Brazilië. Wel incidentele wederzijdse doordringing dus, maar verder toch te veel voortborduren over de strijdigheid der beide cultuurselecties: één met een verplicht, en systematisch, de ander met een vrijwillig en actueel programma.

De idee van de 'éducation permanente' komt in de figuur voor 1965 al heel duidelijk naar voren, maar het gebied, waar de beide cultuurselecties elkaar raken, kán een gebied zijn van voortdurende strijdigheid, en dat is van gedurige frustratie en opstandigheid, het kan ook een gebied zijn, waarin beide cultuurstromen elkaar versterken.

Voortdurende strijdigheid is zinloos, omdat we te maken hebben met twee keiharde realiteiten: én de voortgezette schoolopleiding, én het dagelijks radio- en T.V.-aanbod *zijn* er. Zij kunnen elkaar dus beter wederzijds steunen dan dat zij - al of niet denkbeeldig - elkaar dwarszitten.

Onwillekeurig, of toevallig misschien, is een stuk, een aanzet van de 'éducation permanente' reeds gerealiseerd. Maar nóch de school, nóch de massamedia hebben er in deze zin bewust aan meegewerkt. Er zijn wel aanzetten tot een bewuste instelling van wederzijdse aanpassing. Maar het is bijna beschamend, dat in het schooljaar 1969/70 nog slechts 1200 scholen in Nederland mee deden aan schooltelevisie⁹. Dat betekent immers, dat slechts 9.8% van de HAVO/VWO en 4.6% van onze MAVO-scholen actief de televisie in hun programma hebben opgenomen.

Verder kennen wij de Teleac-cursussen bij de televisie en Openbaar Kunstbezit bij de radio als voorbeelden van omroeponderwijs. Enkele jaren geleden werd de Academische Radio Omroep (ACRO) opgericht, die een ambitieus programma voor omroeponderwijs ontvouwde, waarin zowel landelijke postdoctorale cursussen als regionale uitzendingen van colleges zijn voorzien.

Ook de Radioraad schenkt in haar verslag grote aandacht aan het omroeponderwijs.¹⁰ Ten aanzien van de huidige stand van zaken merkt de raad in de aan het verslag toegevoegde nota op, 'dat er thans sprake is van elkaar overlappende activiteiten van drieërlei type:

a. audio-visuele activiteiten t.b.v. onderwijsinstellingen door onderwijsinstanties (Stichting Film en Wetenschap, diverse onderwijsinstellingen)¹¹

b. educatieve activiteiten t.b.v. onderwijsinstellingen door omroepinstanties (KRO/NCRV, Stichting Schoolradio)¹²

c. educatieve (voorgenomen) activiteiten op het gebied van schooltelevisie, volksuniversitair en post-akademiaal onderwijs door diverse

initiatiefnemers, die al dan niet gelieerd zijn aan omroepinstanties (TELEAC, NOT, en ACRO).¹

NTS en NRU (nu samen de NOS) hebben medio 1968 een studiecmissie voor educatieve radio en televisie ingesteld, die ook in 1969 nog niet met haar arbeid gereed is gekomen.

Terwijl nu reeds meer dan tien jaren de beide door mij geschetste cultuurselecties op hun eigen wijze over ons en onze jeugd heen stromen, terwijl dus onbedoeld en onwillekeurig de 'éducation permanente' reeds levende werkelijkheid is, blijven onderwijs en massamedia elkaar nog steeds meer als concurrenten dan als partners zien. De televisie met name heeft ook het jonge schoolkind uit de beschermde, aparte kinderwereld gehaald, en confronteert het met het verbijsterende wereldgebeuren. Een school zonder televisie is in onze tijd een wereldvreemde school. De televisie kan zich in dienst stellen van het bestaande onderwijs, kan het zelfs in voorkomende gevallen vervangen, en zij kan haar instructieve taak buiten het onderwijs uitbreiden.

Dat wil niet zeggen, dat de tv nu ook de methodiek van het onderwijs moet overnemen, zoals onze schoolradio zo dikwijls te veel doet. Het moet tv blijven, een confrontatie met tv in schoolverband.

Nederland studeert: onderwijs- en radio/tvmensen zitten om vergadertafels en delibereren. Inmiddels is de organisatorische structuur van wat er aan omroeponderwijs is, verwarrend geordend, hetgeen overigens gezien onze verwarrende omroepwetgeving geen wonder is.

De Radioraad noemt in dit verband twee alternatieve oplossingen, nl. óf een federatief verband tussen bovengenoemde organisaties, dat dan binnen de NOS de status van adspirant-omroeporganisatie zou krijgen, óf de uitvoering in handen van de NOS, die er dan een commissaris voor omroeponderwijszaken bij zou krijgen. Wij geven de voorkeur aan het laatste, waarbij wij gaarne de suggestie van de Radioraad onderstrepen, dat het departement van Onderwijs en Wetenschappen de diverse initiatieven zal moeten coördineren en overnemen, uiteraard in overleg met CRM.

Het is de hoogste tijd, want terwijl wij naar de notaris gaan om stichtingsakten te maken, om vergadertafels ons gelijk zitten te verdedigen, terwijl onze minister van cultuur op rapporten zit te wachten en onze onderwijsminister stil zit, gaat de 'éducation permanente' op haar onwillekeurige, niet altijd even fijne wijze rustig haar gang.

Noten

1. Ik bedoel hiermee de accentverschillen tussen openbaar en bijzonder onderwijs, zoals die bijvoorbeeld bij het cultuurvak geschiedenis alom voorkomen.
2. Gevolgd is de omschrijving van de functie van de omroep, zoals die is vastgelegd in het bekend 'charter' van de BBC: 'to be a service of information, education and entertainment in the public interest'.
3. Erik Barnouw, *Mass Communication*, New York/Toronto 1956.

4. Hierover uitvoerig mijn *Wij en de anderen*, hoofdstuk 2, par. 3, uitgaaf Roelofs van Goor, Meppel/Amersfoort.
5. Prof. dr. R. C. Kwant O.S.A., 'Techniek en Cultuur', in *Cultuur en Televisie*, uitgave van Ned. Cult. Contact, Ned. Jeugdgem. en NOGC 1964, p. 6.
6. Uitvoerig hierover mijn art. 'De betekenis van radio en televisie voor maatschappelijk werk en volksoopvoeding' in de bundel *Om de leefbaarheid van het bestaan*, Lochem 1959, p. 136 e.v.
7. CBS, *Televisie en Schooljeugd*, 2 delen, Zeist 1959.
8. Ned. Stichting v. d. Statistiek, 'Televisie in 1957' en 'Televisie in 1958', onderzoeken in opdracht van Thabur & Graetz.
9. Drs. A. H. U. van Zon, 'Onderwijstelevisie in Nederland' in *Onderwijs en Media* van mei 1969.
10. Verslag van de Radioraad 1968/1969, i.h.b. de aangehechte Nota inzake de toekomstige structuur van het omroeponderwijs, p. 24 e.v.
11. Uit het aangehaalde artikel van drs. Van Zon blijkt eveneens, dat op scholen met televisie ook grote belangstelling bestaat voor andere audio-visuele leermiddelen.
12. In deze stichting werken AVRO, VARA en VPRO samen.

De Cubaanse comités ter verdediging van de revolutie

Mr Floris Recourt

'U zult in Uw land hebben horen vertellen, dat de CDR's in Cuba verschrikkelijk zijn. Dat is waar, ... maar alléén voor de contrarevolutionairen!!'

Met een vuistslag op tafel werd deze uitspraak kracht bijgezet. De spreker was een lid van het Nationale bureau van de CDR, de Comités ter Verdediging van de Revolutie, in Havanna.

In een indrukwekkend verhaal van twee uur vertelde hij ons wat die CDR nu eigenlijk is en doet. Hier was het voor het eerst, dat we ons werkelijk in de greep van de revolutie voelden.

De Comités zijn geen terreurorganisaties, de mensen dragen geen wapens en hebben geen uniform. Het is alleen een systeem van in de gaten houden en in de gaten gehouden worden. Wanneer men de Cubanen vraagt wat ze vinden van deze CDR, dan zeggen ze allemaal, dat het een hele nuttige organisatie is. Zij is overal gevestigd en ziet vooral toe op de sociale omstandigheden van de mensen van haar wijk.

Taken

Men kan de taken van de CDR als volgt omschrijven:

1. Het helpen van het Ministerie van Buitenlandse Zaken, d.w.z. het ontplooiën van activiteiten in verband met Vietnam, Peru etc., bijvoorbeeld het organiseren van solidariteitsbetuigingen. Veelal worden discussieavonden georganiseerd om de redevoeringen van Castro uit te leggen.
2. Het helpen van het Ministerie van Volksgezondheid, door in het gehele land de inenting te organiseren etc. Op deze wijze is in korte tijd de polio geheel van Cuba verdwenen. Het afstaan van bloed is verder op ruime schaal geregeld. Natuurlijk speelt de opvoedende taak een grote rol bij het verbeteren van de hygiëne.
3. Het helpen van het Ministerie van Onderwijs bij het stimuleren van het schoolgaan, en daarnaast het uitoefenen van politieke en sociale druk op de leerlingen om hen tot betere prestaties en tot verder studeren te brengen.

4. Het houden van een soort arbeidsbureau, waardoor op effectieve wijze zieken kunnen worden vervangen en de vrijwillige arbeid kan worden gemobiliseerd. Op deze wijze behoeft het werkproces geen moment stilgelegd te worden.

5. Vooral bij de landbouw is het van belang veel vrijwilligers in te schakelen. De CDR houdt, vooral in Havanna, nauw contact met de landbouworganisaties. De industrie wordt, volgens onze woordvoerder, geholpen door nieuwe grondstoffen op te sporen.

6. De civiele verdediging is een belangrijk onderdeel van de taak der CDR, die er toe leidt, dat het volk zeer goed geprepareerd is op aanvallen van buitenaf. Regelmatig kan men in Havanna groepjes mannen bezig zien, die les krijgen in het bedienen van een geweer, exerceren etc.

Naast al deze taken, die ons in dezelfde volgorde werden voorgeschoteld, staat echter de waakzaamheid tegen sabotage, en die staat helemaal voorop, daar draaide onze woordvoerder niet omheen. Weliswaar worden er steeds minder contrarevolutionaire daden gesignaleerd - de grootste activiteit vond uiteraard plaats in de jaren tussen 1959 en 1962, terwijl men nu spreekt van slechts 10.000 contrarevolutionairen - dat betekent echter niet, dat de waakzaamheid afneemt.

Zo'n 2,5 miljoen mensen zijn aangesloten (minimum leeftijd is veertien jaar), hetgeen betekent, dat bijna 30% van de totale bevolking van 8 miljoen de rest controleert en in de gaten houdt!

De Communistische Partij

Het is erg gemakkelijk om één partij te creëren, die de meest fervente revolutionairen groepeerd. Maar de doeltreffendheid van een nieuw regime kan men slechts afmeten aan het vermogen de bevolking te organiseren en te mobiliseren. Dat is nu precies de functie van de CDR, een functie die noodzakelijkerwijs naast de Cubaanse communistische partij is ontstaan, om de 'massa' mee te krijgen. De PCC is immers een exclusieve elitepartij, die bovendien de revolutie niet maakte. Ieder PCC-lid is wel tevens CDR-lid, maar dit geldt niet andersom.

Het systeem is dus in de eerste plaats bedoeld om iedere burger te interesseren in de nationale inspanningen. Dit gebeurt door hem in te schakelen bij alle bovengenoemde activiteiten, tot zelfs het ophalen van lege flessen toe. In de tweede plaats gaat het om een systeem van sociale pressie, dat weinig ruimte laat voor de individuele vrijheid (5,5 miljoen worden gecontroleerd door de andere 2,5 miljoen).

Dit lijkt een effectief systeem, nu immers ieder dorp een aantal CDR-kantoortjes heeft, vaak iedere 100 meter één(!), terwijl er in de steden vele zijn, één per blok, of soms zelfs één per flatgebouw. De verbinding met het volk wordt, behalve door het bij de CDR-activiteiten te betrekken, bereikt door de Comités te laten verkiezen per wijk door de bewoners van die wijk.

Een acceptabel systeem?

Een revolutie zonder sociale pressie is natuurlijk een contradictio in terminis. Het is in dit verband niet relevant, dat voor ons een dergelijke sociale pressie volstrekt onaanvaardbaar is. Want, wanneer men de Cubaanse Revolutie accepteert als een grote verbetering na de corrupte toestand van uitbuiting onder Battista - overigens een alleszins reëel standpunt -, dan dient men ook de CDR te accepteren. Als men de Cubaanse CDR dan vergelijkt met dezelfde organisaties in andere socialistische landen, zoals bijvoorbeeld de 'moordbrigades' in Noord-Vietnam, dan blijkt het Cubaanse systeem zo gek nog niet. Een bijzonder nuttig aspect van deze Cubaanse CDR is dan nog, dat ook de plaatselijke autoriteiten onder hun controle vallen. Op deze manier krijgt het volk werkelijk het idee betrokken te worden bij de leiding, althans op lager niveau.

In het algemeen krijgt men de indruk dat de CDR niet gevoeld wordt als een controlerende organisatie. De grote verdienste ervan is bovendien, dat de Cubaanse burger in betrekkelijk korte tijd volledig op de hoogte is gebracht van de zich op nationaal niveau afspelende gebeurtenissen. Hij weet nu dat hij niet alleen werkt voor zijn eigen oogst, maar voor het welzijn van het gehele Cubaanse volk. In deze zin is de CDR een bijzonder nuttig hulpmiddel bij de nationale inspanningen, vooral bij de landbouw, ook al blijft het een instrument van de Revolutie. Speciaal dit jaar, het 'jaar van de beslissende krachtsinspanning', is het van het grootste belang, dat een maximaal gebruik wordt gemaakt van alle beschikbare arbeidskracht, om in de suikeroogst, die het hele jaar voortduurt, de produktie tot tien miljoen ton op te schroeven. Over de betekenis daarvan gaarne in een volgend artikel.

Cals-Donner: tussenbalans

H. Wiegel

Nu de opkomstplicht is afgeschaft en het voorstel tot vergroting van het effect van de voorkeurstem bij de Staten-Generaal in voorbereiding is, zijn daarmee de eerste vruchten van het werk van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet geplukt. Dit leek ons een goede aanleiding om in het kort de activiteiten van de Regering, de staatscommissie en het parlement op het terrein van de hervorming van onze Grond- en Kieswet eens op een rijtje te zetten.

In de regeringsverklaring van 18 april 1967 deelde het kabinet mede eraan te zullen streven tot een voorlopige afronding van het gevoerde grondwetsbeleid te komen vóór de eerstvolgende periodieke verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten-Generaal in 1971. Bij brief van 26 juni van dat jaar - stuk 9181 nr. 1 - concretiseerde de regering haar beleid in een tiental punten. Ik noem de vier belangrijkste:

1. De Regering doet bestuderen welke veranderingen binnen het raam van de geldende Grondwet wenselijk zijn ten aanzien van de bestaande Kieswet; zij streeft eraan deze veranderingen te realiseren vóór de verkiezingen van 1971.
2. De Regering doet bestuderen, welke veranderingen op korte termijn wenselijk zijn ten aanzien van de Grondwet; zij streeft eraan, dat vóór de verkiezingen van 1971 de behandeling daarvan in eerste lezing plaatsvindt.
6. Hoogste prioriteit in het beleid krijgt de herziening van de Kieswet binnen het raam van de geldende Grondwet.
7. Voorts krijgen de volgende grondwettelijke vraagstukken prioriteit:
 - a. de wenselijkheid en mogelijkheid van herschrijving van de Grondwet;
 - b. de grondwettelijke regeling van het kiesrecht (met name de problematiek van de evenredige vertegenwoordiging);
 - c. de grondrechten;
 - d. de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal, en
 - e. de positie van de burgemeester.

Bijzondere Tweede Kamercommissie

De Tweede Kamer besloot op 28 juni tot de instelling van een bijzondere commissie voor de nota betreffende het beleid inzake Grondwet en Kieswet. Deze commissie vergaderde voor het eerst op 5 september. Zij besprak die dag haar eigen taak en werkwijze, alsmede de opdracht en de werkwijze van de staatscommissie, zoals deze uiteengezet waren in het Koninklijk Besluit tot instelling van deze commissie en de daarbij gegeven nota van toelichting (Nederlandse Staatscourant van 1 september).

Als lid van de bijzondere Kamercommissie beschik ik over de notulen van deze eerste vergadering, maar het past uiteraard niet uit deze notulen, die van vertrouwelijke aard zijn, te citeren. Wel kan worden gezegd dat in de commissie uitvoerig van mening werd verschild en van gedachten werd gewisseld over de taak van de Kamercommissie en over het toekomstige contact tussen haar en de staatscommissie.

In het eerste periodieke verslag dat de Kamercommissie op 23 februari 1968 - stuk 9181 nr. 2 - uitbracht kwamen deze verschillen van inzicht duidelijk naar voren.

De Kamercommissie zond twee dagen na haar eerste vergadering een brief aan de Minister van Binnenlandse Zaken, waarin aan de Regering een aantal vraagpunten werd voorgelegd.

De bewindsman beantwoordde het schrijven van de commissie met een brief gedateerd 21 september.

Op 28 september vond in aanvulling op de briefwisseling een mondeling overleg tussen de commissie en de Minister plaats.

Toezending interim-adviezen

De inhoud van beide brieven en het daarop aansluitende mondeling overleg zijn in het hierboven reeds gereleveerde periodieke verslag van de bijzondere Tweede Kamercommissie weergegeven.

Daaruit blijkt dat een meerderheid binnen de commissie van mening was dat het mede ter voorkoming van tijdverlies wenselijk zou zijn dat de commissie de interim-adviezen van de staatscommissie na gereedkoming ter inzage zou ontvangen. De Regering stelde zich daartegenover op het standpunt dat zij de adviezen van de staatscommissie eerst aan de Kamercommissie toe wilde zenden tegelijk met het voorlopig kabinets-standpunt terzake.

De vvd-leden van de Kamercommissie behoorden tot de meerderheid die de interim-adviezen zo snel mogelijk wilde ontvangen. Zij zeiden tijdens het mondeling overleg op 28 september 1967 het te betreuren dat de Minister deze wensen niet wilde inwilligen.

Contact staatscommissie-Kamercommissie

Vershil van inzicht tussen een deel van de leden van de Kamercommissie en de Regering bleek ook te bestaan over de wijze van contact tussen de Tweede Kamercommissie en de staatscommissie.

Een aantal leden van de Kamercommissie wilde de mogelijkheid van bepaalde vormen van contact met de staatscommissie openhouden.

In zijn brief van 21 september antwoordde Minister Beernink hierop dat hij rechtstreeks overleg tussen de Kamercommissie en de staatscommissie niet in overeenstemming achtte met de taak en de functie van de staatscommissie. De staatscommissie heeft tot taak de Regering te adviseren. De Minister schreef het niet juist te achten als zich buiten het kabinet om een dialoog zou ontwikkelen tussen de staatscommissie en het parlement.

Tijdens het mondeling overleg verklaarden de vvd-leden van de bijzondere commissie zich tegen geregeld overleg tussen de staatscommissie en de Kamercommissie. Alleen na de totstandkoming van een interim-advies zou de Kamercommissie misschien bij uitzondering uitleg van de staatscommissie moeten kunnen krijgen. De Kamercommissie heeft, zo werd van liberale zijde opgemerkt, slechts te maken met de Regering. Een eigenlijke discussie mag pas plaatsvinden als de Regering haar plannen aan het parlement heeft voorgelegd.

Na het mondeling overleg met Minister Beernink op 28 september vergaderde de Kamercommissie voor de derde keer op 19 oktober.

Tweede brief

Zij besloot tijdens deze vergadering wederom een brief aan het kabinet te schrijven. In deze brief, gedateerd 30 oktober, deelde de commissie mede dat een meerderheid van haar leden het op prijs zou stellen de interim-adviezen van de staatscommissie na gereedkoming in afschrift te ontvangen. Uit het voorafgaande zal duidelijk zijn dat de vvd-ers tot deze meerderheid behoorden.

Als belangrijkste motief voor dit verzoek werd het voorkomen van tijdverlies aangevoerd.

Minister Beernink antwoordde op 28 december dat hij de Kamercommissie steeds terstond na het uitbrengen van interim-adviezen door de staatscommissie daarvan zou berichten. Indien de Regering zou besluiten dat zij terzake van de inhoud van een uitgebracht interim-advies niet op korte termijn tot een voorlopige standpuntbepaling zou komen, zou het advies onmiddellijk aan de Kamercommissie worden toegezonden.

Die toezegging hield in dat een interim-advies van de staatscommissie de Kamercommissie nooit later zou bereiken dan twee à drie maanden na het uitbrengen daarvan.

Ten aanzien van het ook reeds tijdens het mondeling overleg van 28 september gedane verzoek van een meerderheid binnen de Kamercommissie - een anders samengestelde meerderheid dan die de hierboven weergegeven wenselijkheid had bepleit - de mogelijkheid te openen van gesprekken tussen de staatscommissie en de bijzondere commissie uit de Tweede Kamer, handhaafde de bewindsman zijn opvatting dat hij een rechtstreeks contact tussen beide commissies in strijd

achtte met de staatsrechtelijke positie van de staatscommissie als adviesorgaan van de Regering. Minister Beernink deelde mede dat de beide voorzitters van de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet dit net zo zagen. Ook een initiatief van de staatscommissie tot het opnemen van contact met de Kamercommissie buiten de Regering om achtte het kabinet om dezelfde reden onaanvaardbaar.

Eerste rapport staatscommissie

Door de staatscommissie werd op 8 juli 1968 haar eerste interim-rapport aan de Regering uitgebracht. Het is gewijd aan de wenselijkheid binnen het raam van de bestaande Grondwet wijzigingen in de Kieswet aan te brengen. In dit rapport werden behalve de uitgebrachte adviezen ook de taakopdracht, de nota van toelichting hierop en de installatie-rede door Minister-President De Jong op 14 september 1967 uitgesproken met de antwoord-toespraak van commissie-voorzitter Cals, afgedrukt.

Op 19 november nodigde de Kamercommissie de Regering wederom uit voor een mondeling overleg.

Tegelijk met zijn antwoord op deze uitnodiging deed Minister Beernink op 2 december de Staten-Generaal een nota naar aanleiding van het eerste rapport van de staatscommissie, alsmede een nota inzake het beleid met betrekking tot de herziening van de Grondwet toekomen.

Minister Beernink herhaalde in dit stuk zijn op 12 november in de openbare vergadering van de Tweede Kamer gedane mededeling dat de Regering het met het oog op de beschikbare tijdsruimte niet mogelijk achtte haar beleid te richten op de verwezenlijking van een algehele grondwetsherziening ter gelegenheid van de periodieke verkiezingen van 1971. Wel zou het naar het oordeel van het kabinet mogelijk zijn tot een partiële grondwetswijziging te komen.

De prioriteitenstelling, neergelegd in stuk 9181 nr. 1 punt 7 en weergegeven aan het begin van dit artikel, werd door het kabinet gewijzigd.

De Regering deelde in haar nota - stuk 9181 nr. 5 - mede dat zij ten aanzien van de volgende vier punten een spoedig advies van de staatscommissie wilde inwinnen:

1. De klassieke grondrechten.
2. De grondwettelijke regeling van het inkomen der Kroon en van de geldelijke voorzieningen ten behoeve van de leden der Staten-Generaal.
3. De grondwettelijke regeling van het kiesrecht en, voor zover daarmee samenhangend, de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal. Bij dit punt ware - zo werd in de regeringsnota ter toelichting opgemerkt - met name te betrekken de problematiek van de evenredige vertegenwoordiging (in welk verband in het bijzonder ook het vraagstuk van de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal een rol speelt), de kiesgerechtigde leeftijd, alsmede het voorschrift, dat de leden der Tweede Kamer door de ingezetenen worden gekozen.
4. De vraag, of voorzien moet worden in bijzondere procedure-voor-

schriften met eenmalige werking ten behoeve van een algehele grondwetsherziening in de parlementaire periode na 1971.

Vier voorstellen staatscommissie

In de nota naar aanleiding van het eerste rapport van de staatscommissie werden voorlopige regeringsstandpunten weergegeven ten opzichte van een viertal concrete voorstellen tot wijziging van de Kieswet door de staatscommissie gedaan.

I. Een grote meerderheid in de staatscommissie adviseerde in het eerste interim-rapport het verbod van lijstverbinding binnen de kieskringen op te heffen. Daardoor zou naar het oordeel van deze meerderheid het samengaan van partijen bij de verkiezingen worden bevorderd.

De helft van de leden van de Kiesraad (een college waaraan ingevolge artikel A 1, eerste lid, van de Kieswet, luidende: 'Er is een Kiesraad, gevestigd te 's-Gravenhage, welke Onze Minister van Binnenlandse Zaken van advies dient in alle aangelegenheden, het kiesrecht betreffend' de Regering verplicht is advies te vragen) verklaarde zich in zijn advies, gedateerd 24 oktober 1968, met dit voorstel akkoord. De andere helft wees het van de hand. Door het ontbreken van enig materieel vereiste - programmatische overeenkomsten dan wel verschillen zouden bij het aangaan van lijstverbindingen niet in beschouwing behoeven te worden genomen - achtte dit deel van de leden van de Kiesraad lijstverbinding een geheel vrijblijvende zaak. Zo zou de deur geopend worden voor verwarring en misleiding.

De Regering onderschreef in haar voorlopige standpuntbepaling de stelling dat opheffing van het verbod van lijstverbinding de partijen inderdaad zou stimuleren reeds vóór de verkiezingen aan te geven met welke andere partij(en) zij zouden willen samenwerken. Er zouden echter wel voorzieningen moeten worden getroffen om de kenbaarheid van de lijstverbindingen te bevorderen. Ook diende naar de mening van het kabinet lijstverbinding tussen zeer kleine groepen op uitsluitend electorale gronden te worden tegengegaan.

II. De staatscommissie sloot zich in haar eerste rapport voorts aan bij de conclusie van de meerderheid binnen de commissie-Berger dat de opkomstplicht bij verkiezingen diende te worden afgeschaft. Ook de Kiesraad adviseerde bij brief van 26 augustus in meerderheid tot afschaffing.

Het kabinet deelde in zijn nota van 2 december mede het hiermee eens te zijn. Hoezeer het ook naar het oordeel van de Regering gewent is dat de burger gebruik maakt van zijn recht om mede te werken aan de samenstelling van de verschillende vertegenwoordigende lichamen, het kabinet achtte het niet juist de kiezer daartoe tegen zijn zin te verplichten.

III. De staatscommissie bepleitte in haar rapport als derde concrete voorstel tot wijziging van de Kieswet het percentage waarboven de voorkeurstemmen een sterker effect hebben te verlagen van 50 tot 25 en de kandidaten die dit percentage zouden behalen te rangschikken en benoemen na de kandidaten die rechtstreeks de volledige kiesdeler zouden hebben verkregen.

De Kiesraad merkte hierbij in zijn advies, neergelegd in een brief van 24 oktober, op dat men zich zou kunnen afvragen of het voorstel praktisch wel enige betekenis zou hebben. Maar de raad verzette zich niet tegen het voorstel.

De ontworpen regeling biedt potentieel, zo formuleerde het kabinet het in zijn eerste oordeelsvorming, een duidelijke verruiming van de kiezersinvloed op de aanwijzing van de gekozenen, maar het feitelijk effect is twijfelachtig. De Regering oordeelde het voorstel van geringe importantie, maar zei geen overwegende nadelen eraan verbonden te zien.

IV. Als vierde suggestie opperde een meerderheid van de leden der staatscommissie de wenselijkheid van een verhoging van het aantal voor kandidaatstelling benodigde handtekeningen onder een kandidatenlijst van 25 tot 100.

De Kiesraad adviseerde terzake negatief.

Ook de Regering schreef dat het nut van de maatregel niet zou opwegen tegen de niet onaanzienlijke werkvermeerdering voor de politieke partijen en de gemeentelijke administraties welke daarvan het gevolg zou zijn.

Naast een voorlopige zienswijze van de Regering op de vier hierboven weergegeven voorstellen van de staatscommissie, deelde het kabinet in zijn nota mede aan de Kiesraad een tweetal andere wijzigingen van de Kieswet om advies te hebben voorgelegd:

- a. vervroeging van het tijdstip van de periodieke verkiezingen voor de Tweede Kamer teneinde een nieuw optredend kabinet in de gelegenheid te stellen zijn stempel te zetten op de begroting voor het eerstkomende dienstjaar;
- b. het doen samenvallen van de stemming voor verschillende verkiezingen op een dag.

Wijze van regeringsvorming

De bijzondere Kamercommissie vergaderde op 4 december. Zij besloot over de regeringsnota, uitgebracht naar aanleiding van het eerste rapport van de staatscommissie, geen mondeling overleg voor Kerstmis te houden. In de commissie werd wel het voorstel gedaan om over de tweede nota, die handelt over het tijdschema voor grondwetsherziening en de keuze van prioriteiten, nog wel voor de aanvang van het Kerst-reces met de regering een bespreking te hebben.

Een meerderheid binnen de commissie, waaronder de vvd-ers, voelde hier niet voor omdat zij de tijd van voorbereiding te kort achtte. Als datum voor het overleg werd daarop 5 februari 1969 vastgesteld. Van dit overleg bracht de commissie op 25 februari - stuk 9181 nr. 7 - rapport uit.

Belangrijkste discussiepunt was de vraag of de Regering bereid zou zijn ook de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal en de wijze van regeringsvorming tot onderwerp van dringende grondwetswijziging te verklaren.

Minister Beernink zei hierop dat de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal, voor zover samenhangend althans met het kiesstelsel, behoort tot de materie aangegeven in punt 3 van de herziene prioriteitenlijst.

Sommige commissieleden uitten als hun mening dat de beperking 'voor zover althans samenhangend met het kiesstelsel' een grondige studie van de mogelijkheden voor inspraak van de kiezer bij de regeringsvorming onmogelijk zou maken. Zij bepleitten daarom wijziging van de formulering door de Regering van de derde prioriteit: 'de grondwettelijke regeling van het kiesrecht en, voor zover daarmee samenhangend, de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal' in 'de grondwettelijke regeling van de verhouding Regering - Staten-Generaal en van de regeringsvorming en, voor zover daarmee samenhangend, van het kiesrecht'.

Dit voorstel zei de Minister niet te willen overnemen. Hij werd daarin gesteund door een meerderheid van de leden van de Kamercommissie, waaronder de liberalen. De Minister verklaarde het verzoek van de minderheid daarom niet te willen overnemen, omdat de voorzitters van de staatscommissie hem hadden verzekerd dat het hier gevraagde onderzoek niet op tijd afgerond zou kunnen worden. Wel deed de Minister de toezegging met de voorzitters te zullen nagaan welke mogelijkheden er zouden zijn om bij het onderzoek naar punt 3, als geformuleerd in de regeringsnota van 2 december 1968, ook zoveel mogelijk de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal en de wijze van regeringsvorming te betrekken.

Interpellatie-Van Thijn

Op dit onderdeel van de gedachtenwisseling tussen de Regering en de bijzondere Kamercommissie ben ik hierboven tamelijk uitgebreid ingegaan omdat korte tijd later, op 25 maart, Drs. Ed. van Thijn de Regering zou interpellieren over haar standpunt betreffende de onderwerpen van de komende partiële grondwetsherziening.

Tevoren had de Kamercommissie, op 27 februari, wederom een mondelinge overleg met de Regering, maar om der wille van een logische aansluiting wijk ik hier even van de chronologische orde af. Drs. Van Thijn stelde tijdens zijn interpellatie onder meer de volgende vragen:

'Acht de Minister het niet strijdig met letter en geest van de rege-

ringsverklaring (van 18 april 1967):

- a. dat wordt afgezien van de voorbereiding van een algehele grondwetsherziening in de huidige kabinetsperiode;
- b. dat wordt volstaan met een gedeeltelijke grondwetsherziening ter gelegenheid van de periodieke verkiezingen van 1971;
- c. dat de Minister tot op heden niet bereid is gebleken, aan de lijst van onderwerpen die aan de staatscommissie is voorgelegd met het oog op de gedeeltelijke herziening, het vraagstuk van de regeringsvorming toe te voegen;
- d. dat hierdoor een van de kernproblemen, waarop het 'verlangen naar vernieuwing' zich richt naar alle waarschijnlijkheid pas op zijn vroegst bij de periodieke verkiezingen van 1975 toepassing zou kunnen vinden?'

En:

'Is de Minister bereid alsnog het vraagstuk van de regeringsvorming (en met name de invloed van de kiezer op de regeringsvorming) aan de lijst van onderwerpen ter voorbereiding van een gedeeltelijke grondwetsherziening toe te voegen?'

Minister Beernink antwoordde hierop dat het punt van de Regeringsvorming deel uitmaakt van de aan de staatscommissie voorgelegde problematiek. Daarom zei de Minister geen aanleiding te zien het vraagstuk van de regeringsvorming aan de prioriteitenlijst toe te voegen.

In zijn tweede termijn diende Drs. Van Thijn daarop een motie in waarin de Kamer werd gevraagd zich uit te spreken voor een uitnodiging aan de Regering het vraagstuk van de invloed van de kiezer op de regeringsvorming aan de lijst van onderwerpen, waarover met het oog op de eerstkomende grondwetsherziening het oordeel van de staatscommissie is gevraagd, toe te voegen.

Namens de vier regeringspartijen zei Mr. W. J. Geertsema niet aan het debat over de vragen van Drs. Van Thijn te zullen deelnemen omdat de daarin aangeroerde problematiek thuis hoorde in de bijzondere Kamercommissie.

Over geen van de brieven van 26 juni 1967, 14 augustus 1968, 8 november 1968 en 2 december 1968 wilde deze commissie een blanco- of eindverslag uitbrengen. Een eerder door Drs. Van Thijn gedaan verzoek het tweede periodiek verslag van de commissie op de agenda van de Kamer te zetten had de Kamer op 26 februari afgewezen, omdat de Kamer besloten had de weg te volgen van behandeling in een bijzondere commissie. In een dergelijk geval, zo betoogde Mr. Geertsema, beraadslaagt de Kamer niet voordat de commissie meent dat de zaak rijp is voor plenaire behandeling.

De motie-Van Thijn werd verworpen met alleen de stemmen van de fracties van PVDa, D'66 en de Groep-Aarden vóór.

Kiesdrempel

Zoals hierboven reeds gereleveerd vond op 27 februari wederom een

mondeling overleg tussen de Kamercommissie en het kabinet plaats.

Tijdens dit overleg, waarvan op 31 maart in stuk 9181 nr. 8 verslag werd gedaan, kwamen met name de kiesrechtenaangelegenheden aan de orde. Gesproken werd onder meer over de afschaffing van de opkomstplicht, de afschaffing van het verbod van verbinding van kandidatenlijsten binnen een zelfde kieskring, de vergroting van het effect van de voorkeurstem, de verhoging van het voor indiening van een kandidatenlijst vereiste aantal handtekeningen en de mogelijke invoering van een kiesdrempel.

Onder het hoofd 'Vier voorstellen staatscommissie' is van de eerstgenoemde punten in dit artikel reeds verslag gedaan.

Van de invoering van een kiesdrempel had de staatscommissie zich in haar eerste rapport tegenstander verklaard. Minister Beernink deelde tijdens het overleg mede, dat de Regering de eventuele invoering van een kiesdrempel slechts zou willen bezien in het kader van het geheel van voorstellen betreffende het kiesstelsel.

Verschijsning tweede rapport

Bij brief van 7 juli 1969 liet Minister Beernink de Kamer weten - stuk 9181 nr. 9 - dat de staatscommissie het kabinet op 30 juni had geïnformeerd omtrent de stand van zaken van haar werkzaamheden. De commissie deelde in haar schrijven aan de Regering mede dat de eindredactie betreffende de klassieke grondrechten binnen enkele weken zou worden vastgesteld. Over de grondwettelijke regeling van het inkomen der Kroon en van de geldelijke voorzieningen voor de leden der Staten-Generaal was het advies op 12 juni afgerond. De staatscommissie deelde voorts mede dat zij terstond na het zomerreces haar advies zou voltooien over de grondwettelijke regeling van het kiesrecht en, voor zover daarmee samenhangend, de verhouding tussen Regering en Staten-Generaal, over de leeftijd van het actief en passief kiesrecht, het kiesrecht voor Nederlanders in het buitenland, de termijnverkorting bij Kamerontbinding en het verlies van het partijlidmaatschap voor volksvertegenwoordigers. Tenslotte werd gememoreerd dat in een vergadering van 6 juni van de staatscommissie het advies over de vraag, of voorzien zou moeten worden in bijzondere procedurevoorschriften met eenmalige werking ten behoeve van een algehele grondwetsherziening in de parlementaire periode na 1971, was afgerond.

Vervroeging Kamerverkiezingen

In de nota naar aanleiding van het eerste rapport van de staatscommissie, die de Minister de Staten-Generaal bij brief van 2 december 1968 deed toekomen, was door de Regering meegedeeld dat zij een vervroeging van het tijdstip van de periodieke verkiezingen voor de Tweede Kamer en het doen samenvallen van de stemming voor verschillende verkiezingen op één dag om advies aan de Kiesraad had voorgelegd.

Op 17 maart 1969 heeft de Kiesraad hierover rapport uitgebracht. Dit rapport werd door het kabinet met een voorlopige zienswijze terzake bij brief van 5 september 1969 - stuk 9181 nr. 10 - gepubliceerd.

Tegen een vervroeging van de Tweede Kamerverkiezingen werden door een deel van de leden van de Kiesraad bezwaren van grondwettelijke aard geopperd. Een ander deel sprak als oordeel uit dat aan de grondwettelijke positie van de volksvertegenwoordiging in geen enkel opzicht tekort zou worden gedaan, wanneer na een in het voorjaar gehouden verkiezing de Staten-Generaal in buitengewone zitting zouden bijeenkomen totdat op de eerstvolgende derde dinsdag in september de gewone zitting zou worden geopend. Bij deze laatste opvatting sloot de Regering zich aan.

Enstemmig achtte de Kiesraad de voorgestelde voorziening op praktische gronden onwenselijk. De voordelen voor het nieuw optredende kabinet zouden naar het oordeel van de raad niet opwegen tegen het nadeel voor de parlementaire arbeid in het vierde zittingsjaar van de Kamer.

Het kabinet verklaarde in zijn voorlopige standpuntbepaling deze opvatting van de Kiesraad niet te delen en voorshands van mening te blijven dat de periodieke Tweede Kamerverkiezingen vervroegd zouden moeten worden.

De bezwaren door de Kiesraad ontwikkeld tegen het doen samenfallen op één dag van de verkiezingen voor de Tweede Kamer met die voor Provinciale Staten en voor de Gemeenteraden, of met één van beide, werden door de Regering onderschreven. Het kabinet deelde mede deze bezwaren van zodanig gewicht te achten dat naar zijn voorlopig oordeel een dergelijke combinatie geen aanbeveling zou verdienen.

Tweede rapport staatscommissie

Op 19 september 1969 bood de Staatscommissie van advies inzake de Grondwet en de Kieswet haar tweede rapport aan de Regering aan. De commissie bracht hierin over een viertal onderwerpen advies uit, te weten:

I. De klassieke grondrechten en in samenhang hiermede de financiële verhouding tussen het Rijk en de kerkgenootschappen.

II. De grondwettelijke regeling van de uitkeringen aan leden van het Koninklijk Huis en van de geldelijke voorzieningen ten behoeve van de leden der Staten-Generaal.

III. De vergroting van de invloed van de kiezers op de regeringsvorming, de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer en enige andere vraagstukken op het terrein van het kiesrecht.

IV. De vraag, of moet worden voorzien in bijzondere procedurevoorschriften met eenmalige werking ten behoeve van een algehele grondwetsherziening in de parlementaire periode na 1971.

Bij brief van 1 oktober werd dit rapport door de Regering aan de Staten-Generaal voorgelegd.

In een 24 november gedateerde nota - stuk 9181 nr. 13 - deed Minister Beernink het parlement het voorlopig regeringsstandpunt omtrent een deel van de door de staatscommissie gedane voorstellen toekomen.

Rijnmond

Tevoren, op 13 november 1969, schreef Minister Beernink aan de Tweede Kamer dat hij overwoog een wijziging van de Wet openbaar lichaam Rijnmond te bevorderen, die het houden van verkiezingen voor de Rijnmondraad op een afzonderlijke dag tot gevolg zou hebben. De regering is daar later na een mondeling overleg met de vaste Commissie voor Binnenlandse Zaken uit de Tweede Kamer op teruggekomen.

Tijdens de openbare behandeling van zijn begroting voor het dienstjaar 1970 - op 17 december 1969 - deelde de Minister mede dat hij bij nadere overweging had besloten af te zien van zijn aanvankelijke voorstellen, gezien de vele bezwaren die hem hadden bereikt van de zijde van de politieke partijen uit het Rijnmondgebied, gezien het standpunt van het dagelijks bestuur van Rijnmond en gelet op het standpunt van de Wetgever van 1966.

Regeringsstandpunt ten aanzien van tweede rapport staatscommissie

In een zevental paragrafen commentarieerde Minister Beernink op 24 november de inhoud van het tweede rapport van de staatscommissie.

Op basis van de aanbevelingen van de staatscommissie zou, zo schreef de Minister, een wetsontwerp met betrekking tot de klassieke grondrechten worden voorbereid.

Daarnaast verklaarde het kabinet de bezwaren, welke in het rapport van de commissie tegen rechterlijke toetsing van de grondrechten werden aangevoerd, te delen. Ook meldde de Minister het standpunt van de staatscommissie, dat de grondrechten slechts betrekking hebben op de verhouding overheid-burger en daarbuiten geen verbindende kracht hebben, te delen.

Met de voorstellen van de commissie ten aanzien van de uitkeringen aan de leden van het Koninklijk Huis, de geldelijke voorzieningen ten behoeve van de leden der Staten-Generaal en de bijzondere procedurevoorschriften voor een algehele grondwetsherziening, verklaarde de Regering zich eveneens akkoord.

Omtrent de voorstellen door de staatscommissie gedaan inzake het kiesrecht en het parlementair stelsel was het de Regering nog niet mogelijk haar voorlopig standpunt mede te delen.

Op 2 oktober deed de Minister aan de Kiesraad een adviesaanvraag uitgaan omtrent:

1. Invoering van een stemming over de aanwijzing van een kabinetsformateur.

2. Verdeling van het land in afzonderlijke kiesgebieden, in elk waarvan tenminste tien leden van de Tweede Kamer worden gekozen. Hierbij zou ook de uitwerking die de staatscommissie voor ogen stond dienen te worden betrokken, te weten:
 - a. Er worden twaalf kiesgebieden gevormd, waarbij enerzijds zoveel mogelijk de grenzen van de huidige kieskringen worden gevolgd en anderzijds een te grote variatie in de aantallen te verdelen zetels in elk kiesgebied wordt vermeden.
 - b. De verdeling van de restzetels vindt plaats naar de regel van de grootste gemiddelden.
 - c. Binnen de kiesgebieden kunnen de lijsten van verschillende partijen worden verbonden. Lijstverbindingen dienen een landelijk karakter te hebben.
4. Verlaging van de leeftijd van het actief en passief kiesrecht.

Ook is aan de Kiesraad gevraagd zich uit te spreken omtrent een tweetal minderheidsvoorstellen strekkende tot:

1. Rechtstreekse verkiezing van de Minister-President;
2. Raadpleging van de kiezers over de vraag, uit welke partijen de Regering moet worden gevormd.

Met de Regering werd door de bijzondere Kamercommissie op 10 december over deze nota een mondeling overleg gevoerd.

Voorlopig commentaar vvd

Voorkeurstem

Op 16 en 17 december 1969 werden door de woordvoerders van verschillende Kamerfracties, tijdens de openbare behandeling van de begroting voor 1970 van Minister Beernink, een aantal opmerkingen over de wijziging van de Grondwet en de Kieswet gemaakt.

Vooruitlopend op de openbare behandeling van de wetsontwerpen strekkende tot afschaffing van de opkomstplicht en tot vergroting van het effect van de voorkeurstem, zijn van liberale zijde tijdens dit debat al een paar korte kanttekeningen bij beide wetsvoorstellen geplaatst.

Het voorstel van de staatscommissie om de aanwijzing van de bij voorkeur gekozenen niet, zoals thans het geval is, na overdracht van stemmen, maar daarvóór te doen plaatsvinden en voorts om het percentage waarboven voorkeurstemmen een sterker effect hebben te verlagen van 50 naar 25, werd door mij als woordvoerder van de vvd-fractie met de Regering van gering belang maar zonder overwegende bezwaren geacht.

Daarmee werd niet betoogd dat voor de vvd het betreffende voorstel van de staatscommissie in deze vorm acceptabel zou zijn.

In de inbreng voor het voorlopig verslag bij het wetsontwerp strekkende tot vergroting van het effect van de voorkeurstem - stuk 10399 nr. 4 - is een commentaar gegeven op twee facetten van de effectuering van de voorkeurstem, te weten de niet-optelling bij ongelijke lijsten

en de hantering van de lijstkiesdeler als grondslag voor het vereiste percentage stemmen.

Vermeden dient te worden dat de partijen door niet geheel gelijk-luidende lijsten in te dienen de kiezers beletten hun voorkeur voor be-paalde kandidaten te effectueren. Ook het blijven hanteren van de lijstkiesdeler kan tot grote onbillijkheden leiden. Uitgaande van het door de staatscommissie gekozen percentage van 25, zou - om een voorbeeld in het voorlopig verslag genoemd te citeren - in absolute cijfers bij de laatste verkiezingen een kandidaat van de vvd in kieskring VI (Den Haag) ongeveer 15.000 stemmen, een liberale kandidaat in kieskring XVIII (Maastricht) 6500 stemmen hebben moeten verwerven om bij voorkeur verkozen te worden.

Tijdens het Kamerdebat op 16 december en in het voorlopige verslag heb ik de vraag gesteld waarom de staatscommissie blijkens haar eerste rapport (blz. 57, rechts onder) het effect van de voorkeurstem slechts heeft bestudeerd 'binnen het raam van dit stelsel'. Door ons is gevraagd of de Regering de staatscommissie heeft verzocht de bestaande systematiek van de Kieswet te handhaven - en zo nee, waarom de staats-commissie dan niet naar andere wegen heeft gezocht om de voorkeur van de kiezers beter tot zijn recht te laten komen. Aan het kabinet werd tenslotte gevraagd om de beide in het voorlopig verslag genoemde mogelijkheden om de kiezerswil te honoreren, aan de staatscommissie ter advisering voor te leggen.

Verdeeld over opkomstplicht

Hetgeen ook reeds van liberale zijde in het voorlopig verslag over het wetsvoorstel tot afschaffing van de opkomstplicht werd gesteld, is in het Kamerdebat op 16 december door mij herhaald: dit ontwerp is door de vvd-fractie met gemengde gevoelens ontvangen. Als mijn persoonlijk standpunt heb ik opgemerkt dat de vrijheid om te kiezen niet door de dwang om naar de stembus te moeten komen mag worden ontsierd. Een veelgehoord argument tot handhaving van de opkomstplicht heb ik altijd bijzonder zot gevonden. Dat is het argument, dat de opkomst-plicht de interesse van de kiezers voor de werking van onze democratie zou bevorderen. Aan die belangstelling ontbreekt heel wat. Via een betere staatsburgerlijke vorming, via een effectiever werken van het parlement, via een betere presentatie en betere prestaties van Kamer-leden kan daaraan heel wat gedaan worden. Maar, zo zei ik tijdens het debat, het handhaven van de opkomstplicht mag misschien heel wat kiezers, die geen zin hebben naar de stembus te komen, in de gelegenheid stellen hun creativiteit - variërend van het rood maken van alle hokjes tot het neerschrijven van vieze woorden - op het stembiljet uit te proberen, de politieke belangstelling aanwakkeren doet het niet. Zoals bekend, is de opkomstplicht inmiddels afgeschaft. De invloed van die afschaffing is bij de Statenverkiezingen van 18 maart 1970 niet gering gebleken.

18 jaar

De staatscommissie, waarbinnen over de wenselijkheid en de omvang van de verlaging van de leeftijden voor het actief en het passief kiesrecht verschillend wordt geoordeeld, had in haar tweede rapport overeenstemming bereikt over het voorstel, dat

1. de leeftijden voor het actief en passief kiesrecht gelijk zullen moeten worden gesteld;
2. deze leeftijden gelijk zullen dienen te zijn aan de bij de wet geregelde leeftijd voor de algemene meerderjarigheid en
3. deze leeftijden niet lager zouden mogen zijn dan 18 jaar.

Deze onderlinge koppeling kan, zo heb ik tijdens het begrotingsdebat betoogd, omdat aan het verlagen van de leeftijd voor de algemene meerderjarigheid nog wel wat haken en ogen zitten, tot uitstel van de verlaging van de minimum leeftijd voor het uitoefenen van het actief kiesrecht leiden.

Als mijn persoonlijke mening heb ik gezegd daarvoor niets te voelen. Aan de Regering heb ik dan ook verzocht om, als zij er niet in zou slagen op korte termijn een beslissing te nemen over de verlaging van de leeftijd waarop men wettelijk meerderjarig wordt, in ieder geval met het voorstel te komen, de minimum leeftijd voor het uitoefenen van het actief kiesrecht tot 18 jaar te verlagen. Zoals bekend is door de oppositie sindsdien een initiatiefvoorstel tot verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd ingediend.

Grondrechten

Bij het advies van de staatscommissie betreffende een herformulering en uitbreiding van de grondrechten zijn van onze zijde enkele korte, voorlopige commentaren geplaatst.

Ik heb er onze vreugde over uitgesproken dat de staatscommissie het processieverbod wil afschaffen en dat, naast het recht van vereniging en vergadering, het recht tot betoging door de staatscommissie is bepleit. Ook het opnemen van een antwoordplicht voor de overheid, aansluitend aan het recht tot het indienen van verzoekschriften, verdient alle steun.

De staatscommissie heeft zich in haar advies voorlopig onthouden van een uitspraak over de openbaarheid van bestuur, omdat daar de Commissie-Heroriëntatie Overheidsvoorlichting op studeert. Reeds tijdens de discussie in de Tweede Kamer over de begroting voor Algemene Zaken heb ik gezegd dat ik naast de vrijheid van meningsuiting ook het recht op informatie en de openbaarheid van bestuur grondwettelijk gegarandeerd zou willen zien.

Ook heb ik als mijn oordeel uitgesproken dat ik het betreurd dat slechts een minderheid binnen de staatscommissie tot de conclusie is gekomen dat als consequentie van de vrijheid van meningsuiting ook een verbod van preventieve censuur zou moeten gelden.

Minister Beernink zegde in zijn antwoord op de gestelde vragen en de

gemaakte opmerkingen toe dat deze bij de nadere standpuntbepaling van de Regering alle aandacht zullen verkrijgen en in het overleg tussen de Regering en de bijzondere Kamercommissie zeker uitgebreid aan de orde zullen komen.

Van de verdere activiteiten van de staatscommissie, het kabinet en het parlement op het gebied van wijziging van onze Grondwet en Kieswet zal ik te gelegener tijd in Liberaal Reveil wederom verslag doen.

Frankrijk op de tweesprong: presidentiële of parlementaire democratie

H. Vrind

Frankrijk heeft sinds de revolutie van 1789 een groot aantal malen van regeringsvorm gewisseld. Van een soepele overgang van de ene vorm in de andere is eigenlijk nooit sprake geweest. Het leger, althans hoge officieren, hebben bij die wisselingen dikwijls een grote rol gespeeld. Iedere republiek, ieder keizer- of koninkrijk werd gekenmerkt door politieke schandalen, opstanden, revoluties en dergelijke. Vrijwel iedere wijziging in de regeringsvorm is gepaard gegaan met een machtsverschuiving. Steeds weer andere groepen - adel, geestelijkheid, militairen, rijke burgers, regenten, eenvoudiger burgers, arbeiders - hebben, afwisselend hulp zoekend bij weer andere groepen, met president, keizer of koning de macht in de regeringscentra uitgeoefend. Frankrijk is nooit tot rust gekomen. Er schijnt waarheid te schuilen in de sombere profetieën van conservatieve staatsrechtgeleerden van de vorige eeuw, dat de Revolutie van 1789, de gewelddadige verjaging van het eeuwenoude bewind van de Bourbons, het land nimmer vrede en rust zou gunnen.

De Vierde Republiek

De Vierde Republiek (1947-1958) heeft in elf jaar meer dan 20 maal van Eerste Minister verwisseld. Hoopvol en vol goede voornemens begonnen, bleek de Vierde Republiek de grote problemen van Frankrijk - het einde van het land als koloniale mogendheid met als bijzonder punt de Algerijnse kwestie; de geweldige economische en sociale moeilijkheden; en zeker niet in de laatste plaats het sterk gedaalde gezag van Frankrijk ten opzichte van de Angelsaksische landen en het opkomende West-Duitsland - gedeeltelijk tot een goed einde te kunnen brengen. Men spreekt in dit verband wel van het martelaarschap van de Vierde Republiek, die uit de oorlog voortgekomen, weer ten onder moest gaan.

De Vijfde Republiek

Het jaar 1958 bracht niet alleen de terugkeer van generaal De Gaulle als sterke man van Frankrijk. Een zeer groot deel van het Franse volk,

voor zover tot constructief democratisch regeren bereid, wenste ook een andere regeringsvorm. De terugkeer van De Gaulle en een nieuwe grondwet; het waren twee verschillende zaken, al stonden ze natuurlijk nauw met elkaar in verband.

De makers van de grondwet, onder wie Michel Debré, van 1959 tot 1962 Eerste Minister van Frankrijk, hebben waarschijnlijk een regeringsvorm naar het aloude Engelse model voor ogen gehad, een parlement met een gering aantal partijen, waaronder één meerderheidspartij, waarvan de leider tevens leider van de regering is. Als vanzelf heeft de leider van de regering, doordat hij de personificatie is van de meerderheid in het parlement, een grote macht, waardoor hij in de gelegenheid is het land doeltreffend te besturen en belangrijke beslissingen te nemen.

Ik laat hier buiten beschouwing in hoeverre de werkelijkheid in Engeland in overeenstemming is met de Engelse theorie. In ieder geval was het voor Frankrijk een bijzonder aantrekkelijk systeem. Wat was namelijk de grote kwaal van de Vierde Republiek van 1947 tot 1958, en eigenlijk ook al van de Derde Republiek? Het zwaartepunt van de staatsmacht lag geheel bij het parlement, in de praktijk bij de Kamer van Afgevaardigden die te vergelijken is met onze Tweede Kamer. Op zichzelf voor een democratie een ideale toestand: het volk kiest zijn representanten, die uiteindelijk de dienst uitmaken. Maar voor Frankrijks staatkundige praktijk was het een bijzonder ongelukkig systeem.

Er was namelijk uit de veelheid van partijen geen duidelijke, doelbewuste meerderheid te vormen. Ten eerste is er in Frankrijk aan de uiterste linkerzijde een grote, goed georganiseerde communistische partij die uiteraard heel moeilijk in een groepering van regerende partijen is onder te brengen. (Men moet zich overigens van die partij geen al te grote voorstellingen maken. Haar aanhang, niet nauwkeurig bekend, schommelt om de 15% van het kiezersvolk, dat in zeer grote meerderheid beslist anti-communistisch is.)

Rechts van de communistische partij staat de socialistische partij, eigenlijk meer dan één partij. Verder kent men in Frankrijk een aantal centumpartijen; partijen links van het centrum en rechts van het centrum; en enkele kleine duidelijk conservatieve groeperingen.

Dat is het traditionele beeld van de Franse natie zoals De Gaulle het heeft aangetroffen en zoals het heden ten dage - men geve zich daar goed rekenschap van - nog steeds bestaat, naast het zg. gaullisme.

Hoewel links van het centrum, speelden de socialisten in dit beeld de centrale rol. Zonder hen was geen werkelijke regering te vormen. De grote moeilijkheid kwam echter van de communisten, die de socialisten - hun broeders en medestanders bv. op het terrein van de vakbeweging - achtervolgden met het verwijt van pacteren met de burgerlijke, in hun ogen conservatieve, van het grootkapitaal, de adel en de geestelijkheid afhankelijke partijen. En wie kan zeggen, dat daarin helemaal geen waarheid schuilt of school in het Frankrijk, dat ambte-

lijk en staatkundig altijd een sterk *politique-de-classe*-merkteken heeft vertoond?

De oplossing van het staatsrechtelijke probleem was betrekkelijk eenvoudig. Het kiesstelsel werd aangepast. De macht van het parlement werd beperkt tot wetgeving en controle. Grotere macht kwam aan de president, aan wie de taak toeviel de algemene lijnen voor de uitvoerende macht aan te geven. Tussen parlement en president kwam een ministersploeg, samenwerkend met de president maar uiteindelijk verantwoordelijk aan het parlement, dat, gekozen door de burgers, als zodanig de uiteindelijke macht in handen hield. Daarmee voldeed het systeem aan een van de grote democratische grondregels.

De Gaulle's referendum

De Gaulle dacht daar anders over. Zijn vertrouwen in wat hij minachtend '*les partis de jadis*', de partijen van vroeger, noemde, was gering. Een zeer belangrijk deel - echter niet een overweldigend deel - van de kiezers is hem daarin trouw gebleven. De Gaulle heeft zich van het parlement losgemaakt door het grondwettelijk instrument van het referendum te gebruiken, hoewel dat nooit de bedoeling van het referendum is geweest. En De Gaulle heeft de keuze van de president losgemaakt van het parlement, dat vroeger de President verkoos, door rechtstreekse verkiezing in te voeren.

Dit betekende een zeer grote wijziging van het parlementaire systeem. Het dualisme, het twee-machtenstelsel, verving het monisme, waarbij alle staatkundige macht uit het parlement ontstaat. Dit gebeurde in 1962, vier jaar na het begin van de Vijfde Republiek. Ook dit had de makers van de grondwet niet voor ogen gestaan. Men kan niet zeggen dat de Franse kiezers bewust gekozen hebben voor het dualistische stelsel. De Gaulle wierp eenvoudig zijn persoon in de strijd; het was voor of tegen De Gaulle.

De gevolgen waren aanzienlijk. De grondwet van 1958 had het parlement in zijn macht al beperkt, ten eerste doordat het veel minder vaak bijeenkomt dan bv. onze Staten-Generaal. Het parlement zorgt voor de wetgeving, maar alleen in grote lijnen. De werking van moties van afkeuring en van vertrouwen en het interpelleren is aan strenge beperkingen onderhevig. De *Assemblée Nationale*, de opvolger van de kamer van afgevaardigden, wordt om de vijf jaar vernieuwd, de president wordt gekozen voor zeven jaar. Het is duidelijk dat door dit verschil in periode de samenhang tussen president en parlement alleen maar lossen wordt. Doordat de president door hetzelfde kiezersvolk wordt gekozen als het parlement, ontleent hij daaraan hetzelfde hoge democratische recht als het parlement van te zijn de representant van het kiezersvolk. Zijn voorsprong op het parlement werd dus al heel groot. De Gaulle gaf met het referendum '*les partis de jadis*', overigens nog steeds aanwezig, een geweldige duw in de hoek.

President en Ministers

Maar de generaal deed meer. Naast het parlement en de president, beiden gekozen, is de derde belangrijke 'institution' zoals de Fransen zeggen, de regering, le gouvernement. De regering bepaalt en leidt de politiek van de natie; de eerste minister leidt de regering, aldus de Franse grondwet. De president van de republiek benoemt de eerste minister en op voorstel van de eerste minister de andere ministers. In dit laatste ligt opgesloten dat de andere ministers pas worden benoemd als de eerste minister er al is. Dit is in overeenstemming met de bepaling, dat de eerste minister 'dirige l'action du gouvernement'. In werkelijkheid ging het echter anders. Uit gepubliceerde teksten blijkt bv., dat Michel Debré pas als eerste minister werd benoemd, nadat hij de lijst van ministers, uiteraard in ontwerp, aan de president ter goedkeuring had voorgelegd. Hieruit volgt, dat de president ook de leider van de regering is; dat de rol van de eerste minister - in de grondwet zeer belangrijk - is verkleind en die van de president vergroot. De regering is verantwoording schuldig aan het parlement, maar in feite zijn de leden van de regering, de ministers, opgenomen in de macht van de president, die onafhankelijk is van het parlement. Het is de gaullistische opvatting die aan de Vijfde Republiek een heel andere inhoud heeft gegeven. De parlementaire democratie is veranderd in een presidentiële.

Men moet hierbij uiteraard bedenken, dat het hier om een zeer bijzondere president ging, voor miljoenen Fransen de Redder des Vaderlands, in 1940-44, opnieuw in 1958, en ook daarna.

De vraag is echter: zal dit zo blijven of zal de huidige constructie de bron van nieuwe staatkundige moeilijkheden worden. Het gaat hier niet om een soort geleidelijke, algemeen als juist geachte grondwettige ontwikkeling. Het is namelijk naar democratische maatstaven niet logisch of natuurlijk dat één man - een onder alle omstandigheden feilbaar persoon - een zo grote, vrijwel niet te controleren macht uitoefent, en dat nog wel in een land dat absoluut overtuigd is van de democratische regeringsvorm als de enig juiste.

De taak van Pompidou en van hen die na hem komen zal dan ook bijzonder moeilijk worden. Wat De Gaulle volk en parlement steeds voorhield, kies tussen mij en de chaos, zou zeker uit de mond van Pompidou als een frase klinken.

Wat is nu het grote politieke probleem waarvoor Pompidou in feite staat, afgezien van allerlei opvattingen over de regeling van de Franse binnen- en buitenlandse politiek? De 'partijen van vroeger', waarover De Gaulle zo gaarne minachtend sprak, zijn er nog steeds, weliswaar verzwakt en onderling verdeeld, maar als totaliteit nog steeds invloedrijk. Daarbij dient men niet alleen te denken aan het parlement, maar ook aan de nog zeer invloedrijke gemeenteraden, waar communisten, socialisten, onafhankelijken en aanhangers van meer rechtse groeperingen vaak nog een beslissende rol spelen en vandaar hun draden naar

Parijs kunnen spinnen. Nu is het wel zo, dat in het parlement De Gaulle, en na hem Pompidou, op een zeer sterke gaullistische beweging kon en kan steunen. Het gaat hier om de UNR, de Union pour la Nouvelle République, geen partij in de eigenlijke zin des woords maar een organisatie tot steun aan en ter uitvoering van de denkbeelden van generaal De Gaulle. Maar tevens een complexe beweging van zeer linkse gaullisten (de union démocratique du travail) tot zeer rechtse, tot dusverre bijeen gehouden door de bewondering voor de persoon van de generaal.

Hoe bekwaam Pompidou ook is, hij zal het zeker met zijn eigen gaullistische aanhang in het parlement niet gemakkelijk krijgen wanneer het komt tot de uitwerking van eenmaal genomen belangrijke politieke beslissingen. Hierbij dient hij ook altijd rekening te houden met de 'partijen van vroeger', die zich natuurlijk nooit zullen neerleggen bij een interpretatie van le régime présidentiel die het parlement onbetekenend heeft gemaakt. Het lijkt dus wel een zeer zware taak voor Pompidou dit régime présidentiel vol te houden, ook al staat De Gaulle op de achtergrond. Hoe het zij, het is te hopen, dat Pompidou en andere leidende politici in Frankrijk de middelen en wegen zullen vinden om terug te keren naar de uitgangspunten van de Vijfde Republiek van 1958, waarmee een sanering werd beoogd van het Franse politieke leven. Men heeft toen met een herziening van de staatsinstellingen getracht het politieke leven gezond te maken, een poging die mede door onbegrip en onverschilligheid van de staatsburgers niet is geslaagd. Al mag men dankbaar zijn voor het feit dat Frankrijk tenminste een regering heeft die in staat is het land krachtig te besturen, de huidige toestand is - ook voor andere landen in West-Europa - niet zonder gevaren.

(Voor het schrijven van bovenstaand artikel raadpleegde ik: *La Vie Politique en France depuis 1940*, par Jacques Chapsal, Directeur de l'Institut d'Etudes de Paris.)

Deskundig en begrijpelijk

De uitgever van prof. dr. F. Hartogs pocketboekje *Politieke Politiek* (f 7,50), H. E. Stenfert Kroese in Leiden, is er op de achterflap nogal snorkerig over: 'Het resultaat is een ontraditionele, maar messcherpe analyse van de politieke verhoudingen in Nederland. De auteur heeft dit gedaan omdat hij meent dat bij velen dit inzicht ontbreekt, wanneer zij hun politieke keuze bepalen'.

Professor Hartog zelf is wat bescheidener over zijn geesteskind: 'Getracht is niet tot een afgeronde visie te komen. Het zijn meer kanttekeningen bij kwesties die naar zijn oordeel door iemand met een economisch denkraam een beetje ontraditioneel worden gezien. Het is in zekere zin diletantisme, maar niet helemaal'.

Dr. Hartog heeft gelijk. Het boekje leest prettig, het is vlot geschreven en er staan niet alleen voor een politieke leek, maar ook voor een politicus die af en toe wat last van eigenwaan heeft, leerzame dingen in. Het paragraafje 'Glibberpartijen' kan ik vele van mijn mede-parlementariërs van harte aanbevelen.

Van alles haalt de schrijver overhoop. Na een woord vooraf en een inleiding over politiek en economie strooit hij wat gedachten rond over - om maar een paar onderwerpen te noemen - links en rechts, neo-marxisme, anarchisme en studentenrevolutie, de ondeskundigheid van het parlement, pressiegroepen en de consumentenmaatschappij.

Bij het hoofdstuk 'de ondeskundigheid van het parlement' een paar kanttekeningen.

De schrijver maakt daarin enkele behartenswaardige opmerkingen over het samenspel tussen parlement en regering. Hij signaleert het gevaar dat de deskundigheid van de regering prevaleert over de ondeskundigheid van het parlement, in die zin dat de regering door haar betere kennis van zaken het parlement gemakkelijk onder de voet kan lopen. Dat gevaar is echter naar zijn oordeel niet zo groot als wel eens wordt gesteld.

Natuurlijk beschikt de regering, met het enorme ambtenarenapparaat dat zij ter beschikking heeft, over meer deskundigheid dan het parlement. Maar dat behoeft naar de mening van professor Hartog niet tot uitholling van de parlementaire democratie te leiden. Het zou, schrijft hij, wel eens zo kunnen zijn dat, wanneer het parlement met de regering in deskundigheid zou willen wedijveren, de debatten in de Kamers er niet op vooruit zouden gaan. Het zouden gesprekken op

hoog niveau tussen specialisten worden.

Zou het gevaar niet groot zijn, vraagt de schrijver zich af, dat de dialoog tussen regering en parlement dan ontaardt in een gesprek op hoog niveau tussen specialisten, waaruit vrijwel niemand meer wijs kan worden?

Ik geloof daar niet zo in. Dr. Hartog heeft het zeker bij het rechte eind als hij schrijft dat de regering over een betere kennis van zaken kan beschikken dan het parlement.

Dr. N. Cramer merkte in de openbare les, die hij op 25 november van het vorig jaar heeft gegeven bij de aanvaarding van zijn lectoraat in de parlementaire geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Leiden, terecht op dat de Staten-Generaal met een staf van 127 personen wel wat armelijk afsteken bij een sterkte aan rijkspersoneel van 147.000. En het opinie-onderzoek, dat enige tijd geleden onder de leden van de Eerste en Tweede Kamer naar het oordeel van de parlementariërs over het functioneren van het Nederlandse parlement is gehouden, spreekt duidelijke taal.

Maar het behoeft niet zo te zijn dat een gesprek in het parlement tussen de regering en volksvertegenwoordigers die meer gelijkwaardig in deskundigheid zouden zijn dan op dit moment het geval is, tot minder levendige discussies zou leiden.

Ten eerste is het voor ieder die geregeld parlementaire debatten bijwoont onvoorstelbaar dat sommige debatten nog minder levendig zouden kunnen zijn dan thans en ten tweede verstrikt niet elke specialist zich per definitie in voor leken onbegrijpelijk vakjargon.

Professor Hartog gaat van de wel wat al te oppervlakkige beginstelling uit dat een specialist altijd een taal zou spreken die voor een normaal mens niet te volgen zou zijn. Maar hij raakt wel een probleem aan dat heel nadrukkelijk aanwezig is: het vraagstuk van de kwaliteit van de Kamerdiscussies.

Iedereen praat tegenwoordig over de zo noodzakelijke omverwerping van het bestaande, het doorbreken van oude structuren en het zoeken naar nieuwe kaders. Mij lijkt voor de toekomst van onze parlementaire democratie en voor het verwezenlijken van de vernieuwing in de Nederlandse politiek, een goedwerkend parlement, met deskundige Kamerleden, die kunnen beschikken over een uitstekend uitgeruste staf, maar die er vooral in slagen de technisch moeilijke problemen waar we in ons land voor staan in normaal Nederlands te verwoorden, van veel groter betekenis dan het gepraat over fundamentele herstructurering van onze staatkundige systemen.

Daar gaat het om. Politici verhullen vaak hun eigen oppervlakkige kennis van zaken door het houden van technisch mooi in elkaar gedraaide verhalen. Het houden van een specialistisch betoog is geen kunst. Je hebt als Kamerlid ruim de tijd om uit memories van toelichting en van antwoord en uit perspublicaties er omheen zoveel vakjargon te verzamelen dat de onbegrijpelijkheid, die dan verward wordt

met deskundigheid, er vanaf driuift. Een man als Oud, deskundig op het terrein van staatsrecht en staatkunde als geen ander Kamerlid, was in zijn betogen altijd glashelder.

Deskundigheid behoeft met begrijpelijkheid niet in strijd te zijn. Dat bewijst professor Hartog in zijn zeer leesbare boekje trouwens zelf.

H. Wiegel

Medewerkers in vogelvlucht

Dr. K. van Dijk werd geboren te Meppel in 1925. Eindexamen Gymnasium A te Zwolle 1944. Studie rechten te Groningen 1945-1949. Doctoraal publiekrechtelijke studierichting met bijvak sociologie.

Dissertatie 'Radio en Volksontwikkeling' 1953. Vele artikelen en verschillende boeken over Drenthe. Twee leerboeken sociologie voor hoger beroepsonderwijs ('Wij en de Anderen', 1958, 12 drukken; 'Grenzen en Kansen', 1961).

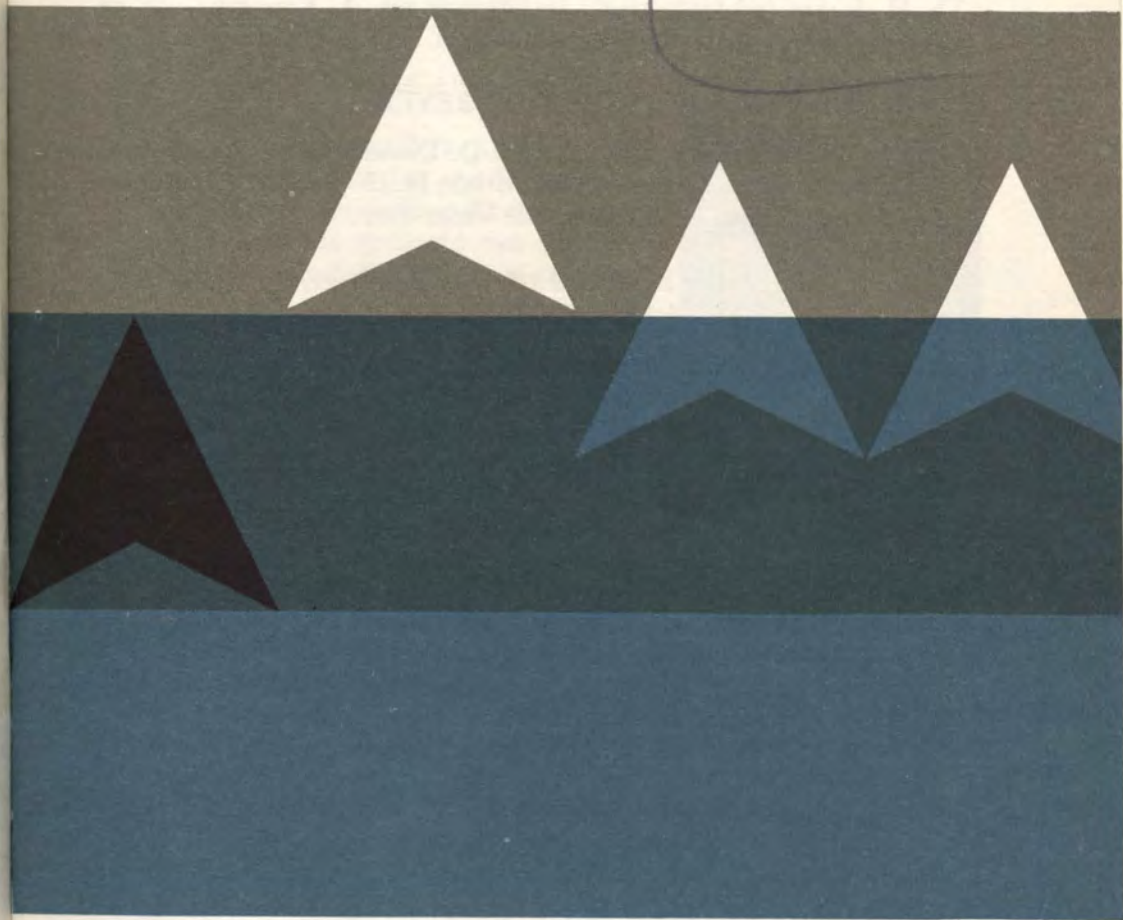
Wethouder van Groningen 1958-1963. Sedert 1963 lid van de Tweede Kamer, en tevens docent sociologie aan de Academie Lichamelijke Opvoeding te Groningen, en docent sociologie van Radio en T.V. aan de Rijksuniversiteit te Groningen.

Drs. P. L. Offerhaus (geboren 9-3-'33) studeerde geologie in Leiden, vervulde een aantal functies in het studentenleven, en werkte - na vervulling van militaire dienst - van eind 1962 tot begin 1968 bij het Bureau van de Rijksuniversiteit te Leiden. Sedertdien is hij medewerker bij de Raad van Advies voor het Wetenschapsbeleid. Sinds medio 1969 voorzitter van de Statencentrale Leiden; van de afdeling Leiden en uit hoofde daarvan van de Regio-Leiden van de vvd.

Mr. Floris Recourt werd geboren op 20 oktober 1944, te Blaricum. Hij behaalde het diploma Gymnasium B in 1962 in Hilversum. Daarna studeerde hij Rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Oud-bestuurslid van de Liberale Studenten Vereniging Amsterdam en oud-secretaris van de Federatie van Liberale Studenten Verenigingen in Nederland. Het laatste jaar van zijn studie bracht hij door in Genève, waar hij op een Zwitserse studiebeurs studeerde aan het Institut de Hautes Etudes Internationales, met welk Instituut hij in juli 1969 een studiereis naar Cuba maakte. Werkt sinds november 1969 als wetenschappelijk medewerker bij Prof. Mr. P. A. Blaisse te Den Haag.

Liberaal reveil

INT. INSTITUUT
OC. GESCHIEDENIS
AMSTERDAM

Zuid-Afrika - Mr. E. C. de Mooij

DOCUMENTATIECENTRUM
NEDERLANDSE POLITIEKE
PARTIJEN

12e jaargang nr. 6 - augustus 1970

LIBERAAL REVEIL wordt uitgegeven door N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar, Rotterdam en de Stichting Liberaal Reveil.

REDACTIE:

H. F. Heijmans; mevrouw W. P. Hubert-Hage;
Th. H. Joekes (eindredacteur); mejuffrouw mr. A. Kappeyne van de Coppello (secretaris); mr. P. O. Numans; H. Vrind; H. Wiegel.

BESTUUR STICHTING 'LIBERAAL REVEIL':

H. J. L. Vonhoff (voorzitter); drs. L. D. Oosterveld (secretaris); mr. H. E. Koning (penningmeester); W. Altink; H. H. Jacobse; F. Lauxtermann; drs. A. Szasz; mevrouw mr. E. Veder-Smit.

Redactie-adres: Binnenhof 1 A, 's-Gravenhage,
tel. 070-614911, t. 121.

Administratie: Badhuisweg 232, 's-Gravenhage,
tel. 512711 - postrekening 145192
t.n.v. N.V. Uitgeverij Nijgh & Van Ditmar.

Abonnementsprijs: (6 nrs. per jaar) f 15,50 per jaar; studenten-
abonnement: f 10,- per jaar; losse nummers
f 3,25.

INHOUD VAN DIT NUMMER

Bij uitzondering is dit nummer van Liberaal Reveil geheel gewijd aan één artikel. Het is een verkorte versie van een verslag dat mr. E. C. de Mooij opstelde van een reis door Zuid-Afrika, die hij op uitnodiging van de Zuidafrikaanse regering heeft gemaakt. De heer De Mooij is wetenschappelijk medewerker van de VVD-fractie in de Tweede Kamer. De redactie is hem en de fractie erkentelijk voor hun toestemming tot publikatie van dit verslag.

Zuid-Afrika

E. C. de Mooij

Het verleden van Zuid-Afrika in enkele hoofdpunten

- De geschiedenis van Zuid-Afrika begint, als op 6 april 1652 Jan van Riebeeck op de plaats van het huidige Kaapstad voet aan wal zet. In opdracht van de Verenigde Oost-Indische Compagnie richt hij ten behoeve van de Oost-Indië-vaarders aan de Kaap een verversingsstation in.
- In de 18de eeuw gaan de Kaapse blanken een steeds groter terrein beheersen. Zij stichten boerderijen in een gebied dat loopt tot aan de Oranjerivier en de Visrivier.
- In 1806 veroveren de Engelsen de Kaap, een verovering die in 1814 in een Engels-Nederlands Verdrag wordt bevestigd.
- Het Engelse bewind heeft liberale trekken. De houding tegenover de gekleurde bevolking wordt verzacht. De slavernij wordt (1834) afgeschaft, waarbij veel Afrikaanse families verarmen als gevolg van de geringe schadeloosstelling.
- Dit alles te zamen brengt de Calvinistische boeren tot een groot wantrouwen jegens het Engelse bestuur. De *Grote Trek* neemt een aanvang.
- In het noorden heeft tezelfdertijd de Zoeloekoning Dingaan een terreurbewind over de Bantolestammen gevestigd.
- De Voortrekkers kunnen vrij ver naar het Noorden doordringen alvorens contact met de negerstammen te maken. Als dit geschiedt sluit boerenleider Piet Retief een tractaat met Dingaan. De laatste pleegt verraad en vermoordt Retief en de 65 man van zijn delegatie. Pretorius neemt de leiding van de Voortrekkers over en verslaat op 16 december 1838 - Dingaansdag - de Zoeloestrijdmacht.
- De Engelsen ondertussen tonen steeds meer belangstelling voor de noordelijke gebieden. Weliswaar worden Transvaal (1852) en de Oranje Vrijstaat (1854) als onafhankelijk erkend, maar als de Engelse drang tot expansie naar het Noorden later weer toeneemt, breken de Boerenoorlogen uit. Deze eindigen in 1902 met de Vrede van Vereeniging, waarbij Zuid-Afrika geheel onder Engels bestuur wordt

- gebracht.
- Dit duurt slechts acht jaar. In 1910 gaat Engeland er mee akkoord dat de vier provincies Transvaal, de Kaap, de Oranje Vrijstaat en Natal de Unie van Zuid-Afrika vormen.
 - De Unie schaart zich in de Eerste Wereldoorlog aan de zijde van de geallieerden, maar er zijn sterke pro-Duitse stromingen in het land.
 - Bij het Statuut van Westminster van 1931 wordt aan Zuid-Afrika soevereine onafhankelijkheid verleend.
 - In de Tweede Wereldoorlog wordt aan Duitsland de oorlog verklaard, maar opnieuw zijn er veel Zuidafrikaners die met Duitsland sympathiseren.
 - Op 31 mei 1961 wordt de Republiek van Zuid-Afrika uitgeroepen. De Republiek treedt uit het Gemenebest.

In deze geschiedenis zit voor de Zuidafrikanen een drietal mythologische punten. Dit zijn de landing van Jan van Riebeeck, de Grote Trek en de strijd tegen de Engelsen. Deze geschiedkundige feiten worden niet beschouwd als gebeurtenissen, die, hoe heroïsch op zichzelf ook, geplaatst moeten worden tegen een historische achtergrond, die hun betekenis bepaalt, neen, zij worden ervaren als een rechtstreekse bron van inspiratie voor vandaag, als onvergankelijke aanwijzingen hoe het leven nu en in de toekomst geleefd moet worden. In het bijzonder geldt dit voor de Grote Trek, waaraan in voor de Europeanen vaak onverteerbare romantiserings een haast mystieke betekenis wordt toegekend. Hier wordt de grens van de godsdienst benaderd, die voor de Zuidafrikaan eveneens van de grootste betekenis is.

Het Calvinisme in Zuid-Afrika

In 1652, als Jan van Riebeeck met zijn mensen zich aan de Kaap vestigt, behoort de Tachtigjarige Oorlog vier jaar tot het verleden. Nederland had een Calvinistisch bewind gekregen en Van Riebeeck bracht dit Calvinisme mee naar Kaap de Goede Hoop. Sterk generaliserend kan men zeggen, dat ditzelfde Calvinisme van ruim 300 jaar geleden nog steeds in Zuid-Afrika leeft. Alle voorwaarden waren dan ook aanwezig om het godsdienstig leven te conserveren. De Kaapse nederzetting was zeer geïsoleerd - er passeerden niet meer dan zo'n zestig schepen per jaar. De boeren, die het binnenland introkken, leefden een eenzaam en afgesloten bestaan. En als dan in het begin van de negentiende eeuw een liberalistische Engelse invloed merkbaar wordt, dan trekken deze mensen weg, opnieuw de afgeslotenheid tegemoet. Op hun boerderijen woonden zij dagreizen van hun naaste burens verwijderd. En ook als groep woonden zij in de binnenlanden van Afrika geheel van de buitenwereld afgesloten. Dit alles maakt het verklaarbaar, dat het oorspronkelijke Calvinisme betrekkelijk ongerept is gebleven. In dit Calvinisme speelt de leer van de predestinatie een belangrijke rol. Wij zijn schepsels in Gods hand en de Heer leidt onze

wegen. Hier grijpen geschiedenis en godsdienst klemvast in elkaar. Het was Gods wil dat Jan van Riebeeck aan de Kaap landde, het was goddelijke inspiratie die de Grote Trek in gang zette en het lag in Gods plan, dat gestreden werd tegen de wereldse en liberale Brit.

Men mag niet zonder meer zeggen, dat in Zuid-Afrika de kerken de sprong van verleden naar heden maken en van mening zijn, dat iedere daad van actueel beleid door God gewild is. Maar er is wel een gevoel van uitverkorenheid. Onderhuids wordt de koppeling wel gemaakt. 'God regeer', zei Verwoerd, en 'ons hê 'n roeping van Bo in die kerste-ning van Afrika'.

Vanzelfsprekend: niet iedereen in Zuid-Afrika denkt op deze manier. Maar wel is er bij haast iedere discussie over de apartheid een soort golf lengteverschil tussen Zuidafrikaners en bezoekers. De bezoeker spreekt over de mérites van een sterk aangevochten politiek beleid, terwijl de Zuidafrikaan het meer heeft over een heilige opdracht, die hij als een gedrevene uitvoert. Dit maakt het gesprek bijzonder moeilijk. Er zijn en worden ook wel pogingen gedaan, de apartheid zelf theologisch te funderen. De toren van Babel wordt dan genoemd en het scheppingsverhaal. De gereformeerde kerken steunen deze pogingen echter niet.

Godsdienst, geschiedenis en politieke partijen

Wat hierboven werd opgemerkt naar aanleiding van de invloed van historie en godsdienst is natuurlijk voornamelijk van toepassing op het Afrikaanssprekende gedeelte van de bevolking. Voor deze mensen - ongeveer 60% van de blanken - begint de Zuidafrikaanse geschiedenis in 1652. De Engelssprekenden hebben een Zuidafrikaans verleden, dat niet verder teruggaat dan het begin van de negentiende eeuw. Het verschil in mentaliteit tussen beide groeperingen is onmiskenbaar. Tot aan de Tweede Wereldoorlog gold, dat de Afrikaners in de ware zin van het woord de 'Boeren' waren, terwijl de Engelsen het terrein van de industrie, de handel en het bankwezen beheersten. Dit heeft ertoe geleid, dat voornamelijk de Engelsprekenden de contacten met de buitenwereld onderhielden, waardoor deze groep - ook nu nog - soepeler en voor de Europeaan veel gemakkelijker aanspreekbaar is. Er is natuurlijk ook wederzijdse beïnvloeding geweest en die strekt zich met name ook uit over het godsdienstig leven en over de samenhang tussen politiek en godsdienst.

De historische tegenstelling tussen Boer en Brit is vermoedelijk krachtiger dan men in Zuid-Afrika wil doen voorkomen. In beide wereldoorlogen is een duidelijk anti-Britse en vaak pro-Duitse stemming bij een belangrijke minderheid van de bevolking gebleken.

De *Nationaal-Christelijke* politiek van de Nationale Partij vertoonde in die jaren een aantal treffende overeenkomsten met de *nationaal-socialistische* politiek van Hitler-Duitsland. Over deze zaken zwijgt men thans maar liever, maar de indruk is sterk, dat de rechtervleugel

van de Nationale Partij, die zich inmiddels als 'Herstigte Nasionale Partij' goeddeels heeft afgescheiden, ook nu nog vrij duidelijke fascistoïde trekken vertoont. Zeker is ook, dat leden van de Nationale Partij, die thans hoge posten bekleden, in de oorlog lid waren van de min of meer nazistische 'Ossewabrandwag'-organisatie. Velen van hen zijn op die grond door de regering-Smuts geïnterneerd.

Het rassenvraagstuk

De Republiek van Zuid-Afrika heeft ongeveer 18,3 miljoen inwoners, waarvan 3,5 miljoen blanken, 12,5 miljoen Bantoes, 1,8 miljoen kleurlingen en ongeveer 0,5 miljoen Aziaten. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke bevolkingssamenstelling, gegeven de totaal verschillende achtergronden van de samenlevende groepen, grote problemen oproept. Deze problemen worden nog verzwaaard door het feit, dat de grootste bevolkingsgroep, die der Bantoes, geenszins homogeen is. De Bantoes spreken zeven verschillende, onderling niet of nauwelijks verwante talen. Het cultuurpatroon van volkeren en stammen vertoont bijzonder grote verschillen. De belangrijkste groepen zijn:

Xhosa	3.490.000
Zoeloe	3.266.000
Zuid Sotho	1.471.000
Tswana	1.309.000
Bapedi	1.047.000
Shangaan	573.000
Swazi	386.000
Ndebele	337.000
Venda	274.000
Anderen	262.000

Er kan niet de geringste twijfel over bestaan, dat er tussen de blanken en de minst ontwikkelde Bantoes een verschil in beschavingsniveau van vele honderden jaren bestaat. De grote vraag is nu, hoe de toekomst van het land moet worden ingericht.

Op dit moment hebben de blanken alle politieke en feitelijke macht in handen. Deze situatie is op de lange duur niet houdbaar, hetgeen door alle partijen wordt erkend. Theoretisch zouden de volgende oplossingen mogelijk zijn.

1. Onmiddellijke politieke integratie van alle bevolkingsgroepen;
2. een geleidelijke politieke integratie;
3. behoud van de blanke suprematie, met toekenning van partiële politieke rechten aan de andere groepen;
4. territoriale scheiding met het toekennen van politieke rechten in het 'eigen' gebied.

De verschillende oplossingen

Bij het maken van een verantwoorde keus uit de opgesomde oplossingen, dient een prealabele vraag te worden beantwoord. Deze: hebben de

blanken het recht om in Zuid-Afrika ook in de toekomst te wonen en te werken? Het lijkt gerechtvaardigd te stellen, dat de blanke bevolkingsgroep na een verblijf van meer dan 300 jaren zich het recht verworven heeft in Afrika gevestigd te blijven, dit te meer omdat nauwelijks valt vol te houden, dat zij een autochtone bevolking zou hebben uitgeroeid of verjaagd.

1. Voor de eerste oplossing: het terstond toekennen van volledige politieke rechten aan alle bevolkingsgroepen, is in Zuid-Afrika geen enkele blanke politieke partij te vinden. Algemeen is de overtuiging, dat het nu invoeren van het 'one man, one vote'-systeem tot een geweldige chaos zou leiden, die een volledige ontwrichting van het gehele economische en maatschappelijke leven tot gevolg zou hebben. De bezoeker uit Europa heeft niet al te lange tijd nodig om vast te stellen, dat op dit standpunt weinig valt af te dingen. Het ontwikkelings- en beschavingsniveau van grote delen van de zwarte bevolking is nog zodanig laag, dat wanneer men op dit moment toe zou staan, dat deze mensen - als meerderheid - de macht geheel of gedeeltelijk in handen zouden krijgen, het bestaan van Zuid-Afrika als natie ernstig gevaar zou lopen. Als men er derhalve van uitgaat, dat de blanken en de door hen geschapen samenleving het recht hebben te blijven voortbestaan, dan moet men de abrupte introductie van de regel 'one man, one vote' van de hand wijzen.

2. De vraag of een geleidelijke politieke integratie een oplossing voor het rassenvraagstuk zou kunnen betekenen, wordt bevestigend beantwoord door de Progressieve Partij. De ene zetel waarover deze partij in de Volksraad beschikt, wordt bezet door de bekende mevrouw Helen Suzman. Deze felle en intelligente volksvertegenwoordigster heeft in het parlement een bijzonder moeilijke positie. Zij strijdt met grote hardnekkigheid voor de invoering van een gekwalificeerd stemrecht. Algemeen kiesrecht acht ook zij 'voor nog minstens een generatie' niet haalbaar. De Progressieve Partij maakt een zeer liberale indruk.

Men wenst een vrije economie, die zich door afschaffing van alle beperkende apartheidsbepalingen op de arbeid, sneller kan ontwikkelen dan thans het geval is. Ten aanzien van het sociale leven 'the Progressive Party is opposed to compulsory segregation just as it is opposed to compulsory integration'.

Politiek gesproken wil men, zoals gezegd, een gekwalificeerd stemrecht voor alle burgers en voor een gezamenlijke volksvertegenwoordiging. Een 'rigid Constitution' moet manipulaties voorkomen, terwijl de Senaat zodanig moet worden gekozen, dat een multi-rationale regering wordt gegarandeerd.

Mevrouw Suzman wijst erop, dat de Progressive Party voornamelijk wordt gevormd door intellectuelen en zeer welgestelde industriëlen en zakenlieden. Arbeiders telt de partij vrijwel niet onder haar leden.

Deze stemmen in grote meerderheid op de Nationale Partij. Ten aanzien van de 'thuislanden-theorie', waarover hieronder meer, merkt mevrouw Suzman op, dat een zekere decentralisatie, voor zover deze economisch verantwoord is, door haar partij wordt toegejuicht. Dwangmatige verplaatsing van bevolkingsgroepen en van economische bedrijvigheid wijst zij echter af.

3. Een derde oplossing wordt voorgestaan door de Verenigde Partij, die in de Volksraad wordt aangevoerd door Sir de Villiers Graaff. Evenals de Progressive Party wenst de Verenigde Partij één Zuidafrikaans staatsverband te handhaven. Opdeling van het land in blanke en zwarte gebieden wijst zij van de hand.

Formeel is het standpunt van de partij heel duidelijk. 'The Party will maintain white leadership which it recognises as the main vehicle of our western civilisation in South Africa'. Men beoogt een 'federation of races which will maintain the Republic as a single constitutional unit and which will ensure continuous consultation and co-operation among the various race groups'. De neiging is bij deze partij te bespeuren om kleurlingen en Indiërs langzamerhand in de blanke groep te incorporeren. Met de Bantoes wenst men - rassenfederatie - tot vormen van overleg op alle niveaus te komen, terwijl men bereid is deze groep acht *blanke* vertegenwoordigers in de Volksraad en zes *blanke* vertegenwoordigers in de Senaat te doen kiezen. Economische integratie wordt als een gegeven aanvaard. Apartheidswetten in de economische sfeer wenst men af te schaffen of te verzachten. De kleine apartheid zou men goeddeels willen elimineren.

Sir de Villiers Graaff onderlijnt twee belangrijke verschillen tussen de Verenigde Partij en de Nationalisten. De Verenigde Partij meent, dat *de staat er is voor het individu*, de Nationale Partij is van oordeel, dat *het individu bestaat voor de staat*. Hij verwijst in dit verband naar het nationaal-socialistisch geïnfecteerde oorlogsverleden van de Nationale Partij en naar de talloze dwangwetten. Als tweede belangrijke verschil noemt hij, dat de Verenigde Partij streeft naar volkseenheid, d.w.z. naar een zo groot mogelijke eenheid van Afrikaans- en Engelsprekenden. De Nationale Partij beoogt in de allereerste plaats behoud van de *Afrikaanse identiteit*, waarmee min of meer het geromantiseerde Voortrekkers-ideaal wordt bedoeld.

Economisch gesproken staat de Verenigde Partij 'free enterprise' voor. In dit opzicht staat zij heel dicht bij de Progressive Party. Hetzelfde geldt voor de thuislandenpolitiek, die door de Villiers Graaff 'onuitvoerbaar en nu al mislukt' wordt genoemd.

Uit uitlatingen van United Party-mensen onstaat soms de indruk, dat men - het uitgangspunt van blanke suprematie geheel loslatend - op den duur politieke integratie van blank en zwart in overweging zou willen nemen. Op de vraag, waarom men deze doelstellingen dan niet in het programma opneemt - zij het dan wellicht onder zware termijn-

bepalingen - luidt het antwoord, dat dit electoraal te grote problemen zou geven. Een geleidelijke kentering in de publieke opinie zou dit bezwaar mogelijkwijs in de toekomst kunnen opheffen. Hoe dit ook moge zijn, het formele partijstandpunt is gebaseerd op 'white leadership' en dit standpunt moet dan ook bepalend zijn voor het oordeel over het beleid van de Verenigde Partij.

4. De vierde oplossing werd hierboven aangeduid als 'territoriale scheiding met het toekennen van politieke rechten in het "eigen" gebied'.

Onder deze vriendelijke en neutrale omschrijving gaat een beleid schuil, dat in de jaren sinds 1948 de naam Zuid-Afrika in de hele wereld in diskrediet heeft gebracht: het *apartheidsbeleid*, of zoals men tegenwoordig formuleert: *de politiek van gescheiden ontwikkeling*.

Kort samengevat komt apartheid op het volgende neer. Zuid-Afrika, zegt men, is een multi-raciaal en multi-nationaal land. De onderlinge verschillen tussen de nationaliteiten zijn zo groot, dat integratie niet mogelijk is. We zorgen er derhalve voor, dat iedereen zich vestigt in het - historisch bepaalde - thuisland van zijn eigen volk of stam (= grote apartheid). Zo lang dit doel niet is bereikt hebben we een aantal maatregelen nodig, die moeten verhoeden, dat door sluipende integratie ons einddoel in gevaar wordt gebracht (= kleine apartheid).

Een intelligent verdediger van de apartheidleer, de Minister voor Bantoezaken, M. C. Botha, noemt apartheid een 'thema in drie bewegingen'. Deze bewegingen zijn 'vereenzelviging', 'erkennen en gedogen' en 'samenwerking'. De vereenzelviging is die van het individu met zijn volk, het is de toewijding aan het eigen volk. Daarop zal moeten volgen een aanvaarding van het zelfstandige bestaan van andere volken, het in tolerantie erkennen derhalve van de rechten van de andere groepen. Op basis van dit alles moet dan een onderlinge samenwerking tot stand worden gebracht, die alle nationaliteiten tot voordeel zal strekken. De blanke zal in het kader van deze samenwerking degen moeten zijn, die de zwarte volkeren in allerlei opzichten de helpende hand biedt.

De heer Botha legt er grote nadruk op, dat het uitgangspunt van de apartheidspolitiek de multi-nationaliteit, de veelvolkigheid van het land is. Huidskleur noch ras zijn determinerende factoren, hetgeen wordt geïllustreerd door het feit, dat ook de verschillende Bantoevolkeren van elkaar worden gescheiden, hoewel hun huidskleur gelijk is. Biologische integratie van de vele volkeren van Zuid-Afrika wordt door niemand gewenst. Ook de Bantoe staat daar volgens Minister Botha zeer afwijzend tegenover. Uit de apartheidsgedachte vloeit voor de blanken de plicht voort te helpen bij de ontwikkeling van de zwarte thuislanden. In dit opzicht voert men een beleid van differentiatie, d.w.z. dat men tracht allerlei facetten van het persoonlijke en openbare leven hetzij synchroon, hetzij in een door de logica bepaalde volgorde tot ontwikkeling te brengen.

Daarbij komt de politieke ontwikkeling niet in de laatste plaats. De Transkei - het thuisland der Xhosa's - heeft al een vrij ruime mate van zelfbestuur. Ovamboland, Ciskei, Tswana en Zuid-Sotho hebben wetgevende raden en zullen de Transkei spoedig volgen op de weg naar gedeeltelijke zelfstandigheid. Noord-Sotho, Venda en Shangaan zullen binnen afzienbare tijd wetgevende raden krijgen. Uiteindelijk doel van dit alles: *volledige zelfstandigheid van de thuislanden.*

Het parlement van de Transkei in zitting bijeen.

Maar, zegt Minister Botha, een haastige hond verbrandt zijn bek. Als de blanke regering te snel zou willen gaan, dan zou zij haar doel voorbijschieten. De politiek van differentiatie betekent ook: hulp bij de landbouw, bij het uitvoeren van infrastructurele werken, bij de algemene economische en sociale ontwikkeling, bij het onderwijs en bij de gezondheidszorg. De Zuidafrikaanse regering stelt hiervoor grote sommen beschikbaar. Daarnaast moet, en dat is geen geringe opgave, de algemeen menselijke ontwikkeling worden bevorderd. De Bantoe moet arbeidzaamheid en initiatief worden bijgebracht, de rituele moord en de moord uit wraak moeten worden uitgebannen, zijn eetgewoonten moeten worden verbeterd.

Wil de thuislanden-politiek slagen, aldus Minister Botha, dan mag de weg die naar het gestelde doel leidt niet worden versperd door ontwikkelingen die in een andere richting voeren. Daarom mag de Bantoe geen grond bezitten in blanke gebieden, maar om dezelfde reden mag de blanke dat niet in de zwarte thuislanden. Veel maatregelen, die de buitenwereld als discriminerend voor de Bantoe beschouwt, zijn in feite tweezijdig discriminerend en zij zijn dat, omdat het voor het verwerkelijken van het gestelde doel onvermijdelijk is.

Minister Botha verwerpt de gedachte, dat de gekozen oplossing kunstmatig is en dat zij zou ingaan tegen de in heel Afrika gevoerde strijd tegen het tribalisme. De in blank gebied levende Bantoe is cultureel zeer sterk aan zijn thuisland gebonden. Het *stamverband* heeft voor velen van hen alle betekenis verloren, maar het *volksverband* is nog even hecht als voorheen.

Op het moment, dat alle 'homelands' hun volledige zelfstandigheid zullen hebben verworven, zal de interdependentie van de verschillende zwarte en blanke landen niet ophouden te bestaan. Over de vorm van samenwerking, die dan zal ontstaan, valt op dit moment nog niet veel te zeggen, behalve dat zij door vrijwilligheid zal worden gekenmerkt.

Een beoordeling van de doelstellingen

De apartheidspolitiek is immoreel, racistisch en volledig in strijd met de algemeen aanvaarde normen van de Westerse beschaving. Zo ongeveer luidt een gangbaar oordeel over het beleid van de Zuidafrikaanse regering.

Wellicht is dit oordeel juist, maar waar baseert men het op? Beoordeelt men de theoretische doelstelling of de praktische middelen? En welke normen legt men aan? Die van het Europa anno 1970?

Zou men dit laatste doen, dan zou men zich voorstander moeten tonen van onmiddellijke invoering van het 'one man, one vote'. Men zou dan ook de door de blanke politieke partijen voorgestelde oplossingen alle drie moeten verwerpen. De indruk is moeilijk weg te nemen, dat vele apartheidstrijders op deze manier oordelen. Deze methode biedt het voordeel, dat men snel met de zaak klaar is, maar erg rechtvaardig is zij niet. De Europese situatie is het resultaat van een evolutie. De zwarte bevolking van Zuid-Afrika is eenvoudig nog niet zover, dat zij in een democratisch bestel dezelfde inbreng kan leveren als een Europeaan geacht wordt te kunnen. Of men dit in theorie nu plezierig vindt of niet, het is in Zuid-Afrika een realiteit, waar men niet omheen kan. De meest bruikbare norm is wellicht, dat men nagaat in hoeverre de verschillende partijen er naar streven op termijn een min of meer 'Europese' toestand te bereiken. Deze norm is natuurlijk pretentief, omdat zij impliceert, dat de democratie naar Westers model de ideale structuur is, die overal toepassing zou moeten vinden, maar een andere manier van toetsing is moeilijk te vinden. Wanneer men zich t.a.v. de Nationale Partij een moment losmaakt van de door haar toegepaste middelen - die komen nog uitgebreid aan de orde - en slechts kijkt naar de door de drie partijen beoogde eindsituatie, dan moet alleen het oordeel over de Verenigde Partij volstrekt negatief uitvallen. Een politiek, die op de lange termijn 'white leadership' als doel heeft en die niet meer beoogt dan 12 miljoen Bantoes door in totaal 14 blanken in het parlement van 220 leden te laten vertegenwoordigen, beantwoordt in geen enkel opzicht aan de gekozen norm.

De Progressieve Partij kiest principieel voor politieke integratie en

voor gelijke rechten voor iedereen. Zij doet dit op termijn, maar dit valt binnen de norm.

De Nationale Partij kiest voor segregatie. Maar zij streeft ernaar ieder volk binnen het eigen thuisland volledige zelfstandigheid en volledige vrijheid te geven. In de thuislanden zullen alle burgers in deze visie politieke rechten krijgen. Het doel politieke rechten aan alle Bantoes te geven, is geheel in overeenstemming met de norm. Is de beoogde scheiding der volkeren dit ook?

Zowel integratie als segregatie zijn doelstellingen, die een positieve of negatieve politieke en morele lading kunnen krijgen door hun toepassing in een concrete situatie. Segregatie kan een aanvaardbare oplossing zijn, indien bijvoorbeeld geografische, culturele, politieke, economische of religieuze factoren - zoals in het geval India-Pakistan - in die richting wijzen. Integratie kan in andere omstandigheden de beste oplossing zijn, maar het is ook zeer wel mogelijk, dat in een bepaalde situatie een politiek van integratie tot mislukken is gedoemd. In Zuid-Afrika haalt men in dit verband vaak met enige gretigheid het voorbeeld van Biafra aan. Een oordeel over een beleid van segregatie kan dus nooit een aprioristisch stellingnemen betekenen. Men hoeft het m.a.w. na gedegen toetsing aan de concrete situatie niet met de segregatiegedachte eens te zijn, om te erkennen, dat de door de Nationale Partij gewenste eindsituatie niet bij voorbaat in strijd behoeft te zijn met de gehanteerde norm.

Een beoordeling van de middelen en van de praktische uitvoerbaarheid
Voor het maken van een keuze tussen segregatie en integratie is het noodzakelijk, dat antwoord wordt gegeven op een aantal feitelijke vragen.

1. Welke - historische, culturele, geografische enz. - elementen in de huidige structuur van Zuid-Afrika kunnen de basis vormen voor een op segregatie gericht beleid, m.a.w. zijn er factoren, die segregatie tot een voor de hand liggende oplossing maken?
2. Welke aanpassingen zijn er nodig?
3. Welke middelen worden daartoe gebruikt?
4. Zijn deze aanpassingen uitvoerbaar en zijn de gehanteerde middelen aanvaardbaar?

Ad 1: Elementen die voor segregatie pleiten

De Nationale Partij stelt bij de verdediging van haar beleid steeds voorop, dat de thuislandenpolitiek niets kunstmatigs heeft, maar gebaseerd is op *historisch-geografische gegevens*. Deze stelling is gedeels juist. De Britse regering zowel als de Boerenrepublieken hebben al vanaf het midden van de vorige eeuw op basis van een historisch gegroeide situatie bepaalde gebieden voor de Bantoes gereserveerd. Ten dele lagen deze gebieden binnen het huidige Zuid-Afrika, ten dele ook er buiten. Toen namelijk in 1910 de Unie werd gesticht werden de

'thuislanden' Bechuanaland (nu Botswana), Basutoland (nu Lesotho) en Swaziland, samen vormend ongeveer een derde van het grondgebied van Brits Zuid-Afrika, buiten de Unie gehouden. De Unieregering erkende in 1913 in de Natives Land Act de status van de door haar voorgangers binnen het Unie-gebied aangewezen Bantoe-area's. Tevens werd de verplichting aanvaard deze gebieden nog verder uit te breiden.

Het is dus stellig juist, dat men de thuislandenpolitiek een historische basis geeft. Het is bovendien juist, dat men er steeds op aan heeft willen sturen, vroeger wat vager, nu wat concreter, dat de Bantoes in de eigen gebieden hun eigen zaken zouden kunnen regelen.

Ligt er dus in theorie een zeker geografisch segregatiepatroon gereed, dat wil nog niet zeggen, dat men in de praktijk werkelijk gescheiden heeft geleefd. Geconstateerd moet immers worden, dat van de twaalf miljoen Bantoes ongeveer $\frac{1}{3}$ in de thuislanden woont, $\frac{1}{3}$ op de boerderijen in het blanke gebied werkt en $\frac{1}{3}$ in de blanke stedelijke concentraties zijn arbeid verricht. Daarbij valt dan nog te bedenken, dat in de thuislanden vaak de vrouwen en kinderen alleen achterblijven, zodat men kan zeggen dat het grootste deel van de actief arbeidende bevolking buiten de thuislanden verblijft. Van het historisch argument kan men dus hooguit beweren, dat het aantoonde dat de thuislandenleer niet volstrekt kunstmatig is. Maar daar moet dan onmiddellijk tegenover worden gesteld, dat al vele tientallen jaren een beweging uit de thuislanden weg valt te constateren, en zeker geen beweging naar de thuislanden toe. Ook dat is zonder twijfel een geldig historisch gegeven.

Een tweede argument, dat steeds ter ondersteuning van het segregatiebeleid wordt aangevoerd, is van *culturele aard*. Er zijn, zo wordt gezegd, wezenlijke verschillen aan te wijzen tussen de blanke, Europees geïnspireerde 'way of life' en de tradities en gebruiken van de Bantoes. Het cultuurpatroon, de traditionele gewoonten en de hele levensinstelling van de ene groep zouden zozeer verschillend zijn van die van de andere, dat verzoening noch mogelijk, noch wenselijk is. Men kan dit argument niet iedere grond ontzeggen, want er bestaan vanzelfsprekend aanzienlijke verschillen. Men kan het er ook mee eens zijn, dat gezegd wordt, dat er zoveel waardevols in de Bantoe-cultuur te vinden is, dat het onverantwoord zou zijn, dat in een grote smeltkroes verloren te laten gaan. Ditzelfde zegt men overigens ook met betrekking tot de eigen - blanke - culturele waarden. Dit alles zij zo, maar de indruk is toch sterk, dat het hele vraagstuk in Zuid-Afrika te statisch, vooral ook te zeer met veronachtzaming van de tijdsfactor wordt benaderd. Want wanneer men tracht de zwarte bevolking beter op te leiden en economisch vooruit te helpen - en dat doet men - dan kan men toch niet in gemoede verwachten, dat allerlei aspecten van de traditionele Bantoe-cultuur behouden zullen blijven, terwijl de maatschappelijke omstandigheden hetzij in de thuislanden, hetzij in een geïntegreerde samenleving drastisch zullen veranderen.

Een bezoek van enige weken is uiteraard veel te kort om iets zinnigs te kunnen zeggen over het al of niet bestaan van een eigen 'levensgevoel' bij de Bantoes, om een inzicht te krijgen in de vraag of er überhaupt wezenlijke en permanente verschillen tussen het cultuurpatroon, de levensgewoonten en de tradities van beide groepen vallen aan te wijzen. Zeker is echter, dat bij verbeterde opleidingen en toenemende welvaart veel van wat thans als wezenskenmerk van de Bantoe-cultuur wordt beschouwd, onder de druk van een heel andere maatschappelijke situatie automatisch zal verdwijnen.

Behalve de historiciteit van de thuislanden en het behoud van de typische Bantoe-cultuur wordt als pasklaar gegeven voor de segregatie-politiek steeds met nadruk gewezen op het *nationale gevoel* der Bantoevolkeren. Men wijst erop, dat de in Zuid-Afrika wonende Bantoes zeven verschillende, onderling weinig verwante talen spreken. Men stelt, dat weliswaar het *stamgevoel* aan het verdwijnen is, maar dat dit geenszins betekent, dat de Bantoe zich niet sterk bewust is van het feit, dat hij tot een bepaald *volk* behoort. Daarom moet aan deze volkeren ook een reëel volksbestaan worden gegeven, met alle rechten, die de mens van de twintigste eeuw toekomen. Dit moet dan uiteraard geschieden in de historisch bepaalde 'homelands'. In de motivering van de apartheidstheorie is deze stelling van de grootste betekenis. Immers: omdat men de zwarte volkeren ook van elkaar scheidt, kan men staande houden, dat apartheid geen kwestie van rassendiscriminatie is; en omdat men toezegt zelfstandigheid te zullen verlenen, kan men volhouden, dat men handelt in overeenstemming met de eisen van de tijd.

Ongetwijfeld is er - was het slechts door de gemeenschappelijke taal - een bepaalde samenhang van de verschillende volkeren. Wanneer echter gemiddeld $\frac{2}{3}$ van de burgers van deze volkeren buiten het oorspronkelijke woongebied verblijft, is het niet twijfelachtig, dat deze samenhang langzaam maar zeker zijn kracht zal verliezen. De Zuid-afrikaanse regering tracht dit proces te stoppen en wenst het nationale gevoel weer te versterken. Wanneer men stelt - en met enig recht - dat er een historische basis voor segregatie is, dan moet men daar ook tegenover willen stellen, dat de ontwikkeling van de laatste decennia deze basis heeft verzwakt. Als men nu de terugweg wil inslaan, dan zal men de oorzaken van de vlucht uit de thuislanden moeten nagaan en moeten trachten deze weg te nemen.

Als allereerste oorzaak dient het later nog nader te behandelen probleem van het ontbreken van werkgelegenheid in de thuislanden te worden genoemd. Aangezien het om een groep van ongeveer acht miljoen mensen gaat, is dit nu niet direct een geringe moeilijkheid. Vindt men hiervoor geen oplossing, dan zullen alle argumenten, die betrekking hebben op de historische plaats van de thuislanden, op het behoud van de Bantoe-cultuur of op het nationale gevoel van de Bantoevolkeren gestadig in kracht afnemen. De historie heeft dus

slechts de betekenis, die de toekomst er aan kan toekennen. Dit alles houdt in, dat deze argumenten, die men in Zuid-Afrika als primair beschouwt, als hoekstenen van het beleid van gescheiden ontwikkeling, slechts secundaire betekenis hebben, en alleen dan als waardevolle elementen in een segregatiepatroon zullen passen, indien dat patroon door het vervullen van geheel andere voorwaarden al een zekere vorm zal hebben verkregen.

Een geheel ander onderwerp is de *geografie van de thuislanden*. Wil een volk een werkelijk eigen leven kunnen gaan leiden, dan zal het gebied van vestiging een zekere geografische eenheid moeten bezitten. Dit laatste nu kan alleen van de Transkei worden gezegd. De overige thuislanden liggen hoefijzervormig verspreid vanaf de Ciskei in de Oostelijke Kaapprovincie, door de Transkei, Natal, Zoeloeland en Noord-Transvaal, tot in de Noordwestelijke Kaapprovincie. Tegenstanders van de apartheidspolitiek stellen vaak, dat deze 'reservaten' slechts 13% van het grondgebied van de Republiek beslaan, terwijl zij in theorie op den duur ongeveer 65% van het inwonertal van diezelfde Republiek een woonplaats zullen moeten verschaffen. Deze kritiek is volstrekt ongefundeerd. In de eerste plaats bestaan zeer grote delen van Zuid-Afrika uit bergketens en woestijngebieden, zodat de procentuele vergelijking niet opgaat, en bovendien zijn de 'homelands' uit een oogpunt van klimaat en vruchtbaarheid van de grond stellig niet de slechtste. Wanneer ooit alle Bantoes naar hun haardsteden zouden terugkeren, dan zouden de thuislanden een bevolkingsdichtheid hebben als die van Engeland op dit moment.

De kritiek zou veeleer gericht moeten zijn op de versnippering van de aangewezen gebieden. Nu kan niet ontkend worden, dat de regering aan dit probleem iets doet. Op de reeds genoemde Natives Land Act van 1913 is in 1936 gevolgd de Native Trust and Land Act, die bepaalde, dat nog $7\frac{1}{4}$ miljoen morgen ¹ aan de Bantoegebieden zou moeten worden toegevoegd, voornamelijk teneinde meer logische entiteiten te verkrijgen. Dit land moest voornamelijk van blanke boeren worden teruggekocht. Op dit moment moet nog ongeveer 1,4 miljoen morgen op deze wijze worden verworven. Deze op zichzelf nuttige maatregelen zijn echter volstrekt onvoldoende om het probleem op te lossen.

De volgende vraag, die kan worden opgeworpen is, of er in de huidige *economische structuur* van het land elementen zijn aan te wijzen, die voor segregatie zouden kunnen pleiten.

Het antwoord op deze vraag kan kortweg luiden: *neen, geen enkel*.

In 1904 leefden er in Zuid-Afrika *in totaal* ongeveer $3\frac{1}{2}$ miljoen Bantoes. In 1969 is de *stedelijke* Bantoebevolking - derhalve de uit de thuislanden naar de industriële centra getrokken mensen - al op on-

1. Deze $7\frac{1}{4}$ miljoen morgen kwam bij de in 1913 al gereserveerde 10,7 miljoen morgen. 1 morgen = 0,85 ha.

geveer 4 miljoen te stellen. In 1936 bedroeg het aantal stedelijke Bantoes $1\frac{1}{4}$ miljoen.

De na-oorlogse economische ontwikkeling van het land geeft een beeld van ongelooflijk snelle vooruitgang te zien.

Nadat tot 1870 de landbouw steeds de basis van het economisch bestel was geweest, werd dit na de ontdekking van goud en diamant, de mijnbouw. Na 1945 verandert dit en wordt de mijnbouw verdrongen door de zware en de secundaire industrie, die op het ogenblik 25% van het nationaal inkomen levert, tegen de mijnbouw 13% en de landbouw 11%. De geweldige vlucht die de industriële bedrijvigheid sinds 1945 heeft genomen, is aan het initiatief en de kennis van de blanke bevolking te danken, maar toch ook in belangrijke mate aan de arbeidskracht van de Bantoes. De - goedkope - Bantoe-arbeid zal ook in de toekomst door het bedrijfsleven niet kunnen worden gemist. Op dit moment is er dan ook nog steeds een toevloed van Bantoes naar de industrie, ondanks meer dan twintig jaar segregatiepolitiek. In economisch opzicht is er heel eenvoudig van integratie sprake en aan de economische structuur van het land kan dan ook geen enkel segregatie-argument worden ontleend.

De *sociale structuur* van de Zuidafrikaanse samenleving kan uiteraard geen enkele indicatie geven, omdat hier consequent en tot in de kleinste kleinigheden dwangmatige segregatie is doorgevoerd. Daartoe is een uitgebreide wetgeving tot stand gebracht, waarvan de noodzaak alleen maar kan betekenen, dat er een tendens tot integratie bestaat, die moet worden onderdrukt. In dit verband is het niet zonder betekenis, dat de scheidingslijn loopt tussen blank en niet-blank, waarbij onder niet-blank zijn begrepen kleurlingen, Indiërs, Chinezen en alle - in ander verband steeds als onderling zeer verschillend getekende - Bantoes. Japanners worden sociaal gesproken als blanken beschouwd. Op de wijze, waarop de sociale segregatie - *de kleine apartheid* - wordt bewerkstelligd, wordt later nog teruggekomen. Op dit moment is de conclusie voldoende, dat de sociale structuur door allerlei dwangmaatregelen zo volstrekt kunstmatig is, dat zij in geen enkel opzicht kan bijdragen tot de stelling, dat segregatie de voor Zuid-Afrika aangewezen oplossing zou zijn.

Ad 2: Nodige aanpassingen

Wanneer men de huidige toestand in Zuid-Afrika vergelijkt met de door de Nationale Partij nagestreefde eindsituatie, dan is terstond duidelijk, dat enige fundamentele wijzigingen en aanpassingen noodzakelijk zullen zijn.

Zoals gezegd is de vlucht van de Bantoes uit de thuislanden naar de stedelijke centra veroorzaakt door het feit, dat daar - vooral in de na-oorlogse jaren - in ruime mate werkgelegenheid was te vinden. Reeds in 1960 overtrof de stedelijke Bantoebevolking (3.192.000) de blanke stadsbevolking (2.461.000) vrij aanzienlijk. Deze verhouding is op dit

moment nog veel ongunstiger voor de blanken geworden. De grootste concentratie van Bantoes in 'blank gebied' is te vinden in het industriegebied van de Witwatersrand, dat als de motor van de Zuidafrikaanse economie kan worden beschouwd.

Volledig doorgevoerde segregatie betekent, dat al deze zwarte arbeidskrachten naar hun 'homelands' zullen moeten terugkeren. Dit maakt het noodzakelijk dat: a. in deze 'homelands' voor voldoende werkgelegenheid wordt gezorgd; b. dat een oplossing wordt gevonden voor het enorme arbeidstekort in het blanke gebied.

Het probleem wordt nog zeer aanzienlijk verzwaard door de omstandigheid, dat ook de ongeveer 4 miljoen in de (blanke) landbouw werkende Bantoes zullen moeten worden opgevangen, terwijl bovendien werkgelegenheid moet worden gecreëerd voor degenen die in de thuislanden in de landbouw werkzaam zijn, maar die als gevolg van modernisering en automatisering overbodig worden.

Duidelijk is in ieder geval, dat het economische vraagstuk een geweldige hindernis vormt op de weg die de segregationisten hebben uitgestippeld. Sterker geformuleerd: indien de (tussen)oplossingen, die men gevonden meent te hebben, niet tot resultaat voeren, is het hele apartheidsstreven gedoemd te mislukken.

Om van een aantal gebieden zonder behoorlijke infrastructuur, met wat primitieve landbouw en enige veeteelt, moderne staten te maken is echter nog wel iets meer nodig.

Er zullen bekwame regeerders moeten komen, ambtenaren, leraren en onderwijzers, artsen en sociale werkers, kortom een eerste vereiste

is het ontwikkelingsniveau van de verschillende Bantoevolkeren op een zeer veel hoger plan te brengen.

Daarnaast zal een aantal feitelijke moeilijkheden van velerlei aard moeten worden opgelost. Er zullen staatkundige structuren voor de verschillende nieuwe staten moeten worden ontworpen, er zullen rechtsregels moeten worden opgesteld. De infrastructuur zal moeten worden verbeterd (of misschien eerder: zal moeten worden tot stand gebracht), de erosie zal moeten worden bedwongen. Er zullen scholen, ziekenhuizen en regeringsgebouwen moeten worden gebouwd. Er zullen woningen moeten komen voor de uit blank gebied terugkerende werkrachten. Deze lijst met te treffen feitelijke voorzieningen zou nog zeer aanzienlijk kunnen worden uitgebreid. Dit is niet nodig om tot de slotsom te komen, dat voor het op weg helpen van de jonge staten zeer veel kapitaal nodig zal zijn.

Deze zeer summiere opgave van aanpassingen, wijzigingen en vernieuwingen toont al aan, dat de taak, die de Zuidafrikaanse regering tot uitvoering wil brengen, onvoorstelbaar zwaar is. Zij zal een aantal factoren dat tegen segregatie werkt uit de weg moeten ruimen en zal dat - zoals werd aangeduid - in een zodanig tempo moeten doen, dat de factoren, die voor segregatie pleiten althans enige kracht behouden. Of deze opgave uitvoerbaar is, zal nader moeten worden beoordeeld. De vraag is dus nu: welke wegen bewandelt de regering in Pretoria, welke middelen hanteert zij en kunnen deze naar het gewenste doel leiden?

Ad 3 en 4: De gebruikte middelen: uitvoerbaar en aanvaardbaar?

Bij de bestudering van de middelen dient een groot aantal, goeddeels sinds 1948 ingevoerde, wetten aan de orde te komen. Een deel van deze wetten is rechtstreeks gericht op de verwezenlijking van de grote apartheidsgedachte, een ander - omvangrijker - deel heeft tot doel in de tussenfase ongewenste integratie te voorkomen. *Te bedenken valt, dat deze wetgeving door een blanke regering en een blank parlement tot stand is gebracht. De zwarte bevolking heeft daarop geen enkele invloed kunnen uitoefenen, hoewel juist deze groep het meest met de praktische werking van de apartheidswetten wordt geconfronteerd.*

O.m. de volgende wetten werden uitgevaardigd om integratie tegen te gaan:

1949 - *The Mixed Marriages Act* verbiedt huwelijken tussen blanken en niet-blanken.

1950 - *The Immorality Act* verbiedt seksueel verkeer tussen blanken en niet-blanken.

De verdedigers van deze wetten zeggen, dat rasvermenging moet worden vermeden, omdat het niet past in het raam van de grote apartheid. Bovendien biedt de Immorality Act bescherming aan de economisch

zwakke (zwarte) vrouw tegen de economisch sterke (blanke) man. Deze verdediging is de fraaiste die er te geven is, maar zij is niettemin onvoldoende. Er is hier sprake van een onaanvaardbare 'doel heiligt de middelen'-theorie (dit schijnt men in Zuid-Afrika, zoals hieronder zal blijken, geen enkel bezwaar te vinden), en voorts van een naar Europese begrippen volstrekt onacceptabele inperking van de menselijke vrijheid. Men mag zich afvragen, waarom een dergelijke wetgeving noodzakelijk is, wanneer - zoals gesteld wordt - biologische integratie door alle bevolkingsgroepen als verwerpelijk wordt beschouwd. In minder gepolijste pleidooien voor deze wetten valt regelmatig het woord 'raszuiverheid', waardoor bij de Europese bezoeker bepaald onaangename reminiscenties aan de nazistische theorie en praktijk worden opgeroepen.

De Bantoe-'lokatie' Meadowlands even buiten Johannesburg.

1950 - *The Population Registration Act* verplicht iedereen een identiteitskaart bij zich te dragen. Door deze registratie worden de lijnen tussen de bevolkingsgroepen scherp getrokken. *Een 'blanke' is degeen die er als een blanke uitziet en niet algemeen als een kleurling wordt beschouwd, maar ook degeen die algemeen als een blanke wordt beschouwd, hoewel hij er niet als een blanke uitziet (Japanners!).*

Bevolkingsregistratie is een voor de hand liggende zaak in een modern land. Deze wet legt echter fotografisch en textueel de kleur-

lijnen vast en werkt in feite in functie van een groot aantal andere wetten, bijvoorbeeld de hierboven genoemde Mixed Marriages Act en de Immorality Act. Classificatie als kleurling bijvoorbeeld van iemand die eerder geacht werd blank te zijn, heeft de meest afschuwelijke consequenties voor wat betreft het huwelijk, de arbeid, de woonplaats en de hele sociale status van betrokkene.

1950 - *The Group Areas Act* beoogt binnen de blanke gebieden de woongebieden van de verschillende bevolkingsgroepen te scheiden.

Dit betekent, dat de zwarte en gekleurde groepen veelal ver van het stadscentrum gelegen woonplaatsen krijgen toegewezen, waar zij verplicht zijn zich te vestigen. De aantasting van de vrijheid is hier volstrekt onverhuld. Daar staan bepaalde positieve aspecten tegenover, waarover hieronder meer.

1952 - *De passenwetgeving* verplicht de Bantoes 'reference books' bij zich te dragen, waarin het identiteitsbewijs is opgenomen.

In deze boekjes wordt aangetekend in welk gebied betrokkene zich mag bevinden en eventueel arbeid verrichten. Verblijf in de stedelijke gebieden met name is aan strenge beperkingen onderworpen. In de boekjes wordt tevens genoteerd of en waar de betrokkene werkt en of hij zijn belasting heeft betaald. Het aantal vervolgingen op grond van overtreding van de passenwetten is enorm. In de periode van 1 juli 1965 - 30 juni 1966 werden 502.000 vervolgingen ingesteld, hetgeen wil zeggen gemiddeld 1375 per dag. Men stelt, dat het feit, dat alleen Bantoes aan deze passenverplichting zijn onderworpen geen discriminatie betekent, aangezien het hier gaat om 'gastarbeiders' waarvoor 'uiteraard' speciale regelingen gelden.

1953 - *The Native Labour Act* die stakingen van Bantoe-arbeiders verbiedt.

1953 - *The Reservation of Separate Amenities Act* die bepaalt, dat ieder die belast is met de leiding van enig openbaar gebouw, wanneer hij dit wenselijk acht, dit gebouw of enige bank, zetel, bar of elk ander meubilair dat zich in deze gebouwen bevindt mag reserveren voor het exclusieve gebruik van personen van één bepaald ras.

Met deze wet is de basis voor de 'kleine apartheid' gelegd. Later zijn nog talloze 'verfijningen' aangebracht. Zo is bepaald, dat in ondernemingen waar bijvoorbeeld blanken, Indiërs, kleurlingen en Bantoes werken, kleedvertrekken, waslokalen, keukens etc. ook in viervoud aanwezig moeten zijn. Zo mogen sinds de Mixed Audiences Act van 1965 concerten, toneelvoorstellingen etc. niet meer door een 'gemengd' publiek worden bijgewoond. Tot in de meest ridicule kleinigheden wordt het leven zo beheerst door een kleine apartheid, die, ondanks alle pogingen daartoe, door geen enkele redenering meer kan worden ver-

klaard uit het perspectief van de eens vrije en zelfstandige thuislanden.

1956 - *The Job Reservation Act* (onderdeel van de Industrial Conciliation Act) opent de mogelijkheid bepaalde beroepen voor bepaalde bevolkingsgroepen te reserveren.

Deze wet is geboren uit de angst van de blanke werknemers, dat hun positie in gevaar zou komen, doordat de zwarte arbeiders meer gekwalificeerd werk zouden gaan doen. Een hoogst zeldzame uitzondering daargelaten, steunen de vakverenigingen de politiek van werkreservering. Zij wordt overigens met buitengewoon opportunistische hand toegepast. Waar het economisch noodzakelijk is, wordt de zwarte arbeider ingezet. Ontstaan er moeilijkheden met blanke werknemers, dan wordt de werkreservering toegepast. Ook hier biedt het perspectief van de grote apartheid het excuus voor een discriminatie, die in de betreffende wet wordt genoemd 'a safeguard against interracial competition'(!).

In dezelfde wet worden ook de vereisten opgenoemd waaraan vakverenigingen moeten voldoen. Bantoe-vakorganisaties zijn niet voldoende stabiel - zo wordt gezegd - om voor erkenning in aanmerking te komen. De blanke vakverenigingen behartigen ook de belangen van de zwarte werknemers. The Bantu Labour (Settlement of Disputes) Act van 1953 beoogde de Bantoes althans enige invloed te geven, maar deze wet heeft in de praktijk niet gewerkt.

1963 - *The Bantu Laws Amendment Act* bepaalt (zie ook de passenwetten) dat iedere Bantoe die geen werk heeft, uit het blanke gebied verwijderd kan worden en naar zijn thuisland teruggezonden.

Er bestaan in Zuid-Afrika nog aanzienlijk veel meer wetten, die integratie moeten voorkomen. Het heeft weinig zin al deze wetten op te sommen en in hun werking te beschrijven. Zij hebben stuk voor stuk ten doel het economische, sociale, culturele en sportieve leven van blank, gekleurd en zwart volkomen gescheiden te houden.

Van deze wetgeving valt vrijwel niets goeds te zeggen. Zelfs wanneer men er mee kan instemmen, dat de latere algemene scheiding bepaalde maatregelen in het heden eist en zelfs wanneer men in aanmerking wil nemen, dat het gaat om volkeren, waartussen zeer grote verschillen in beschaving bestaan, dan nog moet gezegd worden, dat het doel deze verwerpelijke middelen niet heiligt. In Zuid-Afrika zelf wordt zeer verschillend over deze wetgeving gedacht, ook binnen de Nationale Partij. Sommigen verontschuldigen zich min of meer door te stellen, dat de kleine apartheid een pragmatische oplossing is, die voor beperkte tijd geldt. Zij zeggen, dat door de grote apartheid de kleine apartheid vanzelf zal verdwijnen. Maar ook hoort men griezelige 'Blut und Boden'-verhalen, verheerlijkingen van het Afrikanerdom resulterend in de oude leus: 'die Kaffer op sy plek'.

De Verenigde Partij verwerpt de kleine apartheid, maar staat ook

geen algehele sociale integratie voor. De Progressieve Partij is daar wel een voorstander van, zij het dat zij van mening is, dat daarmee nog veel tijd zal zijn gemoeid.

Een andere categorie middelen ter voorkoming van integratie en ter handhaving van het regeringsbeleid ligt op het gebied van het strafrecht, de strafvordering, het bewijsrecht en de veiligheidswetgeving. Ook in deze sfeer heeft de regerende Nationale Partij bijzonder vruchtbare wetgevende jaren achter de rug. Een lange rij van wetten, die vaak vrij neutrale titels dragen, is het resultaat van het streven ieder verzet tegen de apartheidspolitiek onmiddellijk te kunnen aanpakken. De belangrijkste daarvan zijn de volgende.

1950 - *The Suppression of Communism Act* stelde strafbaar iedere daad die erop gericht is enigerlei doelstelling van het communisme te bevorderen.

'The Minister is able to ban anyone whom *he considers* is furthering the aims of communism as defined by the Act' (to ban moet worden verstaan als het opleggen van een aanzienlijke beperking van de bewegingsvrijheid). Men moet bedenken, dat 'communisme' in Zuid-Afrika zo ongeveer alles is wat in strijd is met de bestaande opvattingen. In dit verband moet ook gewezen worden op het feit, dat voor de echte Afrikaner het woord 'liberalisme' een zelfde gevoelswaarde heeft als 'communisme'. (Een uitdrukkelijk gereformeerde dominee in Pretoria: 'Onze gastvrijheid is traditioneel en kent geen grenzen. Wij begroeten hier vanavond zelfs liberalen en katholieken'.) Men mag er van uitgaan, dat Zuid-Afrika zich dient te beveiligen tegen infiltratie van communistische agenten en terroristen en dat daarvoor een deugdelijke wetgeving noodzakelijk is. Maar dit staat de conclusie niet in de weg, dat de zeer ruime definitie van 'communisme' het de regering mogelijk maakt ongeveer iedere tegenstander van het beleid met deze wet in de hand uit te schakelen.

1953 - *The Criminal Law Amendment Act* stelde zware straffen op 'crimes committed by way of protest, or in support of *any* campaign against *any* law, or in support of *any* campaign for the repeal or modification of *any* law.'

Derhalve: ieder verzet tegen de apartheidswetgeving is strafbaar.

1955 - *The Criminal Procedure and Evidence Act* gaf de regering ruimere bevoegdheden om 'ongewenste activiteiten' te controleren, bij voorbeeld door middel van huiszoekingen door de politie, zonder dat daarvoor machtiging nodig is.

1956 - *The Native Prohibition of Interdicts Act* schakelde in feite de rechter uit wanneer het ging om het verwijderen van Bantoes uit bepaalde gebieden.

1960 - *The Unlawful Organizations Act* opende de mogelijkheid naast de Communistische Partij ook het African National Congress, het Pan-African Congress, het Congress of Democrats en in een later stadium het Defence and Aid Fund te verbieden.

1962 - *The General Law Amendment Act 1962* die bekend staat als de sabotagewet, stelde op sabotage dezelfde straffen als op verraad, d.w.z. dat ook de doodstraf kan worden geëist.

'Sabotage' werd even ruim gedefinieerd als 'communisme'. Bovendien werd door deze wet een fundamentele rechtsregel geschonden, *doordat men op de verdachte de bewijslast legde, dat hij geen sabotage had gepleegd*. Voorts introduceerde de wet de mogelijkheid van huisarrest.

1963 - *The General Law Amendment Act 1963* sluit bij de vorige wetten aan. Mensen die wegens bepaalde politieke misdrijven gevangenisstraf hebben opgelegd gekregen, kunnen na het uitzitten daarvan vast worden gehouden. Bovendien werd bepaald, dat personen zonder enige aanklacht voor telkens 90 dagen in arrest kunnen worden gehouden, 'if they are suspected of committing, intending to commit, or having information about, specified types of political offences'. Aan deze ongehoofwaardige bepaling dankt de wet zijn naam van '90 dagen wet'. Deze wet is inmiddels ingetrokken en vervangen door

1965 - *The Criminal Procedure Amendment Act 1965* die de mogelijkheid opende personen, die als staatsgetuigen zouden kunnen optreden in processen, gedurende 180 dagen te detineren 'if there was a danger that they would be abscond or would be intimidated' (de '180 dagen wet').

1966 - *The General Law Amendment Act 1966* breidde de werkingsfeer van alle veiligheidswetten uit tot Zuidwest-Afrika.

Tevens werd bepaald 'that if in any prosecution it is alleged, that an accused, at any time while outside the Republic, had undergone training which could be of use in committing sabotage or in furthering the aims of communism or of an organization declared unlawful, and if it was proved that the accused had left the Republic without proper travel documents, it would be presumed, unless the contrary was proved, that he had in fact received or attempted to receive such training' (Wet op het Terrorisme).

De hier beschreven wetgeving commentarieert in feite zichzelf.

- De *Suppression of Communism Act* en de *Unlawful Organizations Act* stelden *met terugwerkende kracht* handelingen strafbaar, die tevoren geoorloofd waren. Op sommige daarvan werd de doodstraf gesteld.

- De regel dat iemand onschuldig wordt geacht tot zijn schuld is be-

wezen, wordt in allerlei wetten geschonden door de bepaling, dat *de verdachte zijn onschuld moet bewijzen*.

- Wanneer iemand ervan verdacht wordt een van de veiligheids-wetten te hebben overtreden, dan hangt zijn verdere lot van de autonome beslissing van de Minister van Justitie af. Het kan zijn, dat hij voor het Hof wordt gedaagd. Hij kent dan de aanklacht en heeft recht op verdediging. Het is echter evenzeer mogelijk, dat hem door de Minister huisarrest of verbanning wordt opgelegd. *Hij kent dan de aanklacht niet en kan zich (derhalve) niet verdedigen*.

De vraag welke weg in concreto zal worden bewandeld hangt, behalve van het advies van een gezelschap 'onbevooroordeelde deskundigen', voornamelijk af van het oordeel van het hoofd van het Bureau van de Staatsveiligheid, de generaal Van den Bergh. Deze gaat er van uit, dat alleen dan een openbaar proces mag plaatsvinden, als er geen bezwaar tegen bestaat, dat de namen van zijn informanten bekend worden. Veilig mag worden aangenomen, dat het hoofd van de geheime politie het prijsgeven van zijn bronnen tot een minimum zal willen beperken. *Dit alles betekent, dat de verdachte vrijwel rechteloos is. Alle - ongecontroleerde - macht ligt in handen van de Minister van Justitie.*

- De 'delictsomschrijving' is zo vaag en zo ruim geformuleerd (communisme, sabotage, terrorisme) dat vrijwel alles daaronder valt te brengen.

De Zuidafrikaanse regering zorgt er ook behoedzaam voor, dat van buitenaf geen denkbeelden worden geïntroduceerd, die de vaste nationale denkpatronen zouden kunnen verstoren.

De censor controleert alle publikaties die men het land wil invoeren op 'politieke zuiverheid' en op pornografie. Deze criteria worden met grote ruimhartigheid toegepast, zodat bijvoorbeeld werken van De Maupassant, Hemingway, Kerouac, Moravia, Faulkner, Mailer, Gorki, Steinbeck, Dostojewski, Sartre en Zola op de vele duizenden titels omvattende lijst van verboden boeken terecht zijn gekomen.

Er bestaat in Zuid-Afrika persvrijheid, zij het binnen zekere grenzen. De bij de Newspaper Press Union aangesloten bladen hebben onder druk van de regering in 1962 een soort autocensuur in moeten voeren. Zolang echter een blad als de 'Rand Daily Mail' zijn ongezouten kritiek op het regeringsbeleid kan leveren, kan men niet zeggen, dat er werkelijk gehele perscensuur bestaat.

De ingestelde zelf-censuur beperkt zich voornamelijk tot objectiviteitseisen voor wat betreft de berichtgeving. Er zijn echter ook nog enkele wettelijke beperkingen. Journalisten zijn verplicht hun informatie-bronnen te onthullen. The Prison Act verbiedt het publiceren van interviews met ex-gevangenen over het leven in de gevangenis zonder 'redelijke stappen' te ondernemen om de verkregen informatie te verifiëren. De Suppression of Communism Act verbiedt het citeren van verbannen personen. Het zijn dit soort bepalingen, die regelmatig jour-

nalisten - vooral van de 'Rand Daily Mail' - voor de rechter brengen.

Het is in dit verband ook significant, dat Zuid-Afrika tot op heden nog geen televisie heeft, hoewel het technisch mogelijk is op korte termijn met uitzendingen te beginnen. Deze voor een modern en welvarend land vrij uitzonderlijke situatie vindt zijn oorzaak eveneens heel duidelijk in de wens van de regering de informatievoorziening zoveel mogelijk te beheersen.

Na de op de tussenfase gerichte middelen ter voorkoming van integratie dienen de maatregelen aan de orde te komen, die de regering heeft getroffen om de grote apartheid tot verwezenlijking te brengen. Hierbij moet worden aangetekend, dat ook deze maatregelen vaak bepaalde integratie-onderdrukkende aspecten hebben, waarbij in het bijzonder aan het universitair onderwijs moet worden gedacht.

In de eerste plaats moeten dan de al eerder besproken *Natives Land Act* van 1913 en *Native Trust and Land Act* van 1936 worden genoemd.

In 1951 werd aangenomen de *Bantu Authorities Act*, die in 1959 werd gevolgd door de *Promotion of Bantu Self-Government Act*.

De wet van 1951 wilde een begin maken met het verlenen van bepaalde bestuursbevoegdheden aan de Bantoevolkeren. Er werden lokale 'Authorities-in-Council' gevormd, bestaande uit een hoofdman en een aantal raadslieden. De pyramide werd uitgebouwd met 'Regional Councils' en 'Territorial Bantu Authorities'. De controle van de blanken op deze lichamen bleef echter zeer intensief, terwijl de bevoegdheden van de Bantoeleden nog beperkt waren.

De wet van 1959 stelde 'Bantu self-government' in het vooruitzicht, gaf derhalve een wettelijke basis aan de thuislandenpolitiek, die met een wat merkwaardig, klaarblijkelijk Indiaas woord ook wel 'Bantoe-stand'-politiek wordt genoemd. Er werden (blanke) Commissarissen-Generaal voor de verschillende thuislanden aangewezen.

Voorts kregen de territoriale Bantoeleden het recht ook in de stedelijke Bantoeconcentra (zie *Group Areas Act*) vertegenwoordigers te benoemen.

Doel van dit alles: de Bantoe op allerlei gebied langzamerhand ervaring te laten opdoen, opdat hij later zelf zijn eigen land zal kunnen besturen.

De wet van 1959 bepaalde tenslotte, dat de drie blanke vertegenwoordigers, die de Bantoes - die tot op dat moment binnen hele nauwe grenzen nog een gekwalificeerd kiesrecht hadden - in het parlement hadden, zouden verdwijnen.

In 1961 kwam tot stand de *Urban Bantu Councils Act*, die in de stedelijke Bantoeconcentra bepaalde bevoegdheden toekent aan de nieuwe stadsraden. De helft van de leden van deze raden wordt gekozen, de andere helft wordt aangewezen door de vertegenwoordigers van de chiefs (zie hierboven: wet 1959).

In verband met de stedelijke Bantoebevolking is het zinvol - zij het enigszins buiten de context - hier een paar opmerkingen te maken over de huisvesting van deze groep.

De naoorlogse snelle industrialisatie heeft geweldige aantallen Bantoes aangetrokken. Deze mensen zorgden ervoor, dat nabij de grote steden enorme krottenwijken ontstonden, waar de meest afschuwelijke toestanden heersten (Alan Paton: Cry the Beloved Country). Men kan niet anders zeggen, dan dat de Zuidafrikaanse regering dit geweldige vraagstuk met voortvarendheid heeft aangepakt. Sinds 1948 werden meer dan een kwart miljoen huizen voor Bantoes in het blanke gebied gebouwd. Deze huizen werden o.g.v. de Group Areas Act in speciale Bantoeleden gebouwd. De grootste van deze lokaties is Soweto (South West Townships) bij Johannesburg, dat ver over het half miljoen inwoners telt. Men hoort deze steden vaak beschrijven als grauw en

Door de regering gebouwde Bantoeoningen.

monotoon; de huizen zouden te uniform en te klein zijn. De omschrijving is zonder twijfel juist, het impliciete negatieve oordeel niet. Men mag de 'lokasie'-huizen niet vergelijken met bij voorbeeld Nederlandse woningwetwoningen, maar moet voor een redelijke standpuntbepaling kijken naar de hutten in de thuislanden en naar de slums die de vroegere behuizing vormden. Een vergelijking met sommige Franse of Italiaanse arbeidershuizen zou waarschijnlijk niet in het nadeel van

de Bantoehuizen uitvallen. Iets anders is, dat vermoedelijk in de toekomst de eisen van de bevolking hoger zullen worden. Dan zal veel van wat in de afgelopen jaren werd gebouwd moeten worden vervangen.

De hierboven beschreven wetgeving legt de figuren uit, waarbinnen de grote apartheid gestalte zal moeten krijgen. Wanneer men de doelstelling van territoriale segregatie niet bij voorbaat verwerpt, is er tegen deze wetgeving niet veel bezwaar in te brengen. Er wordt hier in ieder geval een serieuze poging gedaan te bouwen aan de staatkundige structuur van de Bantoeestans. Wat wel opvalt is het feit, dat sinds 1959 in de praktijk slechts één concreet resultaat valt aan te wijzen, te weten de verlening van een beperkte vorm van self-government aan de Transkei in 1963. De overige thuislanden blijven hierbij zeer aanzienlijk achter. Er is nog een andere opmerking te maken en wel deze, dat men via Group Areas Act en Urban Bantu Councils Act kennelijk doende is blijvende structuren te maken voor in blank gebied woonachtige Bantoes. In Zuid-Afrika wordt gezegd, dat de Bantoes zelf in grote meerderheid achter de Promotion of Bantu Self-Government staan. Een man als de oppositieleider in het parlement van Transkei, Gusana, ontkent dit. Hij is fel gekant tegen de grote apartheid en zegt, dat hij en zijn medestanders alleen van het geschapen politieke platform gebruik maken, omdat dit de enige manier is om hun ideeën uit te dragen. Hoe dit moge zijn, zeker is in ieder geval, dat de snelheid waarmee binnen het raam van deze wetten wordt gewerkt, veel te gering is. Het tempo wordt welbewust laag gehouden (Botha: een haastige hond verbrandt zijn bek), maar dit betekent een miskenning van het feit, dat voortvarendheid juist geboden zou zijn om althans nog iets van de natuurlijke segregatiepatronen te bewaren.

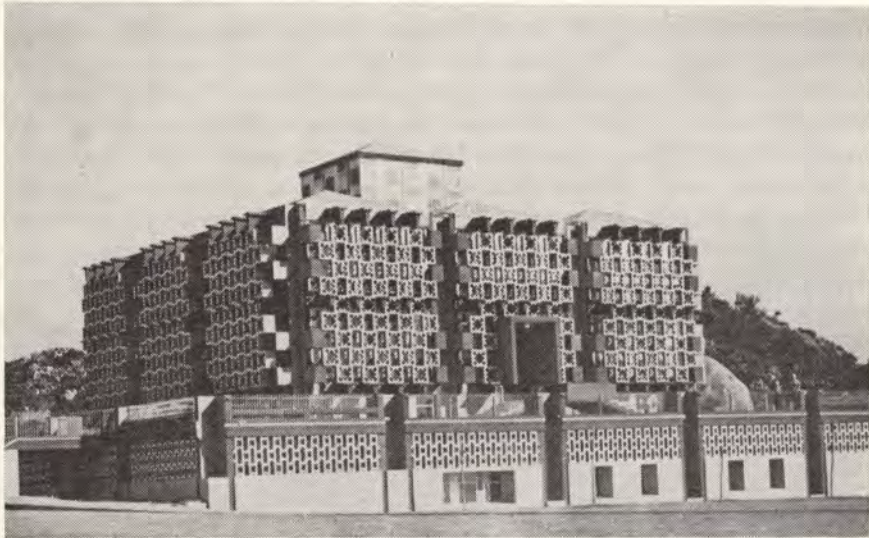
De *Bantu Education Act* van 1953 en de daarop in 1956 gevolgde aanvullingen, betekenden een principiële wijziging van het onderwijsbeleid. Tot dat moment werd het onderricht aan Bantoe kinderen gegeven door ongeveer 40 kerken en de missie. De Staat subsidieerde dit onderwijs. Er was weinig coördinatie en zelfs nog al wat onderlinge naijver. Het toezicht was in handen van de provinciale autoriteiten.

De wet van 1953 bracht het Bantoe-onderwijs onder het Departement voor Bantoe Zaken. In 1958 werd een speciaal Departement voor Bantoe Onderwijs ingesteld.

Ook in het onderwijs werd uiteraard het apartheidssysteem door de nieuwe wet vastgelegd. Kweekscholen voor Bantoes werden zoveel mogelijk naar Bantoegebieden overgebracht. Doel van de wet was mede, van de Bantoe kinderen geen pseudo-Europeanen te maken - zoals vroeger getracht werd - maar opleidingen te geven, die hun basis vinden in de eigen 'Bantoe-identiteit'. Onderwijs in de eigen taal wordt daarbij als zeer belangrijk beschouwd.

De Zuidafrikaanse regering heeft aan het Bantoe-onderwijs grote aandacht geschonken. In 1945 waren er in het land 4375 Bantoescholen met 587.600 leerlingen. In 1967 waren er 9250 scholen met 2.242.000 leerlingen. Dit houdt in dat in een periode van 22 jaar 5145 scholen zijn gebouwd, d.w.z. 234 per jaar, hetgeen betekent, dat gedurende al die jaren ongeveer iedere anderhalve dag een Bantoeschool tot stand kwam.

Van de thans bestaande 9250 scholen zijn er ongeveer driehonderd bestemd voor voortgezet onderwijs. Leerlicht voor de Bantoes bestaat nog niet, maar op het ogenblik krijgt meer dan 80% van hen althans lager onderwijs. Men verwacht, dat dit percentage vrij snel tot 100 zal kunnen stijgen, indien men er volgens verwachting in slaagt een aantal praktische moeilijkheden te overwinnen (vervoer naar school voor kinderen die ver weg wonen, toeneming van het aantal onderwijzers). In het jaar 1967-1968 werd voor Bantoe-onderwijs ruim f 176.000.000 uitgegeven.

Het centrale gebouw van de Universiteit van het Noorden in Turfloop.

In 1959 kwam de *Extension of University Education Act* tot stand. Deze wet introduceerde apartheid op de universiteiten. Bantoe-universiteiten zouden in de thuislanden worden opgericht, aangezien 'the white universities, situated in the white cities, could hardly make an impact on Bantu life in the Bantu homelands'. Er zijn thans drie Bantoe-universiteiten, te weten de Universiteit van het Noorden in Turfloop, de Universiteit van Zoeloeland en de Universiteit te Fort Hare (dit laatste college bestond al sinds 1916).

Aan deze qua opzet zeer royale en buitengewoon modern ingerichte universiteiten studeren thans ongeveer 1500 Bantoes. In totaal zijn er

in Zuid-Afrika ongeveer 3000 niet-blanke gegradueerden. Aan de blanke universiteiten kunnen Bantoes op dit moment alleen nog met speciale toestemming studeren, indien het gekozen vak (nog) niet aan de Bantoe-universiteit wordt gedoceerd.

De examens afgelegd aan de Bantoe-universiteiten hebben een gelijke waarde als die van andere universiteiten. De controle hierop werd tot 1969 uitgeoefend door de te Pretoria gevestigde Universiteit van Zuid-Afrika. Deze universiteit geeft merkwaardigerwijs schriftelijk onderwijs. Zij telt ongeveer 3000 niet-blanken onder haar \pm 16.000 studenten.

Het gesegegreerde onderwijs wordt in Zuid-Afrika verdedigd zonder dat men op de gebruikelijke apartheidargumenten alleen een beroep doet. De Bantoeleerlingen en -studenten, zegt men, zouden in de open competitie met blanken er niet in slagen tot succes te komen. In hun eigen omgeving kunnen zij zonder zich te forceren en in hun eigen tempo hun studies voltooien. Op de vraag of de onderwijsapartheid dan van tijdelijke aard is, luidt echter het antwoord ontkennend. In feite wil dit zeggen, dat de onderwijskundige redenering min of meer 'pour besoin de la cause' gevolgd wordt en dat het gescheiden onderwijs in wezen niet anders is dan een component van het apartheidbeleid.

Daar moet dan wel tegenover staan, dat de discriminatie hier bepaald veel minder schrijnend is dan in vele andere gevallen. Ten aanzien van lager en middelbaar onderwijs valt *voor dit moment* wellicht zelfs wel iets te zeggen voor gescheiden onderwijs, omdat zwarte en blanke kinderen in veel gevallen inderdaad uit zozeer verschillende milieus komen, dat gezamenlijke opleiding op grote moeilijkheden zou kunnen stuiten. Op deze niveaus van onderwijs kan men ook wel volhouden, dat het gevolgde systeem zou kunnen bijdragen tot een 'toewijding aan het eigen volk', dat het ook iets kan betekenen voor het behoud van bepaalde cultuurvormen en dat het derhalve past in de lijnen van de grote apartheid. Veel minder geldt dit voor de segregatie in het universitaire onderwijs. Hier gaat het om de vorming van de latere leiders van de Bantoevolkeren. Zij zijn op een ontwikkelingsniveau gekomen, dat niet afsluiting van de buitenwereld, maar juist een kennismaken van alles wat in die buitenwereld leeft voor hen van de grootste betekenis is. Zij krijgen de kans daartoe niet, noch aan de blanke Zuidafrikaanse universiteiten, noch - een schaarse uitzondering daargelaten - aan buitenlandse universiteiten. Hier betekent segregatie zonder meer een discriminatie, die niet door bijzondere omstandigheden wordt gerechtvaardigd, en die derhalve niet aanvaardbaar is.

Een commentaar op het Bantoe-onderwijs zou onvolledig zijn, indien niet werd vastgesteld, dat Zuid-Afrika, zij het dan in het kader van een onjuist systeem, bepaald zeer veel doet om het ontwikkelingspeil van de Bantoes te verhogen. Zwarte en blanke onderwijzers, leraren en professoren maken de indruk van mensen die met veel liefde en offergezigtheid hun vak als een roeping verstaan. In het bijzonder

het werk voor de gehandicapte Bantokinderen - blinden (veel Albino's), doven en doofstommen - maakt grote indruk.

Een uitermate belangrijke vraag is vanzelfsprekend: wat doet de Zuidafrikaanse regering in de thuislanden zelf? Waaruit bestaat de politiek van differentiatie van Minister Botha?

In 1961 startte een eerste vijfjarenplan voor de ontwikkeling van de thuislanden. Dit plan had drie hoofddoelen, t.w.:

- social development with the emphasis on human development;
- constitutional development with the emphasis on community development;
- physical development with the emphasis on the natural and physical resources of the Bantu areas.

In het kader van dit plan werd vooral gewerkt aan huizenbouw, irrigatie, het aanboren van waterbronnen, het stoppen van de erosie (dammen, bebossing) en het omheinen van landerijen. Voorts werden jeugdcentra ingericht, werden landbouw- en technische scholen in het gebied gevestigd, werden kantoren gebouwd en begon men met het opzetten van enige kleine fabriekjes.

Het op het eerste aansluitende tweede vijfjarenplan heeft ongeveer dezelfde doelstellingen, maar legt een zwaarder accent op het onderwijs. Met de uitvoering van het eerste plan was een bedrag van f 570.000.000 gemoeid; het tweede zal vermoedelijk het dubbele gaan kosten. Teneinde de nijverheid in de thuislanden op gang te helpen, werd een Bantu Investment Corporation opgericht.

Te bedenken valt, dat in 1961 - en in veel gevallen ook nu nog - de enige bedrijvigheid in de thuislanden wat primitieve landbouw en veeteelt was. Het land werd en wordt zeer onoordeelkundig bewerkt, de weidegronden verarmen door te intensieve benutting. Door het wegkappen van vrijwel alle bossen voor de brandstofvoorziening is een vaak rampzalige erosie opgetreden. Dit alles betekent, dat deze op zichzelf vaak zeer vruchtbare en klimatologisch gunstig gelegen gebieden buitengewoon arm zijn.

Ondanks de krachtige pogingen het onderwijs te verbeteren, moet de bevolking voorts nog steeds als zeer onderontwikkeld gelden.

In de vijftiger jaren heeft de *Staatscommissie Tomlinson* een onderzoek ingesteld naar de mogelijkheden voor ontwikkeling van de Bantoes. Deze Commissie kwam tot de conclusie, dat het saneren van de landbouw met zich mee zou brengen het afstoten van de helft van de op dat moment in de agrarische sector werkzame arbeidskrachten. Thans meent men, dat niet de helft, maar twee derden van de mensen die in de landbouw werkzaam zijn, zullen moeten afvloeien. Dit betekent, dat niet alleen voor de uit blank gebied terugkerende Bantoes en voor de natuurlijke aanwas in de thuislanden werkgelegenheid moet worden gecreëerd, maar ook voor een zeer groot aantal mensen dat in de landbouw geen emploti meer kan vinden. *Nu is het merkwaardige,*

dat de Zuidafrikaanse regering zich met name richt op verbetering van de landbouw, maar dat zij op grond van het apartheidsbeginsel weigert de industriële bedrijvigheid in de thuislanden van de grond te helpen door middel van de investering van 'blank kapitaal'.

Via de Bantu Investment Corporation krijgen alleen Bantoes gelegenheid in hun thuisland op kleine schaal te investeren. De nadruk ligt daarbij op de verwerking van landbouwproducten.

Aangezien op deze wijze het werkgelegenheidsprobleem vanzelfsprekend in geen honderd jaar zou worden opgelost, heeft de Zuidafrikaanse regering een zeer bijzondere truc uit de toverdoos der apartheid te voorschijn gehaald. Deze staat bekend als het *grensindustriebeleid* en houdt in, dat men door begunstigingsmaatregelen de - blanke - industriële vestiging aan de grenzen van de thuislanden wenst te bevorderen. Men krijgt dan de in Zuid-Afrika ideaal geachte situatie, dat de nieuwe industrieën op blank gebied liggen, terwijl de zwarte werknemers hun woningen binnen de thuislanden kunnen hebben.

In Zuid-Afrika wijst men op het succes van de grensnijverheden bij Rosslyn en bij Hammarsdale en spreekt dan van bijzonder geslaagde decentralisatie. Maar men vermeldt daarbij dan niet, dat Rosslyn niet meer dan 12 mijl van Pretoria ligt en Hammarsdale vlak bij Durban, dat wil zeggen: men vergeet te vertellen, dat er hier alleen maar een handig gebruik wordt gemaakt van de omstandigheid, dat de grenzen van de thuislanden toevallig dicht bij de blanke centra liggen. Een zekere decentralisatie van de industrie wordt door alle politieke partijen in Zuid-Afrika bepleit. Maar, zegt de oppositie, deze decentralisatie moet niet geforceerd en onnatuurlijk worden opgezet zoals thans, anders komt er in de praktijk niets van terecht. De neiging van het bedrijfsleven om naar verder verwijderde grensgebieden te trekken, is inderdaad gering. Dit heeft tot een nieuw stukje typische wetgeving geleid: de 'Physical Planning Act' van Beplanningsminister Dr. Carel de Wet. Deze wet houdt in, dat 'no further land (in de bestaande centra) may be zoned for industrial purposes without the permission of the Minister of Planning'. Verder wordt bepaald, dat in de belangrijkste industriegebieden de daar werkende ondernemingen niet mogen uitbreiden en geen nieuw Bantoe-personeel in dienst mogen nemen zonder toestemming van de Minister. Op deze wijze hoopt men de industrie te dwingen haar expansie in de 'border areas' te zoeken.

Uit *officiële* publikaties valt af te leiden, dat alleen uit de thuislanden jaarlijks een aanbod van 35.000 arbeidskrachten beschikbaar komt. *Wil men alleen maar voorkomen, dat deze mensen naar de blanke industriecentra trekken, dan dienen er dus in of rond de thuislanden ieder jaar 35.000 arbeidsplaatsen gecreëerd te worden. Het mislukken van de hele politiek valt terstond af te leiden uit het feit, dat in de periode 1960-1967 in totaal slechts 50.000 plaatsen beschikbaar kwamen.*

Maar in feite zijn deze cijfers nog zeer geflatteerd, in de eerste plaats omdat zij niet omvatten de mensen die uit de landbouw af moeten

vloeien en in de tweede plaats omdat het getal van 35.000 jaarlijks beschikbaar komende arbeiders blijkbaar veel te laag geraamd is.

In de Bantoestans wonen 4 miljoen mensen. De bevolkingsgroei is ongeveer 2%, dat is 80.000 mensen per jaar. Als men aanneemt, dat de helft van deze aanwas uit mannen bestaat, dan betekent dit per jaar 40.000 arbeidskrachten. Men mag hierbij volgens schattingen van de oppositie gedurende ongeveer 15 jaar nog eens 35.000 à 40.000 uit de landbouw afkomstige werknemers optellen. Dit wil dus zeggen, dat in feite jaarlijks 75 à 80.000 arbeidsplaatsen zouden moeten worden gecreëerd.

Ook wanneer men ervan uit wil gaan, dat deze oppositionele schatting aan de royale kant is uitgevallen, moet men met mevrouw Suzman en de heer De Villiers Graaff tot de conclusie komen, dat het grensnijverheidsbeleid volledig mislukt is. Immers: *Zeven à acht jaar grensnijverheidsbeleid, de laatste jaren gecombineerd met de klem van de Planning Act, heeft zelfs voor de gewone werkgelegenheidsproblemen van de thuislanden geen oplossing kunnen brengen. Aan het realiseren van de grote apartheid, het terugvoeren van zwarte arbeidskrachten naar hun thuislanden, is men helemaal nog niet toegekomen.*

Meer dan een stukje matig tot redelijk geslaagde voorzichtige industriëspreiding is het grensnijverheidsbeleid dan ook stellig niet.

Verskillende punten zijn van belang om de volstreekte onuitvoerbaarheid van het concept der grote apartheid nog duidelijker aan te tonen.

1. In de thuislanden zelf zijn sinds 1960 *nog geen 1000 industriële arbeidsplaatsen* gecreëerd. Dit houdt in, dat de thuislanden economisch gesproken nog geen stap in de richting van zelfstandigheid hebben gezet.

2. De tot stand gebrachte grensindustrieën hebben voor de thuislanden maar een heel geringe betekenis. Het gaat om *blanke* ondernemingen, waaraan de Bantoes tegen een laag loon hun arbeid kunnen verkopen. In het thuisland wordt door de regering een 'lokasie' gebouwd, waar de fabrieksarbeiders kunnen wonen. Die 'stad' is dan de winst voor het thuisland. Verder worden de lonen in het thuisland uitgegeven en vanzelfsprekend heeft men daar enig voordeel van. Maar tegen de achtergrond van de 'grote apartheid' betekent dat vrijwel niets.

3. Gesteld eens, dat men er in zou slagen in de thuislanden de landbouw te saneren en in hoog tempo voldoende werkgelegenheid te creëren voor: a. de natuurlijke aanwas; b. de uit de landbouw afvloeiende arbeiders en c. een flink contingent uit de blanke gebieden terugkerende werknemers, dan blijft nog het probleem over, waar Zuid-Afrika de werknemers voor zijn eigen 'blanke' industrie vandaan zou moeten halen. Met de Planning Act is men al de gevaarlijke weg van het afremmen van de economische groei opgegaan. *Maar een wegtrekken van vrijwel het hele arbeidspotentieel uit de grote industriële centra zou eenvoudig de nekslag voor de Zuidafrikaanse economie betekenen.*

De Commissie Tomlinson heeft al uitgerekend, dat onder de allergunstigste omstandigheden in het jaar 2000 nog 7 miljoen Bantoes op blank gebied zouden werken, omdat ze daar nodig zouden zijn en omdat er in de thuislanden geen werk voor hen zou zijn.

De regering reageert uiterst laconiek op deze niet geringe tegen haar beleid in te brengen bezwaren. De industrialisatie binnen de thuislanden kan niet sneller verlopen, omdat de Bantoes de kennis en de ervaring daarvoor missen. De bedoeling is, zegt men, van de 35.000 jaarlijks beschikbaar komende arbeidskrachten 9000 man in de grensnijverheden te plaatsen; de overige 26.000 moeten in de landbouw(!) en in de officiële diensten van de thuislanden worden opgenomen. Tot 1978, zo luidt een - overigens door niets gestaafde - bewering, zal het aantal Bantoes op blank gebied blijven stijgen, daarna zal het langzaam gaan afnemen. Uiteraard, zo stelt men, zullen er altijd Bantoes in blank gebied blijven, omdat de Zuidafrikaanse industrie ze niet kan missen. Deze mensen zullen op den duur de status van gastarbeiders krijgen.

Afgezien nog van de vraag, wat er in deze redenering van het concept van de grote apartheid overblijft, moet worden vastgesteld, dat de regerings'argumenten' volstrekt onvoldoende zijn om de hierboven aangevoerde bezwaren uit de weg te ruimen.

In een beoordeling van het werk in de thuislanden mag overigens een woord van bewondering voor datgene wat de mensen 'in het veld' presteren, niet ontbreken. Evenals bij het onderwijs kan ook hier gezegd worden, dat deze groep regeringsambtenaren en -deskundigen met veel opofferingsgezindheid, doorzettingsvermogen en liefde voor de zwarte bevolking onder vaak primitieve omstandigheden buitengewoon moeilijk werk verricht.

Het voorafgaande overwegende, is het maken van een keus tussen integratie en segregatie niet moeilijk. Grote apartheid is een droombeeld, een theoretische oplossing, die in de praktijk geen enkele kans van slagen biedt. De door de Nationale Partij niet aanvaarde waarheid is, dat economische segregatie een volstrekte onmogelijkheid is, omdat het land in de eerste plaats niet bij machte is werkgelegenheid voor een bevolking van twaalf miljoen mensen in zeven afzonderlijke nieuwe staten te creëren en in de tweede plaats de zwarte arbeid in de eigen economie niet kan missen. In Zuid-Afrika, zo moet de slotsom luiden, tracht men met vaak zeer verwerpelijke middelen een niet te verwerkelijken doel te bereiken.

Met deze constatering is het Zuidafrikaanse probleem niet opgelost. De zwaarte daarvan wordt ook door een verwerping van de apartheidsgedachte in geen enkel opzicht onderschat, zoals men in Zuid-Afrika zo gaarne stelt.

Alleen: uit alles blijkt, dat de gekozen weg doodloopt, dat grote

apartheid geen oplossing betekent, dat er m.a.w. geen andere mogelijkheid dan een geleidelijke integratie valt aan te wijzen.

In het bovenstaande is getracht een aprioristisch stellingnemen bij de keuze tussen segregatie en integratie te vermijden, om het traditionele en vaak terecht geuite Zuidafrikaanse verwijt van bevooroordeeldheid te ontgaan.

Dit brengt de vraag aan de orde, of de Zuidafrikaanse regering zelf deze methode, die zij anderen zo warm aanbeveelt, wel volgt en of het wellicht niet zo is, dat men in Kaapstad en Pretoria zelf aprioristisch - en dan voor segregatie - heeft gekozen bij het bepalen van het beleid.

Alvorens deze vraag te bezien, moet eerst een ander probleem, dat tot nu toe buiten beschouwing bleef, aan de orde worden gesteld, te weten de aanwezigheid in het land van nog twee belangrijke bevolkingsgroepen, de kleurlingen en de Indiërs.

De kleurlingen en de Indiërs

De Zuidafrikaanse situatie wordt op niet onaanzienlijke wijze verder gecompliceerd door de aanwezigheid van 1,8 miljoen kleurlingen - voornamelijk in de Kaapprovincie - en van 0,5 miljoen Indiërs, die zich in hoofdzaak in Natal gevestigd hebben. De kleurlingengroep is zeer geruime tijd voor het tot stand komen van de Immorality Act ontstaan. Bijdragen werden geleverd door de oude Hottentotten, door als slaven ingevoerde Maleiers, door Bantoes en door blanken. Er is een zekere neiging de rol van deze laatste groep, die helaas niet te loochenen valt, postuum bij te schrijven op de conductestaat van passagierende zeelieden. Wat daarvan zij: de groep bestaat en neemt in een gestadig tempo in omvang toe. De kleurlingen zijn vrijwel allemaal Afrikaanssprekend.

De Indiërs kwamen omstreeks het midden van de vorige eeuw naar Afrika om als arbeiders op de suikerrietplantages te werken. Van de sinds 1914 bestaande mogelijkheid op staatskosten naar India terug te keren, is slechts heel weinig gebruik gemaakt. De Indiërs zijn in het algemeen Engelstalig.

Beide groepen zijn interessant, omdat zij geen eigen thuislanden hebben en dus niet passen in het grote apartheidsschema. De kleurlingen hebben bovendien geen specifieke eigen cultuur en spreken geen andere taal dan die van het land. De echte segregatie-argumenten als behoud van eigen waarden, groot saamhorigheidsgevoel, eigen taal en eigen grondgebied, zijn op Indiërs en kleurlingen dan ook niet of althans in aanzienlijk mindere mate van toepassing. Hierbij komt, dat het ontwikkelingsniveau van beide gemeenschappen, hoewel stellig niet gelijk aan dat van de blanken, zeer aanzienlijk boven dat van de Bantoes ligt. Ondanks dit alles zijn alle integratie-onderdrukkende wetten en maatregelen, alle bepalingen van 'kleine' apartheid, onverkort op de gekleurde en Indiase bevolkingsgroepen van toepassing.

Bij de beantwoording van de aan het slot van de vorige paragraaf

opgeworpen vraag naar de werkelijke basis van het segregatiebeleid van de Zuidafrikaanse regering is dit gegeven van de grootst mogelijke betekenis.

De Separate Representation of Voters Act van 1956 bepaalde, dat de kleurlingen op *aparte kieslijsten* zouden worden geplaatst. Zij mochten enkele *blanke vertegenwoordigers* in het Parlement kiezen. De Separate Representation of Voters Amendment Act van 1968 maakte aan iedere vertegenwoordiging van de kleurlingen in de Zuidafrikaanse volksvertegenwoordiging een einde. Sir de Villiers Graaff en mevrouw Suzman wezen er in de Volksraad op, dat de kleurlingen steeds op United Party-mensen en later in steeds sterkere mate op vertegenwoordigers van de Progressive Party stemden.

Mrs. Suzman zei: 'One cannot help asking oneself whether this system would have been regarded as being bad if the Coloureds had continually returned nationalists to this House'.

De regering zette uiteraard door en voerde als verklaring aan, dat de kleurlingen een 'Coloured Council' ter behartiging van hun eigen zaken zouden krijgen. De Europese bezoeker, die na een verzoek daartoe aan de regering, een gesprek met kleurlingenleiders voert, wordt te verstaan gegeven dat de grote meerderheid van de gekleurde kiezers de regeringspolitiek steunt. Men heeft weliswaar wat randbezwaren, voelt niet veel voor kleine apartheid, maar demonstreert duidelijk, dat men alles liever heeft dan met de Bantoes over één kam te worden geschoren. Te bedenken is, dat in de Kleurlingen Raad veertig leden worden gekozen en twintig door de regering benoemd. Een partij slechts, de Labour Party, zo wordt gezegd, is anti-apartheid. Deze partij maakt echter geen schijn van kans tijdens de komende verkiezingen resultaat te boeken.

Wanneer in september 1969 de verkiezingen werkelijk plaatsvinden, behaalt de Labour Party een grote overwinning.

Uiteraard houdt de regering dankzij de benoemde leden de zaak in de hand.

De Indian Council, waarvan de competentie zeer gering is, bestaat sinds 1968 uit 25 leden, benoemd door de Minister voor Indiër Zaken.

In gesprekken met vertegenwoordigers zowel van de kleurlingengemeenschap als van de Indiërgroep krijgt men de indruk, dat men de apartheid verwerpt, voor zover het gaat om apartheid tussen de eigen groep en de blanken. Apartheid ten aanzien van de Bantoes acht men veel minder bezwaarlijk. Beide groepen hopen dat de tijd voor hen werkt.

De basis van de apartheidspolitiek

Verwoerd, zegt Helen Suzman, heeft niet anders gedaan *dan de bestaande* en door vrijwel alle blanken gewenste *blanke suprematie moreel en ethisch onderbouwen*.

Wat is hiervan waar? Hoe is de relatie tussen 'grote' en 'kleine'

apartheid? Heeft, zoals de vraag hierboven werd geformuleerd, de Zuidafrikaanse regering op basis van feitelijke gegevens een keuze tussen integratie en segregatie gemaakt of tracht zij, na uit niet-feitelijke motieven voor segregatie te hebben gekozen, kunstmatig de ontwikkeling in een bepaalde richting te dwingen?

De geschiedenis is voor de beantwoording van deze vraag van grote betekenis. Het is niet moeilijk om met historische gegevens aan te tonen, dat men in Zuid-Afrika - en dan vooral de Afrikaners; voor de Engelstaligen geldt het in wat mindere mate - altijd kleine apartheid heeft bedreven. De moeilijkheid bij het hanteren van deze gegevens is vanzelfsprekend, dat men met interpretaties voorzichtig moet zijn. Gegevens uit de vorige eeuw mogen niet worden getoetst aan normen van nu. Het merkwaardige is echter dat dit probleem tot op zekere hoogte door de Zuidafrikaners zelf wordt opgelost, doordat zij zonder enige moeite voor heden en verleden dezelfde normenkaders hanteren. Zoals gezegd ligt de oorzaak hiervan goeddeels in hun doctrinair Calvinistische instelling. Hun godsdienstige normen zijn eeuwig en onveranderlijk en hun politieke gedrag, dat zij, toen en nu, met deze normen in overeenstemming achten, is dat in hun ogen ook.

Er bestaat over de feiten klaarblijkelijk geen misverstand. De conclusie kan alleen maar zijn, dat die feiten in de ogen van de Zuidafrikaners een niet tijd-gebonden betekenis hebben en dat impliceert weer, dat de segregatielijn kaarsrecht - en men mag zeggen vanaf 1652 - uit het verleden naar het heden loopt, niet omdat dit de 'natuurlijke ontwikkeling' was, maar louter en alleen omdat dit in overeenstemming is met de onveranderlijk geachte norm die men hanteert.

In dit licht is het heel duidelijk met welk mandaat de kiezers in 1948 Malan met zijn Nationale Partij aan de macht brachten: orde op zaken stellen, d.w.z. de tijdens en kort na de oorlog door een geweldige toevloed van Bantoes naar de grote steden uit de hand gelopen toestand redresseren en de oude situatie herstellen: 'die kaffer op sy plek'.

Geenszins dus een zich bezinnen op een nieuwe situatie met een hernieuwd overwegen van de keuze tussen integratie en segregatie, maar een zonder meer continueren van de segregatie-politiek gekoppeld aan een poging de feitelijke omstandigheden daarmee opnieuw in overeenstemming te brengen.

In dit verband is het nuttig zich te realiseren, dat in de beginjaren van het N.P.-bewind de idee van de grote apartheid, zoals die thans wordt verdedigd, nog geboren moest worden. Men sprak wel van de thuislanden in die jaren en men was ook wel van mening, dat 'overtollige' Bantoes daar hun woonplaatsen zouden moeten hebben, maar van het wezenlijke van de grote apartheid, *nl. het tot zelfstandige soevereine staten laten uitgroeien van de betreffende gebieden was nog geen sprake.*

Dit alles betekent niets anders, dan dat men zich in 1948 een apartheid ten doel stelde, niet opgesierd door fraaie motiveringen en niet

geplaatst in het perspectief van de territoriale scheiding en de politieke zelfstandigmaking.

Zowel volgens de normen van 1970 als volgens die van 1948 is deze doelstelling alleen met het harde woord rassendiscriminatie correct te omschrijven.

Wanneer de Zuidafrikanen dan ook tegen buitenlanders zeggen, dat deze voortdurend de onjuiste neiging vertonen zonder enige feitelijke overweging vanuit een soort vage ethische gevoelsmatigheid voor integratie te kiezen, dan mag dat een terecht verwijt genoemd worden, *maar dan hebben die buitenlanders wel het gelijk aan hun kant als zij op hun beurt stellen, dat de Zuidafrikaners zelf zonder enige feitelijke overweging uit een vaag mengsel van godsdienstige en historische gevoelsmatigheden voor segregatie hebben gekozen.*

Alle motiveringen, die men thans voor de apartheidsgedachte aanvoert, zijn motiveringen achteraf. De oorspronkelijke keuze voor segregatie was niets anders dan het uitvoeren van een racistische filosofie; in zoverre heeft Mevrouw Suzman volkomen gelijk.

Maar daarmee kan het laatste woord toch niet gesproken zijn, want men mag niet aan het feit voorbijgaan, dat Zuid-Afrika aan die motiveringen klaarblijkelijk behoefte heeft gekregen, zelfs in zo sterke mate, dat men een ingrijpende conceptie als die van de grote apartheid heeft ontwikkeld. Hierin openbaart zich de gespletenheid van het Zuidafrikaanse politieke denken, een gespletenheid, die, zoals gezegd, inmiddels tot een feitelijke splitsing van de Nationale Partij heeft geleid.

Kleine apartheid is weerzinwekkend, zegt Ds Landman², maar zij is noodzakelijk om het grote ideaal van de zelfstandige thuislanden te kunnen verwezenlijken. Dominee vergeet dan voor het gemak, dat dat grote ideaal helemaal niet bestond, toen men de kleine apartheid ging codificeren. Hij moet dit ook wel vergeten, want zoals hij dat in 1948 was, is hij ook nu van mening, dat hij de onveranderlijke Gode welgevallige normen van zijn voorvaders hanteert.

De behoefte het in 1948 gekozen beleid te rationaliseren kan een gevolg zijn van de verwijten van buiten-af, kan ook het resultaat zijn van verwijten, die men zichzelf heeft gemaakt. Hoe dit ook moge zijn, in de lijn die loopt van Malan naar Vorster zit ergens een breuk. Men is, in hoe geringe mate ook, enigszins tegemoet gekomen aan liberale Europese en Amerikaanse opvattingen.

Uiteraard wil dit helemaal niet zeggen, dat in Zuid-Afrika de racistische onverbloemde apartheidsoopvatting is verdwenen. De leider van de 'Herstigte Nasionale Partij', Dr. Herzog, is de man, die deze opvatting met kracht verdedigt. Hij verwijt de regering verraad aan het Afrikanerdom, ongemotiveerde toenadering tot de Britten en verkrachting van de apartheidsgedachte. Daarnaast treft men mensen aan als Ds. Landman, die het accent op de grote apartheid leggen en de kleine

2. Directeur van het Voorlichtingsbureau van de Nederduits-Gereformeerde Kerk.

apartheid alleen als middel, dat door het doel wordt geheiligd, aanvaard.

Deze beide groepen duidt men aan als de 'verkramptes' en de 'verligtes'. De 'verkramptes' stellen vast, dat het 1948-beleid langzamerhand wordt versoepeld, dat de regering niet langer alleen van een keihard discriminatoir standpunt uitgaat. Deze aantasting van de oude waarden wordt fel veroordeeld. Zoals reeds werd opgemerkt, vertoont deze groep sterk fascistoïde trekken. Het zijn de mensen van het Afrikanerdom en van de raszuiverheid, het zijn de oer-conservatieven, die menen dat de regering te veel geld voor de Bantoes uitgeeft, waardoor een groep 'arme blanken' in de verdrukking komt.

De 'verligtes' steunen de regeringspolitiek. Zij zullen niet snel willen toegeven, dat de verkramptes in zoverre gelijk hebben, dat het beleid sedert 1948 wel degelijk een wijziging heeft ondergaan. In de grote apartheid zoekt deze groep wanhopig naar een morele rechtvaardiging voor de discriminatie. Op twee gedachten hinkend, doet men enerzijds het uiterste om het onderwijs, de medische verzorging en de behuizing van de Bantoes te verbeteren, terwijl men anderzijds een onmenselijke wetgeving handhaaft. Men brengt deze mensen in grote verwarring, wanneer men naar de plaats van Indiërs en kleurlingen in het schema informeert. Vaak krijgt men dan het antwoord, dat daarvoor nog geen oplossing is gevonden. Een antwoord dat nergens op slaat, want in het vooruitzicht van deze nog niet gevonden oplossing, past men op beide groepen alle regels toe, die men, als het om de Bantoes gaat, verontschuldigt door op het thuislandenperspectief te wijzen. De frustraties binnen deze 'verligte' groep moeten wel groot zijn.

Slotopmerkingen

In het bovenstaande is een poging gewaagd de Zuidafrikaanse apartheidspolitiek te beoordelen in het raam van het probleem, waarvoor zij een oplossing moet betekenen.

Bij deze beoordeling werd in eerste aanleg centraal gesteld het beleid van gescheiden ontwikkeling, zoals dat thans door de regering en de Nationale Partij wordt gepresenteerd. Er werd uitgegaan van de gedachte, dat een keuze tussen integratie en segregatie niet behoort te zijn een keuze vooraf, maar een keuze aan de hand van de feitelijke situatie. Dit eiste beantwoording van vragen als: welke segregatiepatronen liggen er gereed, welke aanpassingen zijn er nodig, welke middelen worden daartoe gebruikt, en: is het hele project uitvoerbaar. De antwoorden op deze vragen maakten de conclusie mogelijk, dat er weliswaar een zekere historische basis voor segregatie aanwezig is, maar dat de betekenis daarvan langzamerhand afneemt, dat voorts de middelen die men hanteert om een sluipende tussentijdse integratie te voorkomen zelfs volgens de soepelste normen niet aanvaardbaar zijn en tenslotte dat - uitermate belangrijke constatering - het scheppen van voldoende werkgelegenheid in de thuislanden een volstrekt onuitvoerbare opgave

is. Deze driedelige vaststelling maakte de eindconclusie mogelijk, dat het beleid van gescheiden ontwikkeling moet worden veroordeeld, omdat het met verwerpelijke middelen een niet te verwerkelijken doel tracht te bereiken.

De hier samengevatte redenering werd opgezet volgens een lijn, die men in Zuid-Afrika altijd sterk aanbeveelt, nl. zonder vooroordeel ten aanzien van segregatie en rekening houdend met de feitelijke situatie in het land. *Bij gebreke van een derde mogelijkheid laat zij geen andere conclusie toe, dan dat een voorzichtige, getemporeerde integratie voor Zuid-Afrika de enig aangewezen oplossing is.*

Het aantal Zuidafrikanen, dat deze slotsom onderschrijft, is bijzonder gering. Deze mensen zijn verenigd in de Progressieve Partij, die in de Volksraad slechts over één zetel beschikt.

Zuid-Afrika is een buitengewoon mooi land, waar een hardwerkende, eigenzinnige, sterk Calvinistisch denkende bevolking zich voor een onvoorstelbaar zwaar probleem ziet gesteld.

Een thuisland, zoals men de Bantoes aanbiedt, hebben de blanken zelf niet, in die zin, dat zij sedert drie eeuwen in Afrika wonen en er voor hen geen terugweg naar hun landen van herkomst meer bestaat. Zij wonen, drie en een half miljoen in getal, op de uiterste punt van een zwart werelddeel en hebben ook in eigen land met een aanzienlijke zwarte meerderheid te maken. Als zij een oplossing kiezen, dan gaat het daarbij om hun eigen leven en dat van hun kinderen. Dit dient de buitenlander, die die oplossing veroordeelt, onder handhaving van zijn oordeel, tot enige gematigdheid te inspireren, als hij naar zijn eigen thuisland terugreist.

MEDEWERKERS IN VOGELVLUCHT

Mr. E. C. de Mooij werd op 16 maart 1932 te 's-Gravenhage geboren. Deed in 1950 eindexamen Gymnasium. Was tot 1957 adjunct-secretaris en vanaf dat jaar tot 1966 nationaal secretaris van het Nederlands Comité Benelux. Studeerde als extraneus rechten aan de Rijksuniversiteit te Leiden. Trad op 1 juli 1966 als wetenschappelijk medewerker in dienst bij de VVD-fractie in de Tweede Kamer der Staten-Generaal.